

Västergarns kyrka

Den nuvarande kyrkan är från 1200-talets mitt och ursprungligen koret i en tilltänkt kyrkobyggnad av större format. NV om kyrkan finns ruiner av en äldre romansk kyrka, troligen från 1100-talets slut. I norra kyrkogårdsmurens insida ligger sedan slutet av 1940-talet hälften av en runristad gravsten, G 192, infälld. Den blev känd genom P. A. Säves undersökning 1863.

192. Västergarns kyrka

Pl. 45

Litteratur: F264, W40. P. A. Säve, Reseberättelse 1863 (ATA), s. 200, d:o 1864 (ibid.), s. 307, Gotland 1864 (hs S40 n i UUB), s. 197, samlingen S 170 II (konvolut 61) i UUB; C. Säve, Brev t. P. A. Säve 25.12.1863 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 627); H. Pipping, Runinskrifter undersökta år 1902 (ATA), nr 21; Kyrkoinventarium 1919 (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar 1922 (UUB), s. 24 f., Ds i Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 174 f.; H. Wideen, Gotlands gravstenar 1945 (ATA); Handl. (ang. flyttning) 1946 (ATA).

Äldre avbildningar: P. A. Säve, teckningar i a. aa. 1863 (även i S 170 II; kopia i C. Säve, Runologiska anteckningar 15 a och b, ATA) och 1864 (ATA och UUB); Pipping, 2 foton 1902 (ATA); J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1922 (ATA); E. Floderus foto 1934 (ATA), teckning i Sveriges kyrkor, fig. 178; S. Hallgren o. E. Wessén, 2 foton 1961 (ATA).

Fragmentarisk gravsten med runinskrift (och sekundär bokstavsskrift). Stenen ligger sedan slutet av 1940-talet infälld i norra bogårdsmurens insida, 5 m V om norra ingången till kyrkogården.

Kyrkoinventariet 1830 upplyser: »Grafstenar finnas några få, i kyrkan och på kyrkogården; men alla utan Inscription eller någon märkvärdighet.» G 192 ägnades heller ingen uppmärksamhet förrän vid P. A. Säves besök 1863, varifrån denne meddelar: »Runsten (å Vestergarns kyrkogård, söder om kyrkan), mycket skadad och brusten, jemväl på längden, så att blott en del af korset med halfva rundeln jemte något af stammen nu finnes kvar. Runorna äro dock teml. tydliga; men för den häftiga stormen och ovädret vid besöket kunde jag för tillfället omöjligen afteckna mera än som här ofvan är ritadt.» Detta Säves första besök i Västergarn ägde rum den 5 november 1863. Säves granskning av den nyfunna gravstenen återupptogs 1864; reseberättelsen för detta år innehåller en avbildning, fig. 52, som är fullständigare och i vissa detaljer avvikande från föregående års. 1902 besökte H. Pipping Västergarn och beskriver stens belägenhet så: »Låg på kyrkogården vid materialbodens västra vägg, med korsets vertikala arm

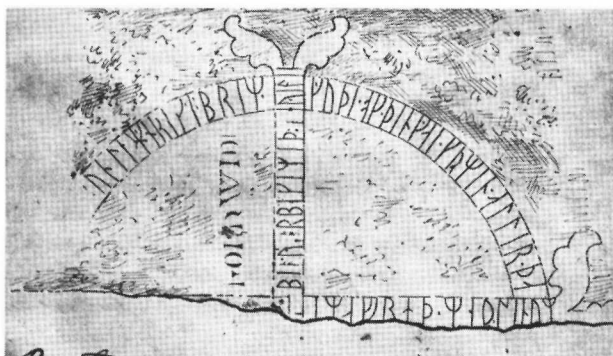

Fig. 52. G 192. Västergarns kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1864.

löpande längs jordytan. Jag lät vrida stenen så att den kom att stå på rätt kant.» Fig. 53. Det synes vara samma läge som O. v. Friesen anger 1922: »Västergarn mot s. kyrkog.-muren ö om ingången», och E. Wessén 1944: »Innanför kyrkogårdsmuren, på s. sidan, omkr. 12 m t. h. (Ö) om kyrkogårdsgrinden.» Wessén anmärker: »Flyttas in i kyrkan eller till Gotlands fornsal. Bör i varje fall icke ligga kvar, där den snart blir täckt av en syrénhäck.» Wesséns bedömning av det utsatta läget resulterade i en förflyttning av stenen till dess nuvarande plats år 1947 eller 1948 av de knapphändiga handlingarna i ärendet att döma, en mindre radikal åtgärd än det ursprungliga förslaget. På den nya platsen granskades den 1961 av Wessén.

Fig. 53. G 192. Västergarns kyrka. Foto H. Pipping 1902.

Ljusgrå kalksten. Knappt hälften av den ursprungliga gravstenen är bevarad (högra hälften). Den har sannolikt haft rektangulär form. Nuvarande längd 1,90 m (v. Friesen, Wessén: 1,95 m), bredd 80 cm, tjocklek enligt Pipping »intill 15 cm». Ytterkanten är på undersidan hålkälad. Hällen har dominerats av ett ringkors med treflikiga bladornament som avslutning på korsarmarna, men ingen korsstam. Ringens yttre diameter kan uppskattas till drygt 1 m. Runinskriften har fyllt både korset och ringen. Runorna, som står förhållandevis tätt, är 7–10 cm höga. Delvis är inskriften välbevarad, delvis svårt vittringsskadad. Rester av sju versaler i den övre högra korskvadranten är spår av en senare omhuggning. Min uppfattning av runinskriftens läsföljd åskådliggöres i fig. 54.

Inskrift:

... rin · p - ir · bigu i - ... -yil | ... sunudager ok - · prim · | ... iṃafr - y · miþ sinum · |
 5 10 15 20 25 30 35 40 45
 gupi · ok · pingat · kumin · allir · þa ...
 50 55 60 65 70

»... (Kat)rin(?). De bodde i Fröjel(?). ... (Då var) ... söndag(sruna) och ... prim(runar) ... himlafröjd(?) hos sin Gud. Och dit må alla de komma ...»

Till läsningen: Skiljetecknen består av en punkt mitt i raden. På grund av skador kan eventuella skiljetecken nu ej konstateras efter 11 u, 12 i, 26 r, 28 k, 43 p. Runorna a, n, o och t har ensidiga bistavar. I r. 5 finns möjligen ett mycket otydligt spår av en a-bistav bevarat. 6 i har en mindre skada på huvudstavens övre del. Runföljden 8–11 är säker; 10 g stungen. R. 12 är i, runan är tydlig, inga spår av bistav. Av r. 13 återstår tre fjärdedelar av huvudstaven nedtill samt ett kort stycke av en bistav (nederdelen) till f (jfr 37 f); formellt möjlig är givetvis också p. Därefter är ytan djupt skadad på ett ca 5 cm brett parti (plats för en runa). R. 14 är en huvudstav, nu utan spår av bistav; en liten fördjupning på huvudstaven

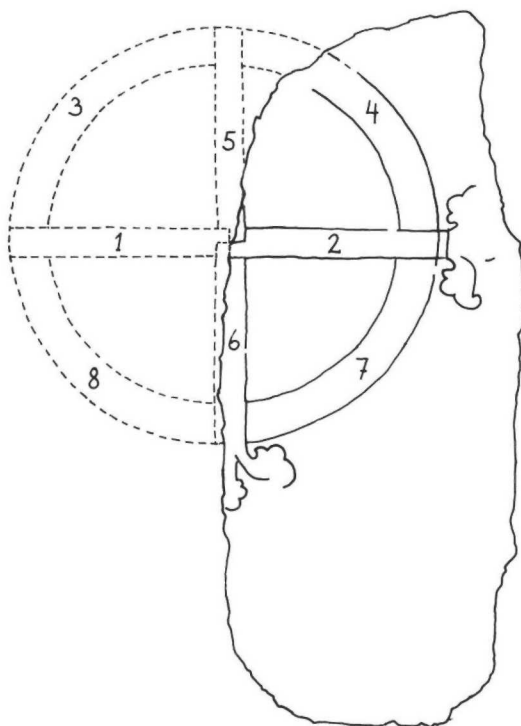

Fig. 54. G 192. Västergarns kyrka. Inskriftens läsföljd.

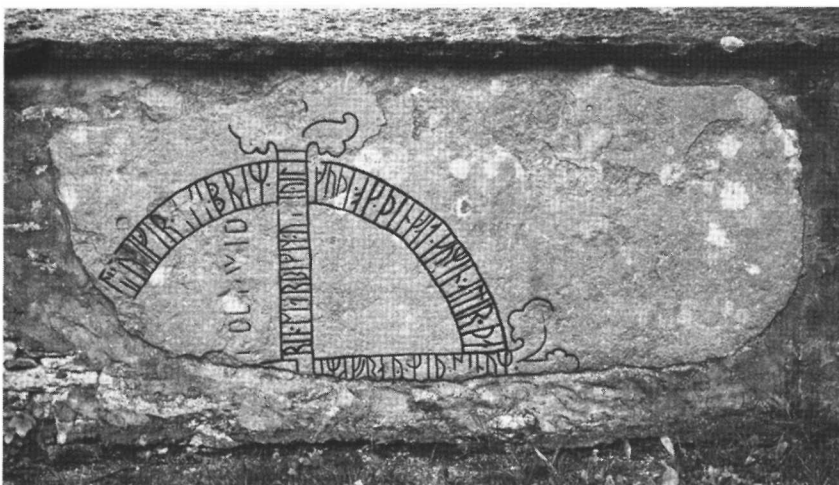

Fig. 55. G 192. Västergarns kyrka.
Foto S. Hallgren 1961 (E. Wesséns
imålning).

sitter för lågt för att vara stingning. I r. 15 finns en liten fördjupning på platsen för en punktering; runan sannolikt **y**. 16 **i** är säker. R. 17 har utseende av **l** och är det sannolikt, även om utrymmet efter runan formellt tillåter också **s** med försvunnen andra led i bistaven. Det är inte troligt, att den lodräta linjen invid ornamentet, utanför korsringen är en **i**-runa, även om det supponerade ortnamnet skulle kunna motivera en sådan; den hade i så fall otvivelaktigt rymts innanför ringens yttre begränsningslinje. 18 **s** är av gotländsk typ (liksom 44 **s**); av runan återstår en stump av bistavens första led och hela den andra leden. En skada har avlägsnat nedersta tredjedelen av huvudstaven i 19 **u**. Detsamma gäller mellersta delen av huvudstaven i 20 **n** och huvudstavens övre del i 26 **r** samt mellanpartiet i runföljden 27–29. 24 **g** är tydligt stungen. R. 29 har varit **i** eller **a**. 30 **p** är skadad nedtill; runan är stungen i övre bistaven men ej i den nedre. Baspartiet av runföljden 34–48 är bortslaget. R. 34 är övre hälften av en huvudstav utan spår av bistav. Runorna 36 och 39 ser nu ut att ha **a**-bistavar, men runorna kan också, särskilt r. 39, ha varit **o** (bistavarna i 53 **o** är lågt placerade). 40 **y** är tydligt stungen, likaså 49 **g** och 58 **g**. En fördjupning på huvudstaven i 56 **i** är förmodligen oavsiktligt tillkommen. Ett bortslag har skadat 62–63 **um**. 67 **l** är tydligt stungen.

Från P. A. Säves första granskning, 1863, har vi bara en skiss, som innehåller en mängd läsfel, från besöket 1864 en fullständigare teckning, fig. 52, med något färre avvikelser från den ovan hävdade läsningen, men varken translitteration eller tolkningsförslag. Bildens runor kan närmast återges sålunda: ... **bi - u - - r b - kimip : - eyil | ... - unl - gnr - - i : brim · | ... - mafranp · mep · sinum | gupi · ok · pinga · - kumin · allir · pa ...** – H. Pipping redovisar runföljderna i annan ordning: 4–6–7–2 enligt beteckningen i fig. 54. Relaterad till min ordningsföljd är resultatet av hans läsning enligt beskrivningen 1902 denna: ... **rin · skirbigim · ufeyilin | ... puu : iv (stunget f) ir · m · ok · k · prim · | ... imafrað mið sinum : | guði · ok · pingat · kumin : allir · pa ...** – O. v. Friesen läser (i ordningsföljden 4 – 2 – 6 – 7) och supplerar: ... **rin · [p]air · bigu i p ... iyil (=bigu i [fra]yil?) | ... u[n]u[d]ager [ok s] · prim · | ... imafray · mip · sinum · | gupi · ok · pengat · kumin · allir · pa ...** Men han reserverar sig med anmärkningen: »Bör granskas än en gång.» – E. Wessén ger ingen translittererad läsning, men fotot med hans imålning 1961 (fig. 55) ger en text som i svårurskiljbara detaljer visar beroende av Pipping: ... **rin · siarbigim · u - ... iyil | ... u - u ... ivir · - - - prim · | ... imafray · mip · sinum · | gupi · ok · pingat · kumin · allir · pa ...**

R. 67 är överraskande nog stungen, dvs. enligt vedertaget sätt att se beteckning för dentalt **l**. Av tidigare granskare har endast Pipping uppfattat fördjupningen i runan som en avsiktlig punktering.

R. 1–3 **rin** är, oaktat den följande mask. formen av pronomenet (**p - ir**), sannolikt rester av det vanliga kvinnonamnet *Katrin*, belagt även i G 28(?), 29, 35, 42, 60. Runföljden 13–17 kan utan hinder ha varit **froyil**, sockennamnet Fröjel söderut på andra sidan grannsocknen Klinte; gränsen till Fröjel är belägen på ca 1 mils avstånd från Västergarns kyrka. Ytterligare ett par medeltida belägg är registrerade i Ort-namnsarkivet i Uppsala: *Fröale* 1300-t., *fröiale* (dat.) 1357. Runföljden 34–40 är vansklig. Sannolikt har O. v. Friesen rätt, när han här ser »himmelens fröjd», dvs. en onöjaktig skrivning av ett [h]im[n]a-froy[gð] f.

Som framgår av differenserna i tidigare läsningar av runföljderna 1–17, 18–29 samt 34–40, är dessa svårbemästrade. Återstoden är emellertid klar; det resonemang om runföljden 49–72 som Carl Säve för i brevet till brodern den 25.2.1863 bygger på den senares bristfälliga, preliminära läsning och saknar därför relevans. Varken Pipping eller Wessén har redovisat någon uppfattning om textinnehållet. O. v. Friesens tolkning har i nusvensk översättning framförts i Sveriges kyrkor (1942): »De bodde i Fröjel ... (att de må njuta h)immelens fröjd hos sin Gud och dit må alla de komma som ...»

Inskriften har varit mer än dubbelt så lång och genom sin originella avslutning haft ett språkligt intressantare innehåll än de vanliga, schablonmässiga. Inledningen är försvunnen men har förmodligen varit ett »här vilar X och Katrin», man och hustru. »De bodde i Fröjel», var alltså ovanligt nog utsocknes folk. Så dödsdatum. Senare hälften av den bevarade texten och slutet har innehållit en from önskan för de döda och även för alla dem som på något visst sätt hävdar sin kristna tro, läser förböner e. d. För-lusten av stora textpartier lämnar tyvärr den nutida läsaren i ovisshet om åtskilliga detaljer.

Gravstenens runinskrift är synbarligen självdaterande med hänvisning till den perpetuella kalendern, men nyckelrunorna har dessvärre blivit obestämbara – söndagsrunan är bortslagen, gyllentalsrunans eventuella bistav likaså, och de äldre läsningarna ger olika besked. Den stilhistoriska bedömningen talar för en datering till tiden omkring 1300 eller 1300-talets början.

De latinska bokstäverna läser Pipping RODHWIO och kommenterar med hänvisning till parallellinskrifter med runor och latinska bokstäver på andra gravstenar: »Jag antager att den latinska inskriften är samtidig med runinskriften, och att det fragmentariska ordet öfverst i runinskriften är att läsa [ro]puiu» (r. 18–21). Västergarnsstenens versaler är emellertid tveklöst sekundärt inhuggna och kan utan hinder vara BOTHWID.

193. Gamla folkskolan, Västergarns sn

Litteratur: F 265. P. A. Säve, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 308, Gotland 1864 (hs S 40 n i UUB), s. 198.

Avbildningar: Säve, teckningar i a. aa.

Runstensfragment, nu borta.

Den ende som sett fragmentet är P. A. Säve, som i reseberättelsen 1864 beskriver det sålunda: »Runsten (fragment), 1: 8 [aln] lång, 16 tum bredast och 5 1/2 tum tjock, funnen 1861 uti folkskoleträdgården, vester om kyrkan.» I Säves fältanteckningar (S 40 n, s. 198) är sista ordet »huset», ej »kyrkan». Gamla folkskolan låg omedelbart söder om kyrkan och nuvarande landsvägen. Säve nämner ingenting om fragmentets förvaringsplats. Den citerade uppgiften, som illustreras med teckningen fig. 56, följer direkt efter beskrivningen av gravstenen G 192 och står omedelbart före en notis om »Befästningar ... å Vifvesholm [Vivesholme i Sanda sn] ... mellan Vestergarn och Klinte». I S 40 n står teckningen vid sidan av bilden av Västergarns kyrka. Fragmentet har förgäves eftersökts av O. v. Friesen 1922 och vid Runverkets fältarbeten 1974.

Fragmentet har varit en 15 cm tjock flisa, förmodligen kalksten, 80×40 cm stor, med rester av en kopplad runslinga, 5–6 cm bred. De få runorna kan möjligen ha utgjort inskriftens början och slut.

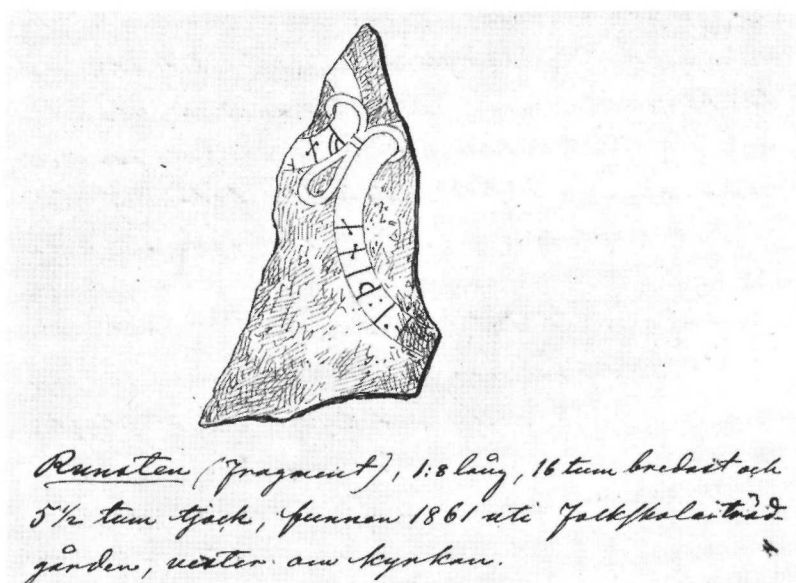

Fig. 56. G 193. Gamla folkskolan, Västergarns sn. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1864.

Inskrift:

fa - ... | - - : pina
5

»... denna.»

R. 2, 8, 9 har haft dubbelsidiga bistavar, punktformigt avslutade. Samma form visar – i det hittills undersökta materialet – runorna på de resta stenarna G 80, 134, 135, 138, 203, 207, 208, 218 samt kisthällen G 181. Se härom G 207.

R. 1–3 kan vara rester av ett mansnamn med förleden *Far-*. Sådana tidigare kända från runinskrifter på Gotland är *Fargair* (G 63, 119) och *Farbiorn* (G 181).

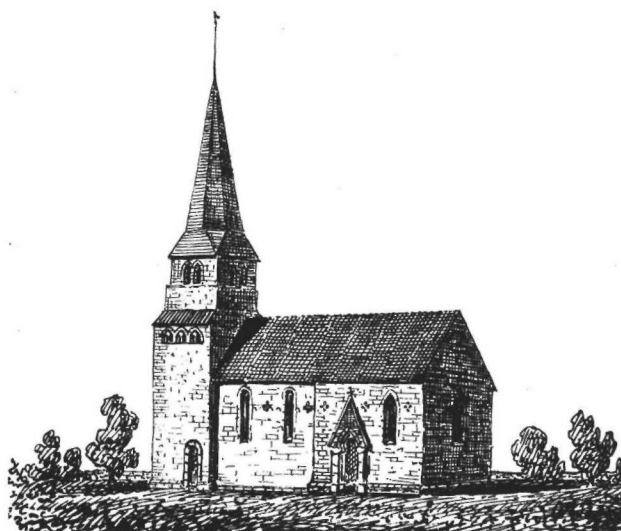
Stora Mafrids 1:23, Västergarns sn

År 1968 påträffades vid undersökningen av den vikingatida varvsanläggningen vid Paviken (P. Lundström, Paviken, ett vikingatida varv på Gotland, Gotländskt arkiv 1968, s. 108 f.) ett fragment med bevarad kant av ett arabiskt mynt, enligt fil. lic. Ulla S. Welin troligen en omaijad (700–750 e. Kr.) med förmodade runor. Myntfragmentet har fyndnumret 5882: 68: 31018. Fig. 57. Det har graffiter som liknar runorna it. Myntet och graffiterna är dock alltför stympade för att de sistnämnda med absolut visshet skall kunna bestämmas som runor.

På ett litet kantfragment av ett sassanidiskt mynt från samma fyndplats (fyndnr 5882: 68: 31103) är graffiterna icke runor utan troligen probermärken. (Se om dessa myntfragment även E. Svärdröm, Runfynd 1968, Fornvännen 1969, s. 305.)

Fig. 57. Fragment av arabiskt silvermynt med runliknande graffiter, funnet å Stora Mafrids 1:23, Västergarns sn. Foto N. Lagergren 1969.

Eskelhems kyrka

Den nuvarande kyrkan i Eskelhem är från 1200-talet; långhuset är äldst, tornet från mitten av århundradet. I tornrummet uppfördes på 1800-talet två läktare, en liten, låg, i början av århundradet, en större ovanför denna år 1863. I samband med restaureringen 1958–60 revs läktarna och muralmålningarna togs fram. När putsen på tornkammarens nordvägg 1958 avlägsnades kom resterna av den märkliga runkalendern (G 194) från 1300-talet i dagen, som med ens fångar kyrkobesökarens blick redan vid inträdet i helgedomen.

194. Eskelhems kyrka

Pl. 47–52

Litteratur: G. Svahnström t. Riksantikvarieämbetet 6.8.1958, 17.10.1959 (ATA), Eskelhems kyrka, Anförande vid kyrkans återöppnande midsommardagen 1960 (i De hundra kyrkornas ö, 1960, s. 125 f.); Runskrift i Eskelhems kyrka unik för Sverige? (art. sign. Beco, i Gotlänningen 21.11.1958); S. B. F. Jansson, Besiktningsrapport 11.11.1959 (ATA); B. G. Söderberg, Sensationell kyrkomålning i Eskelhem (i Gotlands Allehanda 13.4.1960), Mästerverk i Eskelhem (i Konstrevy 1960: 3, s. 92 f.), Gotländska kalkmålningar 1200–1400 (1971), s. 206, 223 f.; E. Olsson, Konserveringsrapport 4.5.1960 (ATA); E. Svärdström, Nyköpingsstaven och de medeltida kalenderrunorna (Antikv. arkiv 29, 1966), s. 25 f.; A.-L. Stigell, Kyrkans tecken och årets gång (Finska forn.för. tidskr. 77, 1974), s. 50 f.

Äldre avbildningar: E. Olsson foton 1959 (4 återgivna i Svärdström a. a.), 1960 (ATA och GF); S. Hallgren detaljfoton 1964 (ATA).

Runkalender, målad invändigt på den norra tornväggen.

Den nu ytterst fragmentariska målningen upptäcktes 1958 och knackades fram i samband med den då pågående kyrkorestaureringen. Den cirkelformiga kalendern är med sin diameter av 5 m och sin medelpunkt 5,5 m över golvet numera svårtillgänglig för detaljgranskning. Härtill bidrager också orgelns placering, som dessutom hindrar fotografering med lämplig infallsvinkel. Tyvärr nåddes inte Runverket av landsantikvariens första meddelande om fyndet (6.8.1958) medan framtagandet av målningen pågick och den gamla läktaren ännu fanns kvar, varifrån en granskning av de bevarade partierna intakta bekvämt

kunde ha ägt rum. Den slutliga kompletteringen, bl. a. av de koncentrisk ringarna, som restaureringen innebar, var ur textgranskningens synpunkt ett vanskligt företag med stor risk för ingrepp i textpartierna, som också skett. Före restaureringen hade i november 1959, omedelbart efter det att Runverket under rättats, en preliminär besiktning företagits genom Sven B. F. Jansson. Dennes granskning skedde under mycket ogynnsamma förhållanden, men är den enda autentiska som ägt rum före restaureringen. Vid behandlingen av G 194 har jag i första hand varit hänvisad till Janssons granskningsrapport (11.11.1959) samt till fotografier. Janssons iakttagelser har i huvudsak bekräftats vid den okulärbesiktning som jag företagit 1974 med kikare i strålkastarljus, endast smärre nyvinningar har kunnat göras.

Kalenderns runtecken är inskrivna i en monumental bild av världssalltet krönt av en Kristus Majestasfigur. Den gör närmast intryck av att vara kosmos enligt det ptolemeiska världssystemet med Jorden som medelpunkt, omgiven av de sju planeternas (Saturnus, Jupiter, Mars, Solen, Venus, Mercurius, Månen) sfärer, fixstjärnor(?) och Djurkretsen. Med denna utgångspunkt är bilden dock diffus och systemet delvis oklart; särskilt gäller detta bildens centrum (Jorden?) och periferi (Djurkretsen och stjärnorna). Eftersom tolkningen av kompositionen i hög grad är avhängig av den okända förlaga som målaren måste ha använt sig av, förblir den ännu så länge osäker.

Av de sju koncentriska cirkelbanden är de fyra yttersta färglagda i, utifrån räknat, grönt, grått (ursprungligen blått?), ljusrött och gult med svarta konturer, de tre inre är enbart konturerade (svart). Cirkelns centrum är grönmålat. I det femte och sjätte cirkelbandet utifrån periferin räknat finns söndagsrunor målade, vilka ursprungligen måste ha svarat mot en hel årssvit. I det breda vita fältet innanför femte bandet finns rester av några festdagsnamn, vinkelrätt ställda i förhållande till söndagsrunorna. Runorna i festdagsnamnen är svarta, enligt Jansson »mörkt brunaktiga», likaså söndagsrunorna utom **f**-runorna, som synbarligen varit målade röda (nu mycket ljust brunaktiga), detta för att betraktaren lättare skulle kunna orientera sig i dagräckan. Innanför det sjätte bandet finns likaledes rester av vinkelställda svarta teckenföljder.

Eftersom man ännu inte, vare sig bland konsthistoriker eller kalenderforskare som jag rådfrågat, kan visa på någon motsvarande bild eller förlaga, är det självfallet svårt att utifrån den defekta målningen rekonstruera något ikonografiskt och kalendariskt mönster. De svaga spåren av latinsk minuskelskrift i boken eller tavlan, som Kristus håller i sin vänstra hand, och dem i utrymmet omedelbart under Kristusfiguren har inte heller kunnat tydas (Hilding Thylander, Olof Tjäder, Monica Edlund). Av Zodiakens tecken är upptill till vänster Oxen bevarad i bild med den förklarande bokstavstexten [*t*] *aurus* i rött, av fixstjärnorna(?) fem. Den båtformiga djurfiguren strax ovanför Oxen liksom fågelteckningen på andra sidan om Kristusfiguren är till sitt innehåll dunkla; de kan inte i sitt nuvarande skick förklaras som de båda på Oxen närmast följande stjärnbilderna Tvillingarna och Kräftan; djurfiguren påminner i sitt ursprungliga skick (före restaureringen) mera om Väduren.

Söndagsrunornas höjd är 5–6 cm, festdagsnamnens ungefär densamma eller aningen större. Söndagsrunorna är tämligen säkert formade, festdagsnamnens mera ojämna.

Av söndagsrunor kunde Sven B. F. Jansson 1959 från byggnadsställningarna läsa följande 36 i kalenderns femte cirkelband:

... **upork** ... **f** ... **orkhfup** ... **rkhfuporkhf** ... **rkhf** ... **khfup** ... **por** ...

Läsningen kan något så när följas på fotografierna.

De festdagsnamn i fältet innanför, som ännu kan urskiljas i anslutning till söndagsrunorna i femte cirkeln är bara åtta. Varje sådant namn är kalendariskt fixerat till en bestämd söndagsruna. Söndagsrunor är visserligen här inte i samtliga fall bevarade, men beträffande ett par svärbemästrade runföljder har bevarade söndagsrunor varit vägledande (r. 9–10: **p**, 11–13: **k**, 34–40: **u**). De sex första namnen i cirkelns övre vänstra kvadrant läses i riktning utifrån och in, de övriga inifrån och ut; målaren har tydligen till läsarens tjänst ändrat riktning vid cirkelns krön. De åtta festdagsnamnen är från vänster följande:

ambrosii *Ambrosii* ep. cf. – 4 april
5

m - ... *Ma[rci]* ev. – 25 april
10

vit ... *Vit[alis]* m. – 28 april

nikomedis *Nicomedis* m. – 1 juni
15 20

brimi *Primi* (et Feliciani) m. – 9 juni
25

... **-rnabe** *[Ba]rnabe* ap. – 11 juni
30

... **h - nn - ş b** *Johannis* (et *P(auli)*) m. – 26 juni
35 40

... **-essi** *[Pro]cessi* (et Martiniani) m. – 2 juli
45

Till läsningen: R. 1–8 avtecknar sig tämligen svagt, men det är ingen svårighet att identifiera karaktistika för samtliga. Av r. 9–10 återstår bara övre delen av **9m** samt huvudstaven (svagt) i r. 10; söndagsrunan **p** avgör bestämningen av namnet. R. 11–13 är säkra, den sista dock svag; söndagsrunan **k** bekräftar namnet. 11 **v** är en **f**-runa med en liten målad punkt mellan övre och nedre bistaven. I runföljden 14–22 är r. 14–18 fullständigt bevarade, i r. 19–22 är nedre delarna ytterst svaga men runorna säkra. Av 23 **b** eller **p** återstår bara bistavarnas yttersta bågar; det kan inte avgöras om runan varit stungen. 24–27 **rimi** är tydliga. Av r. 28, som bör ha varit **a**, är ytterst litet av huvudstaven i behåll. 30 **n** har praktiskt taget helt förlorat bistaven. 31–33 **abe** är tydliga. Runföljden 34–40 är svårt skadad, r. 34–36 är ytterst svaga, 34 **h** och 36 **n** dock säkra. Av r. 35 återstår bara en huvudstav (torde ha varit **a**). 37 **n** är tydlig. R. 38–39 är svåra att reda; närmast efter 37 **n** följer nu en huvudstav med liksom en **a**-bistav, därefter spår av en gotländsk **s**-runas båda sista leder. R. 40 är en tämligen slappt tecknad **b**-runa. Någon punkt som skulle visa, att det är en **p**-runa kan nu inte urskiljas. Namnet är säkrat genom söndagsrunan **u**. Dagen kan inte vara Nat. *Johannis Bapt.*, ty den är knuten till söndagsrunan **h** och skulle dessutom ha varit rödfärgad (se nedan). Före 42–45 **essi**, som är fullt läsbara, står övre tredjedelen av en huvudstav (41), toppen av en **c**-runa eller yttersta leden av ett gotländskt **s**.

Längre fram i samma cirkelband (inom 3:e kvartalet) finns på ett ställe några besynnerliga teckenrester, omöjliga att bestämma.

I det sjätte cirkelbandet finns på ett par ställen några få runor: ... **up** ... **po** ... **or** ... Konstellationerna visar att jämväl dessa är söndagsrunor (ej gyllentalsrunor som följer en annan ordning). De två vinkelställda teckenföljderna, som torde höra samman med denna inre söndagsrunföljd, har inte kunnat identifieras som namn: ... **n** ... **rii** och **-ar** - - - -.

Alla runorna har ensidiga bistavar, även söndagsrunorna; **m**-runan har två bistavar, runan **r** har sluten form, **e**- och **d**-runorna är stungna med en ring. Runan **s** är av gotländsk typ, av vilket man kan sluta att textaren haft hemortsrätt på ön.

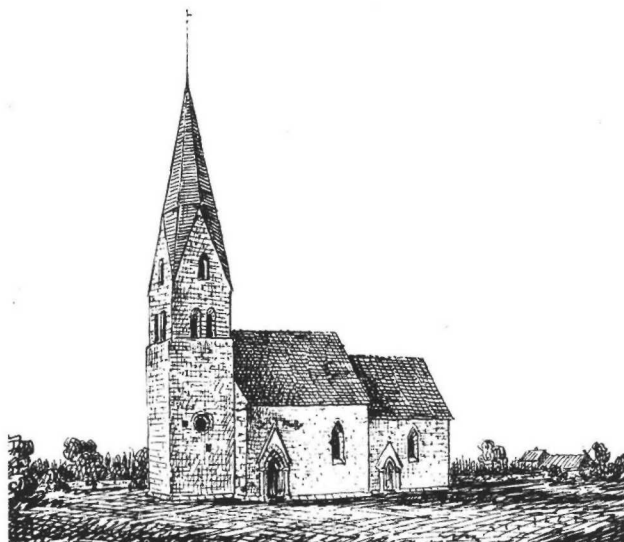
Jansson har bland festdagsnamnen endast identifierat runorna 24–27. Men intressant är hans iakttagelse: »Mellan de med mörkbrun färg ristade (sic!) vinkelställda runföljderna kunna spår av röda runföljder svagt skönjas. Även ovanför runcirklarna finnas svaga spår av röda runor.» De förstnämnda spåren, som ännu finns men nu endast framträder som ytterst svaga färgskiftningar, har säkerligen också varit festdagsnamn. Det innebär att målaren skilt mellan dagar med hög festgrad (röda runor) och sådana med lägre (svarta). En sådan röd runföljd återfinns i utrymmet mellan r. 34–40 (*Johannis et Pauli*) och r. 41–45 (*Processi*). Den står under spåren av söndagsrunan **r** och måste betecknas *Passio Petri et Pauli ap.*

(29 juni), överallt firad med hög festgrad (Persmässan). Vad spåren ovanför söndagsrunorna har varit, är svårare att gissa, måhända gyllentalsrunor eller möjligen kors och halvkors, som markerat ytterligare differenser i firningsgraden.

Festdagsnamnens placering visar ett årsförlopp med sommarhalvåret i kalenderns övre halva och sommarsolståndet på krönet. Nedre halvan har då rymt vinterhalvåret, vars texter nu dessvärre är helt förlorade. Det är mycket anmärkningsvärt, att festdagen Nicomedis m. 1 juni följer så nära efter Vitalis m. 28 april – utrymmet mellan dem tillåter högst två dagar. De omgivande namnen säkrar både Vitalis och Nicomedis. Det innebär att målaren av någon oförklarlig anledning har hoppat över hela maj månad (utrymmesbrist genom dålig planering?, bristfällig förlaga?). Felaktigheten visar att målningen tillkommit i enbart dekorativt syfte, icke pedagogiskt. Egendomligt är också förekomsten av söndagsrunor även i sjätte cirkelbandet. Man hade avgjort väntat en obruten årssvit i ett och samma band. Har vi här möjligen den överhoppade maj månad, eventuellt flera? Vi har tyvärr inga klara namn som ger svar på frågan.

Målningen torde ha tillkommit vid tiden omkring 1300 eller i början av 1300-talet (Monica Rydbeck). Från ungefär samma tid är en annan av de ytterst få medeltida, gotländska runkalendrarna, nämligen den fullständiga, men nu förlorade pergamentskalendern från 1328. Den är i detalj känd genom Ole Worms avskrift (Det Kgl. Bibl., Köpenhamn, sign. Ny Kgl. Saml. 203, 8:o), publicerad i hans *Fasti Danici* (1626, s. 100f.; 1643, s. 125f.) och senast utgiven och kommenterad av N. Lithberg & E. Wessén, *Den gotländska runkalendern 1328* (VHAA:s Handl. 45: 2, 1939). Eskelhemskalenderns få bevarade festdagsnamn finns samtliga med i kalendern 1328, icke oväntat eftersom dagarnas firningsämnen är gamla och universella. I båda kalendrarna är festgraden låg. Någon gotländsk lokalfärg ger oss namnen i Eskelhemskalendern alltså ej.

Det har i förbigående nämnts, att någon motsvarighet till Eskelhemskalendern icke anträffats, ännu mindre någon direkt förlaga. En sådan måste dock ha funnits. För kalenderns ram har Bengt G. Söderberg (a. a. 1971, s. 206) visat på likheterna med Piero de Orvietos freskomålning av Kristus med världsallettet från 1400-talet i Campo Santo i Pisa, fastän där i så mycket rikare utsmyckning. En kalender i cirkelform är i och för sig inte heller en okänd företeelse. Redan senromerska och tidigt bysantinska mosaiker från 400- och 500-talen och manuskript, som återgår på förebilder från 200–300-talet, återger cirkelformiga kalendrar (dock med huvudsakligen månadsbilder). Gunilla Åkerström-Hougen visar bilder av några sådana i ett appendix till avhandlingen *The Calendar and Hunting Mosaics of the Villa of the Falconer in Argos*, Skr. utg. av Sv. Institut. i Athen 4:o, XXIII (1974), fig. 79, 80, 85: 3. Men dessa kalendrar har strängt taget bara cirkelformen, icke mönstret, gemensam med Eskelhemskalendern och saknar betydelse för bedömningen av den sistnämnda. Närmare för tanken ligger de medeltida, astronomiska horologiernas kalendertavlor, t. ex. Lunds domkyrkas konstur (från omkr. 1400). Men de är av senare datum än Eskelhemskalendern. Uren är av astrolabietyp (Th. Wählin, *Astrolabium planisphaerium*, i *Populär Astronomisk Tidskrift*, h. 3–4, 1934). Arkitekten Anna-Lisa Stigell, Åbo, har också i sitt arbete *Kyrkans tecken och årets gång* (1974), s. 51, framkastat tanken att förebilden till Eskelhemskalendern vore att söka i ett astrolabiums kalendersida (dorsum), ett i och för sig tilltalande uppslag, som jag dock tyvärr inte kan vetenskapligt bedöma. Någon omedelbar transponering är det i varje fall inte fråga om, och för mellanstadierna i en medelbar finns ju ännu inga belägg. Förhoppningsvis är inte sista ordet sagt i frågan om Eskelhemskalenderns ikonografiska bakgrund.

Tofta kyrka

Av den nuvarande kyrkans företrädare, sannolikt från slutet av 1100-talet, har grundmurar påträffats under golvet. Tornet tillkom på 1200-talet. Vid mitten av 1300-talet uppfördes det nuvarande koret och långhuset.

I kyrkan förvaras nu fyra runristade gravhällar (G 195, 197, 198, 199). Från kyrkogården har tre (G 197, 198, 199) i sen tid flyttats in. Alla dessa tre noteras av C. G. Hilffeling 1799 belägna söder om kyrkan. G 199 »lästes och afritades», men de övriga (G 197, 198) var »af Stenmåssa så öfvergrodd, att man ej kunde Samla det minsta af Inscriptionen». Den ena av de två, G 198, jämte G 199 avtecknades av J. H. Wallman 1830. Också P. A. Säve finner alla tre söder om kyrkan, G 199 »jemte chordörren», G 197 och G 198 »närmast framför stordörren». Vid O. v. Friesens besök 1922 förvarades G 199 i korets nordvästra hörn, medan de båda andra fortfarande befann sig på kyrkogården men nu »n. om kkn», enligt E. Wessén 1944 »rakt N om tornet, utmed kyrkogårdsmuren». I samband med kyrkorestaureringen 1958–59 fick alla tre sin nuvarande placering, G 199 invid norra väggen vid tornbågen samt G 197 och G 198 i kyrkgolvet liksom G 195, som vid samma restaureringsarbeten påträffades i det gamla stengolvet under brädgolvet.

195 och 196. Tofta kyrka

Pl. 54, 55

Litteratur: Gotlands Allehanda 18.11.1958; S. B. F. Jansson, Besiktningsrapport 11.11.1959 (ATA); G. Svahnström, Kyrkorestaureringsrapport 13.2.1960 (ATA); N. Tiberg, En märklig gravsten i Tofta kyrka (i De hundra kyrkornas ö, 1960), s. 37 f.; E. Wessén, Anteckning 1961 under W43 (ATA); E. Lagerlöf & G. Svahnström, Gotlands kyrkor, En vägledning (1966), s. 234 (2. uppl. 1973, s. 254).

Äldre avbildningar: Svahnström foto 1958 (ATA); G. Gådefors, 2 foton 1959 (ATA); Tiberg a. a. s. 39; S. Hallgren foto 1961 (S. B. F. Janssons målning; ATA).

Gravsten med flera inskrifter, en latinsk med majuskler, de övriga gutniska med runor. Stenen ligger sedan 1959 tillsammans med G 197 omedelbart S om altaret.

Gravhällen påträffades 1958 i samband med kyrkorestaurering i resterna av ett stengolv under långhusets trögolv. Fem delar av den ursprungliga stenen blev tillvaratagna, ett mindre, men ur textsynpunkt viktigt stycke har gått förlorat. Uppgifterna om fyndförhållandena är knapphändiga. S. B. F. Jansson 11.11.1959: »Hällen, som är sönderslagen i fem delar, påträffades under den nu avslutade restaureringen. Delarna lågo på skilda ställen under långhusets golv, alla dock i långhusets västra del.» G. Svahnström 13.2.1960: »Under kyrkans trögolv fanns rester av ett stengolv av oregelbundna kalkstenshällar. Det var till största delen spolierat av gravanläggningar. Endast i långhusets V del fanns större sammanhängande partier. Bland golvstenarna påträffades ett flertal stycken av en större gravsten från 1300-talet med svår-läst inskrift med majuskler och runor i koncentriska ringar kring ett centralt placerat bomärke. Bitarna har sammanfogats och placerats i högkoret S om altaret.»

Grå kalksten. Vid sammanfogningen har hålet efter det förlorade stycket fyllts ut med en slät stenflisa. Stenen är trapetsoid, 2,04 m lång, 1,32–0,94 m bred. Om kantens undersida har någon form av fasning, finns det ingen uppgift om. Huvudtexterna är anbragta i koncentriska skriftband på stenens mitt, den latinska i de båda yttersta, den längre, sammanhängande gutniska (G 195) i två inre. Runornas höjd 6,5 cm. I centrum är ristat ett bomärke som av G. Svahnström och N. Tiberg har identifierats med Krokstade gårds (3 km S om kyrkan). I O. V. Wennerstens »Gotlands bomärken» (hs 1899 i ATA) återfinns det mycket riktigt under Krokstade; dock må erinras om märkets tämligen allmänna karaktär, även för Dyle i samma socken (1 km NO om kyrkan) har det enligt Wennersten använts, åtminstone i sen tid. Nedanför de koncentriska skriftbanden, närmare fotändan står två runskrivna namn (G 196), tämligen valhänt formade och osymmetriskt placerade samt med texten upp- och nedvänd. Runornas höjd 4–6 cm. Ett skriftband utmed hällens kanter är tomt.

Runinskrifter:

G 195:

yttre ringen: + **bipin** : **firi** : **sihpiaupar** : **sial** : **botuipar** **husproyiu** : **nikur** : **fa** : **lh** . . . -

Inre ringen: **han** **q-nz** : **hera** :

»Bedjen för Sigtjauds själ, Botvids hustrus, ...»

G 196:

sihpiaup | **nikulas**

»Sigtjaud, Nikulas»

Till läsningen: G 195: Runorna är ovanligt djupa och tydliga, skickligt huggna och välbevarade. De står tämligen tätt och somliga är förhållandevis smala. Enstaka huvudstavar har lätta schatteringar. Bistavarna är ensidiga utom **o**-runans; **s**-runorna har gotländsk form. Basen av huvudstaven i **6 f** är borta i ett brott, som också har förstört praktiskt taget hela **7 i** – endast ett obetydligt spår av huvudstavens nedersta parti är kvar. Av **8 r** återstår invid samma brott ett förhållandevis kort stycke av nederdelen, både huvudstav och bistav. **19–20 ia** berörs av ett brott men är säkra. Detsamma gäller **39–40 ku**. **31 p** och **34 y** är tydligt stungna. **32 r** är säker liksom alla de efterföljande runorna i skriftbandet. På andra sidan om det infällda stenstycket skyntas toppen av en huvudstav (**46**). **47 h** har förlorat huvudstavens topp men är säker. **R 48** är en säker binderuna **an** (ej **on**; en streckformig fördjupning på platsen för en nedre **o**-bistav är en skada). **R. 49** torde vara **k** av samma smala typ som **39 k**; runan kan icke vara **s**, ej heller **f**. **51 n** är säker (ej **h**). **52 z** har formen av ett kort-**s** med ringformig avslutning. – Inskriften G 196 har också ensidiga bistavar och gotländska **s**-runor. Tecknen är till alla delar säkra och har samma upphovsman, dock ej huvudinskriftens.

Jansson har i besiktningsrapporten 1959 givit en preliminär läsning av r. 1–45 i G 195 samt av G 196, vilken överensstämmer med ovanstående. Hans imålning (foto 1961) visar en fullständigare läsning men med ett par avvikelser från huvudtexten ovan: r. 46 ej observerad, 48 **on**. Han har icke givit någon kommentar. – Före Janssons imålning har inskrifterna lästs av Nils Tiberg, som redovisar dem transkriberade, ej translittererade, i uppsatsen En märklig gravsten i Tofta kyrka (1960). Den större cirkelns runtext uppfattar han i överensstämmelse med den ovan hävdade (spåret av r. 46 har dock gått honom förbi), runföljden 47–56 däremot: **han şins : hera**.

Endast första hälften av G 195 är till sitt innehåll klar liksom de båda fristående namnen, G 196. Det kan också nämnas, att jag av inskrifternas disposition bedömer runinskriften G 195 som den primära, majuskelinskriften sekundär, G 196 som sist tillkommen.

Före diskussionen av den otolkade runföljden 37–56 redovisas här den latinska inskriptionen. Den är till skillnad från runtexten tolkbar i sin helhet och dessutom självdaterande: +ANNO : DOMINI [:] M : CCC : XLVII : In DIE [:] DOMINICA : PROXIMA : POST : ASCENSIONEM : DOMINI : OCCISI : SUNT : SIGLEW[us : C]VM : FILIO + SVO : NICHOLAO : QVORUM : ANIME : REQVIESCANT : IN [:] P]ACE : : AMEN | III IDUS MAII »I Herrens år 1347 den 13 maj, söndagen närmast efter Kristi himmelfärdsdag, blev Siglaiv och hans son Nikulas dräpta. Må deras själar vila i frid. Amen.«

Om ordningsföljden mellan de båda huvudinskrifterna är rätt uppfattad, har gravstenen först lagts över en kvinna med namnet *Sigþiaud*, hustru till *Botviðr*, sannolikt bonden i Krokstade. Beträktaren uppmanas läsa förbön för den dödas själ. Vid ett senare tillfälle har under samma håll gravlagts två män, *Siglaifr* och *Nikulas*, far och son, som dött genom dråp den 13 maj 1347 (ej den 8 maj 1340 som Tiberg föreslagit), förmodligen fränder till Sigtjaud och Botvid. Släktskapen är dock inte uttryckt, såvitt den inte följer sig i runinskriftens dunkla slut (r. 37–56). Jansson har inte givit någon tolkning. Tiberg resonerar om ifrågavarande parti så här: »Runorna *nikur : fa : lh* ... är otvetydiga liksom skiljetecknen. Efter den tämligen korta luckan (5 à 6 runor) följer så runorna *hansins : hera*, av vilket endast det första *s* lämnar läsaren en smula tveksam. Motiveringen till min tolkning får jag här avstå från att utföra. Man kan läsa *nekur* såsom 'några' (Gutalagen skriver med latinska bokstäver *nequar*) och *fa* såsom 'få, erhålla'. Mellan *l* och *h* har ristaren möjligen velat lägga till ett *a*. Därpå tyder en liten bistav åt vänster ovanför kryset på *h*-runan. Jag läser *lag* ... Därefter tolkar jag *han* såsom *hān*, det feminina ordet för 'hon', det som fortlever i gutamålet, då man säger *ha* för 'hon'. Jag antar då, att *sins* är ett självständigt ord, trots att inget skiljetecken är utsatt efter *han*. Detta *sins* sammanför jag med *hera* till betydelsen 'sin herres'. Det hela vill jag förslagsvis tolka så: 'Några, dvs. somliga, få ... , hon [får] sin Herres'. Vad för ett objektsuttryck som skall inskjutas i luckan vill jag för närvarande inte spekulera över.« Nu står det emellertid **nikur**, den betonade vokalen har ristats **i**, icke **e**; den skicklige ristaren har knappast gjort sig skyldig till felristning, han känner **e**-runans form (54 **e**). Runföljden är därför ganska olik Gutalagens *nequar*, dessutom är hela uttrycket »några erhålla [något]« främmande för textbruket på gravstenarna samt själva atmosfären. Tiberg relaterar vidare den innersta cirkelns runtext till den stympade men gör samtidigt ett par vilseledande läsfel (49 **s**, 52 **s**). Slutet är möjligen en självständig sats **han kenz : hera**, förslagsvis »hon bekänner sig till Herren«. Formellt kan **nikur** vara gen.-formen av kortnamnet *Nika* till *Nikulas*. Nikulas återfinns både i den latinska inskriften och i G 196. Men fortsättningen, **fa : lh** ..., ger oss i sitt nuvarande stympade skick ingen möjlighet att med visshet relatera ett eventuellt *Nika* till Sigtjaud. Inte heller bör man räkna med den formella möjligheten att **nikur** eller eventuellt **nikur : fa** (som i så fall förutsätter ett par ganska omotiverade ristningsfel) uttrycker ett gårdsnamn, Sigtjauds och Botvids hemvist. Något gårdsnamn *Nickor* är inte känt, och *Nickarve* finns bara i socknar på långt avstånd från Tofta. Att **nikur** slutligen skulle vara bestämning till **husproyiu** är inte troligt, det skulle försvåra förståelsen av **botuiþar**. Alldeles orimligt vore däremot inte, att huvudordet till ett **nikur** »Nikas» följer sig i **fa : lh** ... och att hela uttrycket skulle utgöra ytterligare en apposition till Sigtjaud med relation av släktskap, ägo- eller annan intressegemenskap. Man kommer att tänka på fsv. *fælaghi* men hejdas av

ortografin och av att den vanligaste innebörden i ordet är 'äkt make, maka', som det föregående **husproyiu** utesluter. Uppslaget förutsätter en ursprungligare betydelse 'samägande, bolagsman, kamrat', som är känd från vikingatidens runstenar men sällsynt i medeltida källor. Jag vågar alltså inte hävda någon bestämd tolkning.

Inskriften ger med r. 32 ett sent belägg för gutnisk vacklan i bruket av runorna **r** och **ᚱ**. Om *fgutn. husfroyia* se G 3. Namnen *Botviðr* och *Nikulas* hör till de mest brukade. *Siglaifr* och *Sigbiauð* är typiskt gotländska. Det förstnämnda finns runskrivet på G 147, en silversked i Dunefyndet, se vidare G 147. *Sigbiauð* finns inte belagt utanför Gotland och tidigare bara i ett onöjaktigt stavat runbelägg, G 115 **sihpap**. Det är regelbundet bildat; om andra namn på *-biauð* se G 3 och G 35.

Namnen antyder på flera sätt (**sihpiaup**–**sihpiaupar**, **nikulas**–NICHOLAO; samma förled i **sihpiaup**, **sihpiaupar**, SIGLEWus) släktskap mellan de gravlagda, men bara i ett fall den exakta relationen, far och son. Sigtjauð i G 195 är rimligen mor, syster eller möjligen dotter till Siglaiv. De fristående namnen (G 196) anbragta på gängse karl- respektive kvinnfolkssida, kan avse huvudtexternas Sigtjauð och Nikulas, men de kan också tillhöra någon senare generation.

Gravstenen och G 195 har enligt min mening sitt antequem i årtalet 1347, inskriften G 196 är yngre, de båda namnen är sinsemellan samtida.

197. Tofta kyrka

Pl. 54

Litteratur: F 241, W 43. C. G. Hilfeling, *Resejournal 1799* (hs Fm 57: 6 i Kungl. Bibl.), s. 182; C. Säve, *Runologiska anteckningar 15 b* (ATA), Brev t. P. A. Säve 13.9.1863 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 624 f.), 12.12.1863 (ibid. s. 625); P. A. Säve, *Reseberättelse 1863* (ATA), s. 192, samlingen S 170 II (konvolut 58) i UUB; G. Lindström, *Gotlands medeltid 2* (1895), s. 106; O. v. Friesen, *Anteckningar 1922* (UUB), s. 72, 1924 (ibid.), s. 87, 1936 (ibid.), s. 188; Sveriges kyrkor, *Gotland* bd 3 (1942), s. 238 f.; PM, odat. 1945 el. 1946 (ATA); Kyrkorådsprotokoll 25.1.1946 § 2 (avskr. i ATA).

Äldre avbildningar: P. A. och Carl Säve, skiss 1859 i C. Säve, *Runologiska anteckningar*; P. A. Säve, skiss 1863 i S 170 II jämte renritning i C. Säve, *Runologiska anteckningar*; J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1924 (ATA).

Fragmentarisk gravsten med inskrift bestående av runor och majuskler. Den ligger sedan 1959 i korgolvet, S om altaret, omedelbart N om G 195.

Från C. G. Hilfelings besök i Tofta 1799 finns följande notis om G 197 och G 198: »På Tofta kyrkogård Söder om kyrkan lästes och afritades följande Grafsten och Runeskrift [G 199] ... Utom ofvan nämde lågo ännu 2:ne Runstenar på samma sida men af Stenmåssa så öfvergrodde, att man ej kunde Samla det minsta af Inscriptionen, man låfvade at til min återkomst få dem rengorde.» Då J. H. Wallman 1830 avtecknade G 198 och G 199 tog han synbarligen ingen befattning med G 197. Det blev Carl Säve som härnäst noterar G 197. Det sker i brev till brodern den 13.9.1863: »Utom inskriften å L:a klockan i Malma (Vgl) är en annan slik tvespråkig inskrift på den nästan utslitna Runstenen på Tufta kyrkogård, hvilken vi bägge tittade på 1859. Om Du orkade, så ville jag nästan bedja Dig att (en vacker, varm sept.-dag) resa dit och noga afrita denne sten, så försliten han är, ty han är troligtvis den allra äldsta runsten på Gotland med säkert årtal. Detta är troligen: ANNO : DO(mini) MC–XI således 1121 el. 9, eller 1161 el. 69–NB om det icke, ty värr, skulle vara MDLXI el. MDXXI och således 1561 el. 1521. Det blefve då, tvärtom, den yngste af alla Gotlands runstenar. Äfven detta vore af stor vigt att få säkert reda på! – Dessutom finnes der, i Tufta, ännu 2 andra Runstenar, en lika försliten, som ligger midtför stor-dören, och den lille med *Saktus Bartolimeus* på. Också desse borde afritas pålitligt». Stenens exakta läge på kyrkogården uppges inte. Av P. A. Säves reseberättelse 1863 framgår att han villfarit Carls önskan och granskat alla tre Toftastenarna (G 197, 198, 199). Läget för G 197 och G 198 noterar han så: »ligga närmast framför stordörren på kyrkans södra sida; men stenarne äro afslagna i hörnen och stilarne mycket

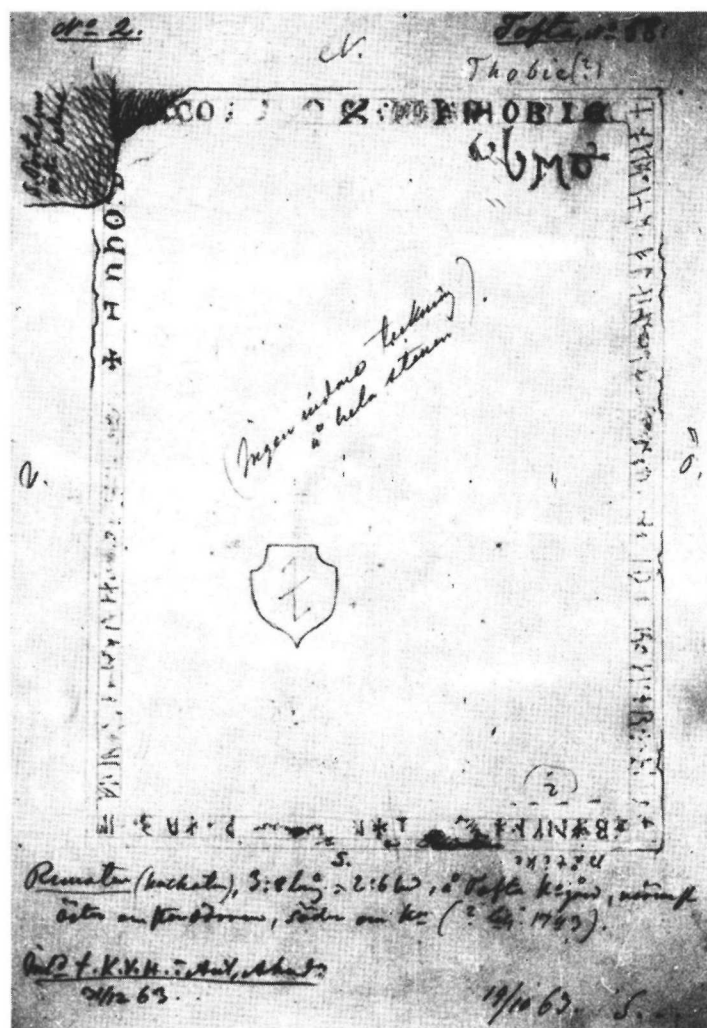

Fig. 58. G 197. Tofta kyrka.
Efter teckning av P. A. Säve i S 170 II.

utslitna o. nästan oläsliga». Besöket ägde rum den 19 oktober 1863, och blyertsteckningen som Säve då gjorde (i S 170 II) anger läget för G 197 så: »å Tofta k:ogård, närmast öster om stordörren, söder om k:n». G 197 var då ännu tämligen hel, se fig. 58. Carl Säve är inte sen att tacka och bygga vidare på broderns iakttagelser (brev 12.12.1863): »Tack, käraste Broder! för resan ut till Tufta och för afritningen af de båda Runstenarne der: måtte din helsa ej tagit någon knäck af denna färd senhöstes! – Tufta-stenarne äro visserligen jämmerligen nötte och nästan oläslige, troligtvis ock rätt unge (jag menar de 2 sist upptäckte), ja troligen bland de allra yngste [då på den ene tyckes stå munkstilsårtalet MDXXII=1522 – efter vår första läsning 1859!]; men de äro i alla fall märkliga såsom nyvunna för vår Gotländska Runlista.» Av båda breven framgår, att bröderna granskat G 197 redan 1859, men den läsning, som den lätta skissen från denna första granskning visar, går inte att reda, den är alltför otydlig. G 197 är inte medtagen i Gutniska urkunder, som utgavs samma år och där en litterär uppgift om den andra förslitna Toftastenen, G 198, inluttit. O. v. Friesen, som tydligen har haft vissa besvär med att identifiera de slitna rungravhällarna, antecknar från sitt besök i Tofta 1922: »Den andra majuskel-rungrafstenen i P. A. Säves samlingar i UB återfanns bakom kyrkan slagen i två l. fler bitar, hvaraf ena stenhalfvan fanns kvar» (fig. 59); 1924: »På tornets norra sida. Spräckt i två». Här fanns också G 198 »stödd mot n. tornmuren», så som

Fig. 59. G 197. Tofta kyrka. I bakgrunden G 198. Foto J. W. Hamner 1924 (O. v. Friesens imålning).

framgår av bakgrunden på fotot fig. 59. Tjugo år senare (1944) fann E. Wessén G 197 och G 198 »På kyrkogården, N om kyrkan, rakt N om tornet, utmed kyrkogårdsmuren», G 197 stod västligast av de båda. Ett förslag från Riksantikvarieämbetet om bådas förvaring i Visby avsågs av kyrkorådet 1946. I samband med kyrkorestaureringen 1958–59 blev de båda hållarna golvstenar, G 197 i korgolvet och G 198 i långhuset.

Grå kalksten. Inte fullt hälften av den ursprungliga, rektangulära hällen är bevarad. Ett inskriftsband har följt kanten. Ingen dekor har förekommit, bara enligt P. A. Säve »midt på stenen» ett bomärke, se fig. 58. Märket, som icke är centralt placerat enligt skissen fig. 58, måste vara en sen tillsats. Figuren är spegelvänd i förhållande till märket på G 195 (Krokstade?) men exakt lika det som O. V. Wennersten (Gotlands bomärken, ATA) avbildar från Gardrungs i grannsocknen Stenkumla, 5 km Ö om Tofta kyrka; märket är vanskligt att bestämma. P. A. Säve uppger måtten för hela stenen »3:8 [alnar] lång och 2:6 bred», dvs. 2,00×1,35 m. De nuvarande måtten är 1,95×0,63–0,46 m, tjocklek 12 cm. Vid inpassningen i golvet har en smal remsa slagits bort längs den förutvarande brottytan och medfört förlust av korta stycken av huvudändans och fotändans skriftband. O. v. Friesens mått på stenhälvens bredd i okapat tillstånd, fig. 59, är 0,67–0,58 m. Stenens underkant är fasad enligt en profilsnitt av v. Friesen. Hällen är genom sitt tidigare läge framför långhusportalen hårt trampsliten och inskrifterna till största delen utplånade. De nuvarande norra och östra skriftbanden innehåller runor, det västra bandet majuskler. Runornas höjd är 9 cm. I stenens fullständiga skick har runinskriften enligt Säves bild (fig. 58) och skissartade framställning (fig. 60) upptagit hela nuvarande norra och östra skriftbandet samt större delen av det förlorade södra, majuskelskriften resten av det södra samt hela det västra. En liknande anordning av runtext och majuskelskrift visar G 198, ehuru G 198 på hävdvunnet sätt inletts vid huvudändan, G 197 däremot utefter ena långsidan. Ett litet ristat kors markerar början.

Vid granskningen av den hårt slitna hällen 1970 var inskriften ifylld med permanent färg genom Sven B. F. Jansson. Translittereringen av r. 1–38 nedan följer hans imålning.

Inskrift:

+ h - - - - l . . . - - a - - - - l - - - - - - a - - era - - bolikn h - - - -

[majuskler]

»... Botlikn ...»

2de andra Runstenar (af Kalkhällan), den ene 3:8 lång
 och 2:6 bred (räknat med Nunn-stölp på), den andre
 3:15½ lång & 2:11½ bred —, begge utan all vidare teck-
 ning —, ligga närmast framför stordörren på kyr-
 kans södra sida; men stensarne äro afslagna i
 hörnen och stilarne mycket utslitna & nästan
 oläsliga (åtm. för att få någon mening af inne-
 hållet, hvilket på den första af dem är):

(i stensens västra sida) = $\Psi \dots \dots \dots \times H N D O \dots$
 (i östra) $\dots \dots \dots \times \dots \dots \dots$
 (i södra) $\dots \dots \dots \times \dots \dots \dots$
 I R ... P ... IN; samt χ midt på stenen. Lij: 1743(?).
 Den andra stenen har (i östra) $\dots \dots \dots$
 (i östra): $\dots \dots \dots$
 (i södra): $\dots \dots \dots$ (i västra): $\dots \dots \dots$
 Lij: 1743(?).

Fig. 60. G 197, 198. Tofta kyrka. Efter uppteckningar av P. A. Säve i Reseberättelse 1863.

Till läsningen: Av r. 2–6, 8, 9, 15, 16, 18, 19, 21, 23, 24, 28, 30 återstår bara huvudstavarna. Korta stycken av huvudstavar har r. 11–13, 17, 22, 29, 31. Runorna **a** och **n** har ensidiga bistavar. Toppen av 14 **l** är borta. 33 **o** har dubbelsidiga bistavar. Av r. 39 återstår ett litet stycke av huvudstavens nederdel invid brottet; inga spår av bistavar.

P. A. Säve har tydligen inte fått någon klar uppfattning av texten; bilden (fig. 58) är otydlig och hans uppteckning endast skisserad med lätt hand (fig. 60). Beträffande både G 197 och G 198 har han funnit »stilarne mycket utslitna o. nästan oläsliga (åtm. för att få någon mening af innehållet ...)». Renritningen i Carl Säves Runologiska anteckningar är en skrivbordsprodukt som inte ger något i sak utöver P. A. Säves skiss 1863. — O. v. Friesen har inte redovisat någon läsning annat än genom den imålning som framträder på fotot fig. 59; den är något mindre utförlig än den ovan hävdade. — Inte heller har E. Wesén lämnat någon läsning från sitt besök 1944.

Endast runföljden 32–37 **bolikn** kan bestämmas. Det är kvinnonamnet *Botlikn*, sällsynt men runbelagt även i G 120 och möjligen på gravstenen S 24 Lärbro k:a. SMP-samlingarna har ytterligare tre got-

ländska belägg, redovisade i Sveriges medeltida personnamn, h. 3, sp. 459. Utanför Gotland tycks det vara okänt. Se om namn med *likn* f. 'godhet' som förled eller efterled G 99 och G 151. Som förled finns det på G 198. Om eventuell släktskap mellan Botlikn på G 197 och de två män som förekommer i gravtexten på G 198 se sistnämnda nummer.

Majuskelinskriften har – medan stenen ännu var fullständigare bevarad – av Carl och Pehr Arvid Säves anteckningar att döma innehållit datum, inlett med ANNO DO... men i försättningen delvis stympt och alltför ottydligt för att kunna bestämmas. Intet av de årtal som Carl Säve försökt utläsa, varken de tidiga eller de sena, passar till gravstentypen. G 197 likaväl som G 198 torde icke kunna tidsbestämmas närmare än till sannolikt 1300-talet.

198. Tofta kyrka

Pl. 53

Litteratur: L 1743, S 201, F 240, W 42. C. Säve, Runologiska anteckningar 15 b (ATA), Brev t. P. A. Säve 13.9.1863 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 624 f.), 12.12.1863 (ibid. s. 625); P. A. Säve, Reseberättelse 1863 (ATA), s. 192, samlingen S 170 II (konvolut 58) i UUB; O. v. Friesen, Anteckningar 1924 (UUB), s. 25, 1936 (ibid.), s. 188; Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 238 f.; PM, odat. 1945 el. 1946 (ATA); Kyrkorådsprotokoll 25.1.1946 § 2 (avskr. i ATA).

Äldre avbildningar: J. H. Wallman, Öländska och gothländska fornlemningar 1, 1830 (ATA, fig. 29); P. A. o. C. Säve, skiss 1859 i C. Säve, Runologiska anteckningar; P. A. Säve, skiss 1863 i S 170 II jämte renritning i C. Säve, Runologiska anteckningar; J. W. Hamner o. O. v. Friesen foto 1924 (UUB).

Gravsten med inskrift bestående av runor och majuskler. Den ligger sedan 1959 i långhusgolvet, mitt för predikstolen.

Stenen iaktogs tidigast av C. G. Hilffeling 1799, avritades 1830 av J. H. Wallman (fig. 61), granskades av Carl och P. A. Säve den 4 augusti 1859, av den senare även den 19 oktober 1863 (fig. 62), likaså av O. v. Friesen 1922 (fig. 63) samt E. Wessén 1944. Det tidigast uppgivna läget är »På Tufte kyrkogård Söder om kyrkan» (Hilffeling 1799). I fortsättningen har den intill 1959 haft samma placering som G 197; 1863: »framför stordörren» (P. A. Säve), i S 170 II mera detaljerat: »å Tofta k:ogård, närmast framför södra dörrens trappa, längst åt väster», 1924: »stödd mot n. tornmuren» (v. Friesen), 1944: »rakt N om tornet, utmed kyrkogårdsmuren» (Wessén). Se utförligare under G 197. I samband med kyrkorestaureeringen 1958–59 fick den sin nuvarande plats i långhusgolvet.

Grå, ljusfläckig kalksten. Svagt trapetsoid form med hålkälad underkant (enligt skiss av v. Friesen 1924). Huvudändan åt V. Längd 2,11 m, bredd 1,46–1,32 m, tjocklek 17 cm. Övre högra hörnet och det nedre vänstra är avslagna. Stenen är genom långvarigt läge framför kyrkans huvudportal hårt trampsliten och ristningen till stora delar utplånad. »Toftastenar på kgn [G 197 och G 198] läsas en kväll», yttrar v. Friesen 1936. Inskriften har fyllt hela skriftbandet, som följer hällens kanter. Den har huvudsakligen bestått av runor, endast en kort (ca 50 cm lång) teckenföljd överst i vänstra långsidans band har utgjorts av majuskler. Det finns ingen urskiljbar dekor. Inskriften har inletts med ett litet kors i huvudändans vänstra hörn.

Inskrift (supplerad efter J. H. Wallmans teckning, fig. 61):

+ ku[p] - - e - ke - ... : ... : - - ... u ... - ... | ... - : likmun - ar : - :
 5 10 15 20 25
b - - mu[n] - [ar] : bon - ... - - - ka ... - | - - ... | ... - - - r : - a u ... r : - : ... :
30 35 40 45 50 55 60
ṣu - ud ... - : ök : - : pri - [majuskler]
65 70

»... Likmunds och Botmunds ... make ... Då var ... söndag(sruna) och ... prim(run) ...»

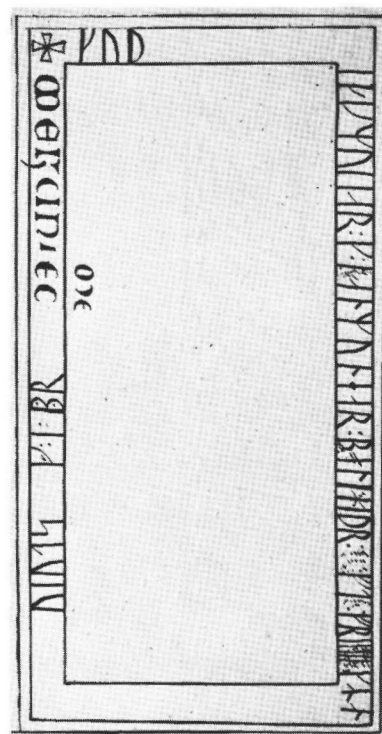

Fig. 61. G 198. Tofta kyrka. Efter teckning av J. H. Wallman.

Till läsningen: Runorna **a** och **n** har ensidiga bistavar, **o** däremot dubbelsidiga (utom i binderunan **ok**). Mellersta delen av **2 u** är bevarad; Wallman har läst **u**. Av r. 3 återstår övre hälften av en huvudstav; utrymmet t. h. om denna tillåter en **p**-bistav, så som Wallman har läst; **3 p** är den sista runa han har urskilt i huvudändans skriftband. Övre hälften av en huvudstav i r. 4 är bevarad, därefter hela huvudstaven i r. 5; inga spår av bistavar. R. 6 är en huvudstav som förefaller stungen (**e**?). Följande runa (7) har en huvudstav, på mitten skadad, samt en bistav som liknar en **l**-runas (**l, s, r** el. **u**). R. 10 är en fullständig huvudstav utan spår av bistav. Av r. 11 och 12 återstår endast huvudstavarnas nedersta stumpar. R. 13 och 14 är skadade huvudstavar, r. 15 har hela huvudstaven bevarad. R. 17 är en fullständig huvudstav; till denna huvudstav hör förmodligen den följande nederdelen av en lodrät stav, bistav i **u** eller möjligen **r**. Före 19 **l** urskiljes nedersta spetsen av en huvudstav (18) jämte skiljetecken (:). Toppen av huvudstaven i 24 **n** är bortslagen. Av r. 25 återstår bara huvudstaven (**t** el. **d**). 27 **r** har förlorat mellersta delen av bistaven. Av skiljetecknet efter 27 **r**, som Wallman urskilt, finns bara nedre punkten kvar. R. 28 är rester av en runa som saknar överdelen av huvudstaven; en **k**-bistav är tydlig; textsammanhanget talar för att runan har varit en binderuna **ok**, jfr 69 **ok**. R. 29 är en tydlig huvudstav; i skadorna t. h. om huvudstaven förmärkes spår av **b**-bistavar. I r. 30 kan endast huvudstaven säkert urskiljas; de **o**-bistavar, som torde ha funnits, är utplånade. R. 31 är en huvudstav utan spår av **t**-bistav, kan av utrymmesskäl ej ha varit **p**. R. 29–31 framstår på renritningen av P. A. Säves skiss 1863 som **rop**; läsningen kan inte förnas med ristningsresterna. 32 **m** saknar övre delen av vänstra bistaven. R. 34 är en huvudstav utan bistav; Wallman har läst **n**. Av r. 35–36 är övre delarna av huvudstavarna bevarade; Wallman läser r. 35 som en punkterad huvudstav; den bör ha varit en **d**-runa med nu förlorad bistav; r. 36 läser Wallman, sannolikt med rätta, som **a**. Följande runa (37) saknar nederdelen av bistaven (**r**; synlig för Wallman). Av r. 38 är ett litet stycke av huvudstaven bevarad upptill jämte övre öglan i ett **b** (el. **r**); Wallman läser **b**.

Fig. 62. G 198. Tofta kyrka.
Efter teckning av P. A. Säve i
S 170 II.

I 39 **o** är huvudstavens bas förlorad liksom nedre bistavens båda ändar; Wallman har läst **o**. Av r. 41, 44–47 återstår hela huvudstavarna men inga spår av bistavar. I r. 42 är, förutom huvudstaven, en relativt liten **k**-liknande bistav bevarad; avståndet till r. 43 talar för att runan har varit **f** med nu förlorad nedre bistav. Av r. 43 återstår nu endast nedre hälften av huvudstaven. Av r. 50 samt på fotändan (den östra sidan) r. 51 och 52 återstår större delen av huvudstavarna. Wallmans diffusa återgivning av den nu nästan helt förstörda teckenföljden 41–52 framgår av fig. 61; den går inte nu att verifiera. Det vänstra (södra) skriftbandet inleds (efter skadan) med fyra delvis bevarade huvudstavar (53–56). 57 **r** har något skadad

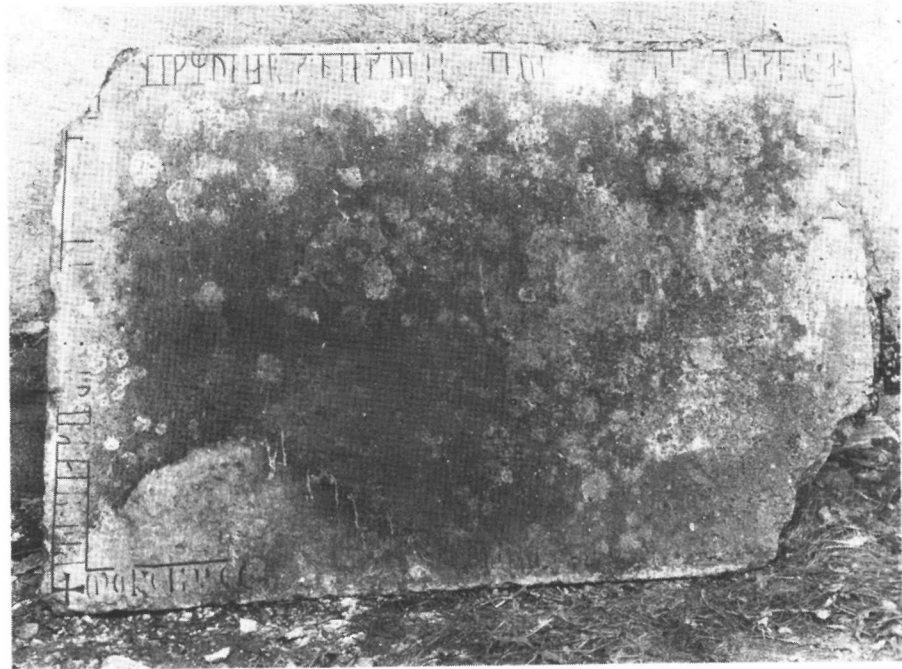

Fig. 63. G 198. Tofta kyrka.
Foto J. W. Hamner 1924 (O. v.
Friesens imålning).

huvudstav (nederst) och bistav (överdelen). I skiljetecknet efter 57 **r** är endast nedre punkten bevarad. R. 58 är en huvudstav utan säkert spår av bistav. I 59 **a** är bistavens ansättning bevarad men dess avslutning borta. Intet skiljetecken mellan 59 **a** och 60 **u**. 61 **r** har förlorat toppen och basen. Efter 61 **r** ett skiljetecken. Av r. 62 urskiljes bara huvudstaven. Mellan skiljetecknet efter r. 62 och skiljetecknet (endast övre punkten bevarad) före 63 **s** har en nu förlorad runa rymts. 63 **s** är oklar till formen, endast sista leden är säkert urskiljbar. R. 65, som bör ha varit **n**, är nu en huvudstav utan synlig bistav. 66 **u** har förlorat nedersta spetsen av bistaven. Av 67 **d** saknas yttersta toppen. Efter 67 **d** är en lakun med utrymme för två förlorade runor, förmodligen **ah**. Därefter synes en hel huvudstav (68) utan spår av bistav, rimligen **r**. Wallmans teckning redovisar r. 64 och 66 som **u**-runor med en mellanliggande huvudstav (65); efter 66 **u** en **t**-runa (67); Wallmans **s**-runa efter **t**-runan är förmodligen en felläst **a**-runa. Tydliga skiljetecken efter r. 68, 69, 70. R. 69 är en binderuna **ok**; Wallman har läst **k**. Av r. 70 är bara huvudstaven bevarad; också Wallman har i r. 70 bara urskilt en huvudstav. R. 71 **p** är säker, punkterad i båda bistavarna. I 72 **r** återstår av bistaven bara mellersta delen; Wallman har läst runan som **r**; därmed slutar Wallmans runtext. Mittpartiet av 73 **i** är urskiljbart, resten förlorat. Hela huvudstaven i r. 74 är bevarad men inga spår av de väntade **m**-bistavarna, ej heller finns något avslutande skiljetecken. Skriftbandets slut upptages av i det närmaste utslitna majuskler. Majuskelinskriften har förmodligen fortsatt innanför kantbandet, så som Wallman på sin teckning antytt.

Någon dechiffrerad läsning har inte lämnats tidigare. Till buds står bara Wallmans delvis diffusa teckning 1830 (fig. 61) som i tillämpliga delar redovisats i kommentaren ovan. Vidare P. A. och C. Säves skiss 1859 samt P. A. Säves blyertsteckning den 19 oktober 1863 (fig. 62) jämte renritning, slutligen hans lätta skissartade uppteckning i reseberättelsen 1863 (fig. 60), vilka inte ökar klarheten. »Inskriften alltför utsliten och omöjlig», noterar Säve under sin teckning. Från O. v. Friesens undersökning finns bara ett foto av stenen med inskriften imålad (fig. 63) samt anteckningen 1924: »Mycket hårt sliten; endast ett fåtal typer fullt säkra. Möjl. kunna ytterligare ett antal mer l. mindre säkra stavar påträffas vid granskning i gynsammare belysning än som stod mig till buds. Bör helst undersökas på eftermiddagen.» Stenen stod då ännu ute, lutad mot kyrkmuren. Fotot visar färre detaljer än min imålning pl. 53, i övrigt inga

motiverade avvikelser. E. Wessén har inte heller gjort någon ingående granskning (1961, under W 43=G 197): »Mycket nött, med några runor synliga i kanten på n., v. och s. sidorna.»

Den nästan helt förnötta inskriften ger oss innehållsmässigt endast namnen på två av den dödes anförvanter, *Lik(n)mundr* och *Botmundr*, dessutom resterna av dödsdatum, dvs. dödsåret uttryckt med söndags- och gyllentalsrunor, synbarligen dock utan hänvisning till rad i påsktavlan. Kalenderrunorna, som dessvärre nu är alltför nedslitna för att alls kunna identifieras, förefaller att ha varit tre, två söndagsrunor förutom primrunan (gyllentalet; *prim* n. betyder 'nymåne'). Det kan bara förklaras med att ristaren egendomligt nog uppgivit de båda för ett skottår gällande söndagsrunorna. Kanske har majusklerna, som nu inte kan redas, inneburit en förtydligande text med avseende på dag eller år.

Namnet *Lik(n)mundr* är känt bara från Gotland. Det finns runskrivet på G 141 från Halla sn samt i gårdsnamnet Likmunds i Gerums sn. *Botmundr* är runbelagt på G 78, 163, 207, 208 samt bevarat i gårdsnamnet Botmunds, Västerhejde sn. Utanför Gotland är det sällsynt. Båda förlederna ingår i kvinnonamnet *Bo(t)likn* på G 197, och det är därför mycket möjligt att det råder släktskap mellan dessa tre, Botlikn, Botmund och Likmund. Gravstenarna själva ligger varandra sinsemellan nära i tiden.

Gravhällen har en gång varit självdaterande men är med nuvarande svaga utgångspunkter i textfragment och stilkaraktär svår att tidsbestämma närmare än till senmedeltiden, sannolikt 1300-talet.

199. Tofta kyrka

Pl. 56, 57

Litteratur: L 1742, S 96, F 239, W 41. C. G. Hilfeling, *Resejournal 1799* (hs F m 57: 6 i Kungl. Bibl.), s. 182; N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens fornälskare* 3 (1830), s. 119; J. H. Wallman, *Öländska och gotländska fornlemningar 1830* (ATA), fig. 60; C. Säve, *Brev t. P. A. Säve 13.9.1863 avskr.* i hs R 623: 5 i UUB, s. 624 f.; P. A. Säve, *Reseberättelse 1863* (ATA), s. 191, samlingen S 170 II (konvolut 58) i UUB; Th. Fr. Budin t. Riksantikvarien 23.5.1891 (ATA); H. Pipping, *Om runinskrifterna på de nyfunna Ardre-stenarna* (1901), s. 59 f.; J. Roosval, *Die Steinmeister Gottlands* (1918), s. 167, 178, *Den gotländske ciceronen* (1926), s. 132, 2. uppl. (1950), s. 167; *Kyrkoinventarium 1919* (ATA); O. v. Friesen, *Anteckningar 1922, 1936* (UUB), s. 26, 65–72 resp. s. 188, *Runstenarna i Anga och Tofta* (hs u. å., UUB); E. Brate, *Svenska runristare* (1926), s. 131; W. Anderson, *Skånska gravstenar ur Majestatis verkstad* (i *Fornvännen* 1928), s. 184; M. Rydbeck, *Skånes stenhugsnäring före 1200* (1936), s. 261 f.; *Sveriges kyrkor, Gotland* bd 3 (1942), s. 237 f. (med O. v. Friesens tolkning); H. Wideen, *Gotlands gravstenar 1945* (ATA); *Visby stift i ord och bild* (1951), s. 499; B. Westlund, *Runristningarna på Majestatis-hällen i Tofta kyrka och Kvarntorpshällen i Täby* (trebetygssuppsats Sthlms univ., stencil 1962); S. B. F. Jansson, *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 116, 2. uppl. (1977), s. 116; E. Lagerlöf & G. Svahnström, *Gotlands kyrkor, en vägledning* (1966), s. 233, 2. uppl. (1973), s. 254.

Äldre avbildningar: Hilfeling, teckning i hs F m 57: 7 (Kungl. Bibl.), Tab. 48; Sjöborg a. a. fig. 192; Wallman, teckning i a. a. fig. 60; P. A. Säve, teckningar i a. aa.; C. Säve, 2 rekonstruktionsritningar (i *Runologiska anteckningar* 15 a, ATA); O. Sörling foto (situationsbild) 1890 (ATA); J. Roosval foto (återgivet i Roosval a. a. 1918, pl. 51); A. Nilsson foto 1906 (ATA; återgivet i *Sveriges kyrkor*, fig. 264); J. W. Hamner foto 1906 (ATA), ds tills. m. O. v. Friesen, 4 foton 1922 (3 i ATA, ett i UUB).

Gravsten med runinskrift. Den står numera uppställd mot kyrkans norra innervägg vid tornbågen, fästad vid muren med järnkrampor.

Stenen låg, när den 1799 granskades av C. G. Hilfeling, på kyrkogården: »På Tofta kyrkogård Söder om kyrkan lästes och afritades följande Grafsten och Rune skrift: skada att en stor del af Inscriptionen var bortnött. Se Pl. [Tab. 48]». Hilfelings bild, fig. 64, visar stenen fullständig men med en spricka, där stenen sedan brustit och förlorat fotstycket. Några runor på fotändan har han inte redovisat och på högra långsidans numera försvunna del bara några få. N. H. Sjöborgs uppgift 1830, »ligger på Tofta kyrkogård», bygger på Hilfeling. Det finns ingenting som tyder på att Sjöborg själv har varit på platsen. J. H. Wallman har ingen textrubrik på sin teckning (1830), fig. 65, och således ingen lokaluppgift. Stenen är synbarligen ännu 1830 fullständig men sprucken. Den är inte nämnd i kyrkoinventariet 1831. Rubriken i L 1742, »Tofta kyrkogård», går tillbaka på Hilfeling. På en teckning i sina *Runologiska anteckningar* (ATA) har Carl Säve noterat datum för sitt besök i Tofta, den 4 augusti 1859, men han ger ingen närmare orientering om stenens läge.

Fig. 64. G 199. Tofta kyrka. Efter teckning av C. G. Hifeling.

Fig. 65. G 199. Tofta kyrka. Efter teckning av J. H. Wallman.

Fig. 66. G 199. Tofta kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1863.

1863 fanns gravstenen fortfarande på kyrkogården söder om kyrkan. P. A. Säve beskriver den 19 oktober läget: »liggande lös å Tofta kyrkogård på Gotland, söder om kyrkan jemte chordörren». Nu fanns inte längre fotstycket i behåll, fig. 66. »Vidtalade Prosten Petr. Sturtzenbecker o. kl:re Suderberg», skriver Säve; förmodligen gällde väl hans ärende fotstycket som försvunnit någon gång mellan 1830 och 1863. Stenen låg ännu vid Säves besök »lös», det visas också av att Säve avtecknat kantsidornas flät- och sick-sackmönster. Senare har hällen jämte andra gravstenar lagts som gångsten utanför korpportalerna, så som ett foto från 1890, fig. 67, visar. Året därpå, 1891, fick man emellertid i församlingen upp ögonen för stenarnas sorgliga belägenhet. Visitationsprotokollet 11–12 juli innehåller följande notat, som föranledde en hänvändelse från pastor loci till Riksantikvariern redan samma månad (23.7): »Beträffande några utanför kyrkans (Tofta) ena portal belägna, ganska vackra grafstenar, hvilkas inskrifter dock temligen mycket bortnötts, äfvensom rörande tvenne gamla helgonbilder af trä skulle pastor begära utlåtande af Riksantikvariern, huruvida några åtgärder till deras bevarande borde vidtagas.» I ATA finns inga handlingar som visar om några åtgärder föreslagits eller vidtagits från Riksantikvarierns sida, men av J. W.

Fig. 67. G 199. Tofta kyrka. Gravstenen liggande framför korportalen. Foto O. Sörling 1890.

Hamners foto 1906 att döma är stenen i varje fall vid denna tidpunkt avlägsnad från kyrkogårdsgången. När stenen flyttades in i kyrkan vet vi inte heller, men Johnny Roosval skriver 1918: »Der Stein liegt in der Kirche von Tofta», och i kyrkoinventariet 1919 uppges den vara förvarad i koret. Detta bekräftas av O. v. Friesen 1922. I koret, till vänster om altaret, upprest mot väggen, står den fortfarande vid E. Wesséns besök 1944, och samma plats antecknas av H. Wideen 1945. I samband med kyrkorestaureeringen 1959 fick den sin nuvarande plats.

Ljusgrå kalksten. Smalt rektangulär form. Stenens fotända har förekommit men kännes från de äldsta teckningarna. Den nu återstående delen är 1,31 m lång, 42 cm bred och 14 cm tjock. Måtten hos Hilfeling (3 aln. 15 tum=2,17 m×18 à 19 tum=45 cm) förefaller något överdrivna – bredden är inte mer än 42 cm (=ca 17 tum). Sannolikt har stenen därför varit ca 2 m lång. Ytan är vittrad och delvis hårt trampsliten. Dessa skador har framför allt drabbat runinskriften som delvis är mycket nött, vid huvudändan är den nästan utplånad.

Stenen har utsmyckning på ovasidan, en reliefhuggen figurscen innanför ett upphöjt skriftband, inemot 7 cm brett. Bildframställningen visar två män, den ene i vänsterprofil med gloria kring huvudet och klädd i veckrik dräkt, som han håller samman med den vänstra handen, med den högra gör han en välsignande gest. Enligt inskriften är han den helige Bartolomeus, aposteln, utan attribut. Mannen nedanför, i högerprofil och med händerna lyftade, på de tidiga teckningarna med hela figuren bevarad, har tolkats som den döde. De båda längsgående sidorna av hällen är prydda med flättnötnar, också i relief. Den bevarade kortsidan är utan ornament, den är grovt släthuggen och utan finish.

En runinskrift fyller ovasidans hela skriftband (r. 1–124) och fortsätter på den nedbottnade ytan framför helgonet (r. 125–144). Runorna i skriftramen har i allmänhet inte huggits ända ut till kanten. Inskriften börjar upptill till vänster med ett litet kors och löper motsols med runornas baser vända mot ytterkanten. De två grupperna runor på den nedbottnade ytan till vänster innanför listen läses uppifrån och ned. Ordningföljden mellan de två grupperna är osäker. Runorna i den övre gruppen (r. 125–130) är kortare än de i den föregående och efterföljande texten, bara 4 cm höga, och så grunda och otydliga, att de inte säkert kan identifieras och tolkas. Måhända utgör runföljden 125–130 ett korrektur eller tillägg till texten i vänstra kantbandet, eftersom runföljderna 1–124 och 131–144 förefaller vara fullständiga avsnitt. Placeringen på stenen har föranlett inordningen i den translittererade texten nedan.

Inskrift (supplerad efter C. G. Hilfeling och J. H. Wallman):

	+	frip	gair	·	ok	·	alualdr	·	ok	·	ro	[pai]	þr	·	litu	·	giera	·	stain	·	hualf	·	þis	[-	eftir	ropurm	·
		5	10		15		20		25		30		35		40		45		50		55		60				
		fap	...	sin	þ-þ	sia	[I]	·	hans	·	saktus	·	barpolimeus	·	irni	·	miskunar	·	sialu	rop	-	-	ms	·
		65		70		75		80		85		90		95		100		105		110		115		120			
		a-e	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
		125		130		135		140																			

»Fridgair och Alvald och Rodaid läto göra denna gravvård av sten efter Rodorm, fader ... hans själ. Må Sankt Bartolomeus utverka misskund åt Rodorms själ. Amen(?) ... Saxe högg runorna.»

Till läsningen: Kantlistens runinskrift är väl planerad. Runorna står tätt och bistavarna är därför ofta mycket korta. Det lilla korset i huvudändans vänstra hörn, varmed inskriften inleds, är mycket nött. Skiljetecknen i övrigt utgöres av en ensam punkt. R. 1–20 är säkra. Bistavarna i 1 **f** är svaga men tydligt urskiljbara. 4 **þ** har i likhet med övriga **þ**-runor lång bistav, ansluten till huvudstavens topp och bas. 5 **g** är djupt stungen mellan huvudstav och bistav. 6 **a** har dubbelsidig bistav liksom 11, 14, 38, 77, 81, 87, 107, 111, 121 **a**. 7 **i** är mycket grund. Skiljetecknet efter 8 **r** sitter ovanligt högt liksom det efter 17 **r**. 9 **o** har dubbelsidiga bistavar riktade nedifrån vänster uppåt; samma form har 18 **o**. Skiljetecknet efter 10 **k** sitter lågt; även efter 19 **k**. 11 **a** har mycket grund huvudstav, bistaven är tydligare, särskilt till vänster. I 15 **i** är bistaven mycket kort men tydlig. 16 **d** är stungen med en djup punkt på huvudstaven och har liksom

29, 37, 83 **t** dubbelsidig bistav. I 17 **r** är huvudstavens nedersta del och vänstra bistaven bortnötta. Efter 20 **r**, som är skadad vid basen, följer ett bortslag som drabbat r. 21–25. Av 21 **o** återstår endast övre hälften – båda bistavarna korta och riktade uppifrån vänster nedåt (liksom 115 **o**) – av 22 **p** översta delen och av r. 23–24 topparna. Både Wallman och P. A. Säve har läst r. 23–24 **ai**. Av 25 **p** är större delen av bistaven bevarad samt spår av huvudstavens övre del. I 30 **u** är bistavens topp bortnött. 31 **g** är grunt men tydligt stungen. 33 **e** är likaledes tydligt stungen. 34 **r** är säker. 35 **a** har ensidig bistav liksom 43, 74 **a**. I 36 **s** och 131 **s** har tredje leden full runhöjd, jfr övriga **s**-runor som har normalform. 40 **n** saknar huvudstavens yttersta ändstycken. Nedersta delen av 44 **l** slutar i en grop. Huvudstaven i 45 **f** är upptill bortnött och nedtill bortslagen; nedre bistaven har ej full höjd. Av 48 **s** återstår ovanför brottet första leden och ett stycke av mellanleden. R. 50–57 har supplerats efter Hilfelings och Wallman, r. 49 och r. 58–70 efter Wallman; r. 67 bör ha varit **b** eller **r**; r. 68 är nedre hälften av en huvudstav, r. 70 en hel huvudstav, på ingendera finns bistav angiven. Av r. 71 återstår bara övre hälften av en huvudstav. Endast större delen av huvudstaven i r. 75 är bevarad; runan har tidigare lästs **l**. I huvudstaven till 82 **k** finns nedanför bistavens anslutning en djup grop; runan är dock inte binderuna **nk**. Vänstra bistaven i 83 **t** är mycket grund. I 86 **b** har huvudstaven och bistaven nöts bort ett stycke nedanför mitten. R. 88–90 är svårt skadade genom nötning. Av 88 **r** återstår endast övre delen av huvudstaven, bistavens båge och ett kort stycke av bistavens nedre del. Av 89 **p** skönjes övre delen svagt men säkert. 90 **o** är kraftigt utvittrad, bistavarna framstår som två fördjupningar med osäker riktning. I 91 **l** är toppen bortnött; av bistaven återstår nedre spetsen. R. 92 är en huvudstav utan bistav (**i**). 97 **i** är icke stungen. Huvudstaven i 101 **m** är bortnött ovanför bistavarnas fästen. Till följd av en skada i hällens övre högra hörn saknas basen i 111 **a** och nedre hälften av huvudstaven i 112 **l**. Bistaven i 112 **l** är svag men tydlig. I 113 **u** återstår bara huvudstavens övre del jämte bistavens anslutning. Till följd av en skada saknas nedre hälften av bistaven i 116 **p**. R. 117 förefaller att ha varit **u** med övre hälften bevarad. Av r. 118 återstår toppen av en huvudstav och ett stycke av en bågformig bistav till höger, **r**(?). 121 **a** med dubbelsidig bistav är säker. R. 122 liknar en **k**-runa med liten bistav; till vänster om toppen finns inga ristningsspår av en eventuell **m**-bistav, en sådan har troligen aldrig funnits. 123 **e** är djupt stungen. R. 124 liknar en **l**-runa; bistaven är strängt taget för högt ansatt för att runan skall vara **n**, någon **n**-bistav i normalläget finns inte. R. 125 överst på den nedbottnade ytan är en huvudstav, möjligen med en **l**- eller måhända **u**-bistav; framför denna runa inga spår av ristning. Efter r. 125 tre huvudstavar (r. 126–128), den första med en fördjupning, som möjligen kan vara en kort dubbelsidig, utvittrad **a**-bistav, de övriga utan synliga bistavar. R. 129–130 är svaga spår av två huvudstavar. 131–135 **saksi** är säkra. Av r. 136 återstår endast en avlång, utvittrad fördjupning; utrymmet medger **h**. R. 137 är en klar huvudstav (**i**). 138 **e** är stungen. 139 **k** är mycket grund men säker, bistaven är kort och starkt utvittrad; inga spår av stingning. 140–144 **runar** är säkra. Intet skiljetecken i runföljden 131–144, ej heller efter 144 **r**.

Av äldre läsningar är Hilfelings, Wallmans, P. A. Säves och v. Friesens autentiska. Hilfelings (1799): + **frip̄gair · ok · aluaser · ok · ropuip̄r · litu · gieara · stain · hualf · pes ... eftir · rop ... sial · hans · santus · bartolimeus · giri · miskunat · sial ... lums · i - ru ... saitip · runar**. – Wallman (1830) ger en påtagligt bättre läsning: + **frip̄gair · ok · alualtr · ok · ropaīp̄r · litu · kiera · stain · hualf · pis - eftir : ropurm · fap ... sin - -pi ... - : seal · hans : saktus · barlolimeus · irni · miskunar · sia - -slurms · akel ...** – Sjöborg har en text (fig. 68) som i vissa detaljer avviker från Hilfelings och även från Wallmans: + **frip̄kair : ok : aluaser : ok : bopuip̄r : litu : gieara : stain : hualf : pisa : iftir : ropulm : fapur sin in ... uf : sial : hans : sanktus : barpolimeus : kiri : miskunar : sial rotulms : ofeku**. Det är ändå tveksamt om Sjöborg själv sett stenen. Mig förefaller det som om han snarare har haft en nu okänd bild, för vilken Hilfelings legat till grund, till sitt förfogande. Sjöborgs text innehåller visserligen några runor i lakunen mellan 63 **p** och 72 **s**, som ingen annan redovisar, men jag har ansett källan alltför osäker för att suppleras dessa i huvudtexten. – Carl Säve meddelar sig ha läst inskriften den 4 aug. 1859, men det är omöjligt att reda hans läsning från de äldre som han på sina skisser samtidigt kopierat.

Fig. 68. G 199. Tofta kyrka. Efter N. H. Sjöborg.
Samlingar för Nordens fornälskare 3, Fig. 192.

Den läsning som han redovisar i Gutniska urkunder är inte hans egen; den bygger på L 1742, som i huvudsak går tillbaka på Wallman. I brev till brodern P. A. Säve den 13.9.1863 föreslår han denne att avrita stenen »pålitligt», då han funnit den »oriktig hos Sjöborg». Det sker samma år (1863) och resulterar i en läsning som, vad r. 1–112 beträffar, i stort överensstämmer med huvudtexten ovan:
+ **fripgair · ok · alualdr · ok · ropaiþr · litu · giera · stain · hualf · þis - ... e · siali · hans : saktus · barpolimeus · irni miskunar · sial.** Runföljden 113–124 har P. A. Säve haft svårare att komma till rätta med: r. 113 utelämnad, därefter **r - -usms · ak · ekl.** Runföljden 125–130 är förbisedd. Signaturen läser han enligt teckningen **siksin · iek · runar**, av honom själv translittererad **sigsin · ieg · runar**. – O. v. Friksen läser inskriften 1922 (F 239) med suppling efter Wallman och Säve samt med egen utfyllnad:
+ **fripgair · ok · alualdr · ok · rop[ai]þr · litu · giera · stain · hualf · þis[a · eftir : ropurm · fapur · sin · ok · eftir · bonda · sin · þipin · bynir · fyr]i · sea[l] · hans · sanktus · bar[to]limeus · irni [·] miskunar · sial[u] ropurms · a[m]en · | laj - e | saksi [ra]et runar.** – B. Westlunds läsning (1962) överensstämmer med huvudtexten ovan utom i några få detaljer: 71 **i**, 121–124 **-ke -**, 136–139 **-ie -**, av vilka endast 122 **k** innebär en klar avvikelse, de övriga bara ett försiktigare uttryckssätt. – Till de äldre läsningarna – före Säve – må anmärkas, att fördelningen av texten på det nu försvunna stenstycket divergerar; det är därför svårt att bedöma lakunerna och vad de givit utrymme åt. Man får dess-

utom intryck av att Sjöborg med sin prickade runföljd efter 62 **a** sökt fritt rekonstruera ett stycke. Man vågar inte heller lita på att de två runor **uf**, som han är ensam om, har fått en riktig inplacering, eftersom proportionerna på det förlorade stycket är klart felaktiga och textens fortsättning har förskjutits.

Runorna har traditionell form, i allmänhet dubbelsidiga bistavar (**a, n, o, m, t**), **s**-runorna är normalrunor (ett par har stolsform).

Beträffande ortografin överraskar det ymniga bruket av **r**-runan, inte alltid ljudlagsenligt, t. ex. i stället för väntad **r**-runa 17 och 26 **r** i ställning efter dental samt 34 **r** i inljud. H. Pipping har observerat denna ristarens svaghet för **r** och säkert gjort en riktig bedömning, när han håller för »sannolikt, att Tofte-stenens ristare ej känt skillnaden mellan de båda *r*-ljuden och begagnat runan **r** blott för att efterlikna vissa förebilder, dem han emellertid missuppfattat.» 89 **p** för *t* i *Bartolomeus* kan utan hinder vara översättning av den latinska skrivningen *th*.

Gravhällen har lagts över en man vid namn Rodorm av tre personer, Fridgair, Alvald och Rodaid, sannolikt Rodorms barn, två söner och en dotter; texten har tyvärr gått förlorad just där det meddelas vem eller vilka Rodorm var far till. En vädjan till den helige Bartolomeus för Rodorms själ är också klar. Dessförinnan har givits uttryck för ännu någon omsorg om den dödes själ. Avslutningsvis har ristaren, Saxe, signerat inskriften.

Inskriften rymmer inte mindre än fem nordiska namn, alla utom *Saxi* sällsynta men med vanligt förekommande namnleder i de sammansatta. Endast *Saxi* är tidigare runbelagt (ett 10-tal belägg), men ej på Gotland, varifrån belägg helt saknas. Eljest är namnet välkänt från medeltida källor. *Friðgair* är känt i några enstaka belägg från fastlandet och annorstädes i Norden. *Necrologium fratrum minorum* (hs B 99 i Kungl. Bibl.), p. 61 (=Lindström 2, s. 491), ger oss den latinska namnformen på en gotlänning från Lärbro, *Fridgerus de Thacsten* (odat. 1300-talet), det enda kända belägget från Gotland. Säkra belägg på *Alvaldr* saknas på östnordiskt område men finns i Norge och, enstaka, på Island. *Roð(h)aiðr* med båda namnlederna typiska för Gotland finns runskrivet i G 206 och med bokstäver i latinsk form på två gotländska gravstenar: *Rodedis* (Dalhems k:a, odat., Lindström 2, s. 67), *Rvthedis* (Väte k:a, 1326, Lindström 2, s. 86) samt en förkommen öländsk: *Rvdhedhar* (Föra k:a, 1300-talet, Gardell 43). *Roðormr* är unikt, men båda namnlederna är välkända, efterleden bl. a. i det runskrivna *Ringormr* på en runsten (S 17) från Hangvars k:a (v. Friesen: [r]inkorm, ack.).

Bland anmärkningsvärda ord och uttryck i den personligt avfattade texten observerar man först **stain · hualf · pis** - 'detta stenvälv'. Säves teckning antyder att den skadade sista runan i pronomenet har varit **a**. Ordet *hualf* har således här inte neutralt genus utan är sannolikt maskulinum, alldeles som på några andra runristade gravhällar, Vg 81 (**hualf : penna** ack.), 88 (**-ualf pænna** ack.), 146 (**hualf : pænna** ack.), 165 (**hualf : pænna** ack.) jämte gavelstenen från ön Berezanj i Dnjeprmyningen (**half : pisi** ack.), som även i övrigt bär västgötska drag. Se om den sistnämnda stenen E. Svärdström, Västergötlands runinskrifter, s. XXXIV. Berezanjstenen är från slutet av 1000-talet eller, snarare, omkring 1100. De fyra nämnda västgötska gravstenarna är alla liggande, kistlockformiga hällar och inemot 100 år yngre. Hällarnas kistlockform har av allt att döma ingenting med valet av ordet *hualf* att göra. Det finns nämligen använt om ännu några rungravhällar, flertalet flata, dock utan att genus framgår av texten: Vg 95, Ög 240, Hov 12 (S. B. F. Jansson, Stenfynden i Hovs kyrka, Filologiskt arkiv 9, 1962) samt de fem gotländska G 7, 34, 65, 137, 201. Dessutom på två andra gotländska gravhällar, G 101 och 123, där ordet tydligt är neutrum, vilket genus alltså kan ha varit allmänare än texterna ger vid handen. G 101 från 1300-talet är en flat häll med kälad underkant för inpassning som lockhäll i en kista; detsamma gäller G 201 (med obestämt genus på *hualf*). De övriga hällarnas nuvarande belägenhet gör det omöjligt att bedöma denna viktiga detalj. Förklaringen till användningen av ordet *hualf* i sin specialbetydelse måste vara gravens konstruktion, i varje fall prototypens, med någon form av ihåligt rum, kista eller tumba (se vidare E. Wessén i *Upplands runinskrifter* 1, 1940–43, s. 262). Dessvärre är konstruktionen och dess eventuella

variationer svåra att i detalj bedöma, eftersom ingen av de nämnda stenarna är funnen intakt. Vi vet t. ex. inte säkert hur mycket av de gravvårdar, vilka ursprungligen benämnts *hvalf* som funnits ovan jord eller varit nersänkt i marken. De nämnda västgötska hållarna har förmodligen legat i marknivå och saknat gavelstenar. En likadan kistlockformig gravhäll, Vg 144, har enligt runinskriften täckt en kista, *pro* f., isl. *þró* 'udhulet stok eller sten', 'gravkammer, murt grav' (Fritzner). Ordet *pro* i Vg 144 har nog valts av en särskild orsak, det är rimord i den versifierade inskriften: *Byrr liggr innan þessi þro | Guð givi sial hans glæði ok ro*. Men det är inte det enda belägget. På en småländsk runsten, Sm 101, meddelas det om en man vid namn Gunnar: *Hælgī lagði hann i stenþro, broður sinn, a Ænglandi i Baðum*. Det finns dock ingenting som tyder på ett ymnigare bruk av *pro*. I likhet med Vg 144 har de bevarade *hvalf*-stenarna säkerligen varit täckhällar till kistor (av sten eller trä). Det måste emellertid finnas en förklaring till den dokumenterade genusförändringen av ordet *hvalf* i vissa fall. Måhända kunde själva den konstnärligt utformade täckhällen i en gravkista – i de angivna fallen det enda synliga – betraktas som *pars pro toto*, när det gäller att i skrift kortfattat framhäva omsorgen om den dödes gravläggning.¹ Det förefaller då inte orimligt, att det mask. *stæinn* har attraherat och till genus förändrat *hvalf*. Man kan inte komma ifrån, att det har skett tidigt, eftersom det mask. *hvalf* som Berezanjstenen ingått i måste ha varit en äldre och ursprungligare gravkonstruktion. Av det fem. *pro* har det tydligen inte influerats. Feminint genus på *hvalf* finns endast belagt en gång i fornsvenskan. Det torde med hänsyn till de västgötska runtexterna med mask. *hvalf* knappast finnas anledning räkna med fem. genus, formellt möjligt, i Tofta-texten, även om *valv* enligt Herbert Gustavson, Gotländsk ordbok, ibland i senare tid inom vissa områden är femininum. Om Tofta-vårdens ursprungliga utseende vet man ingenting bestämt, men hållens bevarade, råa kortsida talar för att gavelhällar funnits. Hur man skall uppfatta Toftahållens uttryck *stainhvalf* är alltså osäkert, »stenkista» som Westlund föreslagit (han räknar inte bara med gavelhällar utan också, på mindre bärkraftiga motiv, med sidohällar) eller »gravvård av sten» av en enklare, oviss konstruktion? Jag föredrar ännu så länge det försiktigare andra alternativet. Att det sammansatta ordet inte begagnats i något enda av de övriga fallen, tyder på att det är en tillfällig, beskrivande benämning, inte en vedertagen.

Runföljden 97–108 **irni · miskunar** är pres. konj. 3 sg. av verbet fsv. *ærna* (äv. *arna*) 'utverka' jämte gen. sg. av *miskun* f. 'misskund, barmhärtighet'. Bartolomeus var förmodligen Rodorms egen skyddspatron. Han hade ganska vida skyddsfunktioner men ansågs, i anslutning till attributen, kniven och den avflådda huden, särskilt värna hantverkare i olika yrken för hudberedning.

Runföljden 121–124 **a - e -** har tidigare (Liljegren, C. Säve, v. Friesen) tolkats *amen*. Tolkningen avfärdas av Westlund med hänsyn till formen på r. 122 och 124: »Det troliga är kanske att **-ke -** innehåller början av ett ord, vars fortsättning är att söka i det numera nästan utplånade partiet [r. 125–130] ovanför helgonets hand.» Vad väntar man då före runsignaturen? Antingen ytterligare en bönesuck eller *sten* mästarens signatur, i vilket sistnämnda fall r. 121–124 borde ha utgjort namnet och r. 125–130 ett verb, snarast *gierði*, men runspåren svarar inte mot en sådan text. Stenmästarsignaturer är för övrigt utomordentligt sällsynta. En tolkning *amen* är däremot mycket rimlig, ehuru **m**-runan saknar den vänstra bistaven och **n**-runans bistav ansatts för högt. Det finns åtskilliga gravstenstexter på svenska som avslutas med en bön och ett *amen* (t. ex. G 15, 38, 100, 118, Vg 121).

Verbet i runsignaturen är synbarligen **hiek hiegg**, pret. 3 sg. av *haggva*, gutn. *hagga*, med progressivt i-omljud. Formen lever än i vissa gotländska dialekter (Herbert Gustavson, Gutamålet 1, s. 255, Gotländsk ordbok 1, s. 347; A. Noreen, Altschw. Gr. §§ 96 och 542: 1). Någon form av *rista* eller *raða* är det inte fråga om.

¹ Jfr följande meddelande av Nils Tiberg i brev till E. Wessén och S. B. F. Jansson den 12.3.1967: »Ordet 'hvalv': det brukas i all gotländska (ja, inte i Visby förstås) i klar betydelse 'gravsten', plan o. rektangulär el. trapezoid. Ibland är det murad grav inunder: *en valvargrav*. Ngn hvälvning är det inte fig. om. Samma ord i samma bruk t. ex. på Dagö, om den stora flata hållen ovanpå stugugnen, skjutande ut över 'ugnsmunnen'.»

Vad den korta runföljden 125–130 kan ha innehållit är helt ovisst. En kort suck av typen *Ave Maria* eller *bene es* (Vg 97) vore naturligtvis tänkbar, men enbart en gissning. Det förstnämnda uttrycket är för övrigt knappast motiverat med hänsyn till det avslutande *amen* omedelbart före, det andra är sällsynt. Ovan har tanken på ett korrigerande tillägg framförts, t. ex. ett i den inledande satsen utelämnat namn på ytterligare någon bland gravvårdens initiativtagare, också denna tanke givetvis bara en gissning.

Det råder också ovisshet om vad lakunen mellan r. 63 och r. 72 har innehållit. Olika förslag har framförts. C. Säve: ... *ur ... sinn. Biðin fyrri*, v. Friesen: ... *ur sinn ok eftir bonda sinn. Biðin bynir fyrri*. Den sistnämnde räknar tydligen med att Rodaid är Rodorms maka, men den tanken har inget stöd i texten för övrigt. Mer än ett 30-tal runor är förlorade idag. Av dessa känner vi ett 20-tal. Ett pronomen, möjligen *sinn* som Sjöborg har, efter *faður* saknas. Eventuellt har i fortsättningen stått ytterligare någon bestämning till den dödes namn, ett släktskapsord, en Ortsbestämning el. dyl. samt en uppmaning till förbön, »bed böner för», »låt bedja för» el. dyl. Wallmans teckning ger stöd åt förekomsten av verbet *biðia* i någon form.

Den konstnärligt förnämliga gravhällen är ett verk av mästaren med anonymnamnet Majestatis, även kallad Trydemästaren och Hablingbomästaren efter sina mest kända verk, dopfunten i Tryde k:a, Skåne, och nordportalen i Hablingbo k:a, Gotland. Majestatis var som bekant gotlänning men arbetade under några decennier vid mitten av 1100-talet vid Lunds domkyrkas byggnadshytta och på Skånes landsbygd. Han återvände till hemön, förmodligen på 1160-talet, där han sedan verkade till sin död. Toftahällen anses vara ett av hans senaste verk, tillkommet mellan i runt tal 1170 och 1190 (Monica Rydbeck muntligt).

Inskriftens runsignatur har väckt tanken, att Saxe varit stenens mästare, inte bara runristare, (Sveriges kyrkor, s. 238). Det har redan framhållits, att stensemästarsignaturer är ytterligt sällsynta. Man har dessutom svårt att finna överensstämmelse i handlaget ifråga om de dekorativa elementen och runorna. Vore upphovsmannen densamme, hade han säkerligen nämnt de olika momenten eller begagnat ett uttryck som täckt båda. Det är enligt min mening fullkomligt klart, att runristaren är känd till namnet men stensemästaren fortfarande anonym.

Atlingbo kyrka

I Gutasagan uppges Atlingbö kyrka vara den första i Mellantredingen och i Gutalagen en av öns tre asylkyrkor, vilket talar för en träkyrka på platsen redan på 1000-talet. Av denna har man endast dessa litterära spår. Till en romansk stenkyrka från 1100-talets mitt, en av de tidigaste på Gotland, blottades däremot grundmurar vid kyrkorestaureringen 1956–57. Den nuvarande kyrkan är uppförd på 1200-talet, koret vid århundradets början, långhus och torn vid dess slut.

De två runristade stenar (G 200 och G 201) som nu finns i Atlingbo kyrka har ursprungligen inget samband med själva kyrkobyggnaden. G 200, nu i inkusoriet, har ursprungligen varit en rest runsten, som i sin tredje funktion begagnats som byggnadssten i koret. Den blev känd först 1914. Barngravstenen, G 201, tidigare på kyrkogården, observerades och avtecknades först av N. J. Ekdahl 1826. Den fick sin nuvarande placering i korgolvet i samband med restaureringen 1956–57. Två runinskrifter med rödkrita, G 202, som P. A. Säve upptecknat 1864, har icke kunnat återfinnas.

200. Atlingbo kyrka

Pl. 58

Litteratur: F 12, W 51. E. Lundmark t. Riksantikvarien 1.9.1914 och okt. 1914 (utdrag i ATA), Nyfunnen runsten i Atlingbo kyrka (i Gotlands Allehanda 11.12.1914); Kyrkoinventarium 1919 (ATA); PM 1923 för skrivelse till A. Edle, Visby (ATA); O. v. Friesen, Anteckningar 1923 (UUB), s. 137, i Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 120f.; S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine 2 (1942), s. 26 noten; S. B. F. Jansson, Gotlands runinskrifter (i Boken om Gotland, 1945), s. 149; Gotlänningen 8.3.1963.

Äldre avbildningar: E. Lundmark, 2 kalkeringar 1914 (ATA) jämte ännu en återgiven i Gotlands Allehanda 1914 nr 228 (foto i ATA); J. W. Hamner och O. v. Friesen foto (ATA; återgivet i Sveriges kyrkor); H. Faith-Ell, teckning (efter foto) återgiven i Jansson a. a. fig. 3.

Fragmentarisk runsten, som förvaras i kyrkans inkusorium.

Angående fyndomständigheterna kunde Efraim Lundmark i brev till Riksantikvarien den 1 september 1914 meddela följande: »Den 14 aug. påträffade jag i Atlingbo kyrka en runsten, vilken såvitt jag med den begränsade litteratur som här står mig till buds kunnat finna, hittills varit bortglömd. Stenen ligger som avtäckning i ett sakramentsskåp i norra apsidmuren, med bildsidan ned.» Lundmark bifogar en kalkering av det parti av stenen som låg blottat och hör sig för, om det »vore möjligt få göra något för

att komma åt även de partier som ligga täckta av bruk». Ärendet fick synbarligen vila. Men inför O. v. Friesens runundersökningar på Gotland i början av 1920-talet blev stenens uttagning aktuell. PM 1923: »Uttages för undersökning och fotografering. Deponeras lämpl. till Gotl. fornsal.» Enligt v. Friesens egna anteckningar uttogs stenen »ur muren 28.7.1923 och det inåt muren vända partiet befanns fasat på två sidor, tydligen hade den innan den blev insatt i absiden, och för den skull något rundhöggs längs vänstra kanten, varit använd till ngt annat ändamål.» Någon deposition i Gotlands Fornsal kom inte till stånd. Stenen undersöktes och fotograferades av v. Friesen och ställdes sedan in på sin nuvarande plats i inklusoriet. Vilket ändamål stenen tjänat, innan den vid 1200-talets början murades in i sakramentsskåpet, vet man inte. Författarna till redovisningen i Sveriges kyrkor, J. Roosval och E. Bohrn, ger inga synpunkter utom benämningen »sockelprofilering» för stenens fasning. Men man vet, att den nuvarande kyrkan är den tredje i ordningen på platsen, och att tidsutrymmet från ristningens tillkomst till korets är minst 100 år.

Ljusgrå kalksten. Det bevarade stycket, förmodligen mindre än hälften av den ursprungliga stenen är 1,33 m långt, 56 cm brett och 25 cm tjockt med framsidan släthuggen, baksidan rå. Ristningen består av ögleformiga slingor, såväl runfyllda som enbart ornamentala, samt rester av ett kors. Det bevarade fragmentet torde ha utgjort mittpartiet av en sten minst 2 m hög ovan jord och mer än 1 m bred. Fasningen av den ena långsidan och angränsande kortsida har skett i samband med den sekundära användningen. När stenen fick sin tredje funktion och murades in i absiden, gavs den andra långsidan en konkavt rundad form, som direkt svarade mot absidväggen. Ristningen är välhuggen och runorna, 3–7 cm höga, välformade. Texten gör klart, var inskriften börjar och slutar, men lakunerna och det stympade, ornamentala mönstret medför i övrigt osäkerhet om läsordningen. De två runbanden invid korsarmen leder tanken till bildstenarna (se G 134 Sjonhems kyrka), men det osymmetriska mönstret i övrigt är främmande för bildstenskonsten. Sune Lindqvist anser sig inte heller kunna ge bevis för att Atlingbostenen har haft bildstensform. Hade så varit fallet, borde de båda runbandens text tillsammans ha utgjort inskriftens slut. En sådan läsordning har v. Friesen. Nu torde det vara naturligare att betrakta den översta av de båda horisontella runföljderna som tillhörande inskriftens mellersta parti på sätt som inskriftens uppställning nedan visar. Problemet kompliceras av att ifrågavarande runföljds text icke har kunnat tolkas. Inskriftens avslutning, signaturen, har ristats upp- och nedvänd och är snarast ett stöd för uppfattningen att den inte skall läsas i följd med texten ovanför.

Inskrift:

uni : auk : haknuipr : arfar : rakna : pair ... | ... hin : aail : ui : ku - ... | ... r̥mup :
 5 10 15 20 25 30 35 40

hialbi : soul : sunta : lausi : kris - ... | ... t : aupualtr risti r - - ...
 45 50 55 60 65 70 75 80 85

»Une (el. Unne) och Hagnvid, Ragnes arvingar, de ... (Gair)mod(?). Den syndfrie Kristus hjälpe själen ... Audvald ristade runorna.»

Till läsningen: Runorna **a**, **n**, **o**, **t** har dubbelsidiga bistavar, **r** öppen bistav, **s** och **m** normalform. Före 1 **u** finns inga spår av ristning, vare sig av någon runa eller av skiljetecknen. Frånsett bortfallet i fasningen av toppen på 1 **u** förefaller inskriftens början att vara helt bevarad. Toppen av 25 **p** har också fasats bort. En sned, ristad linje framför 27 **i** är en felhuggning som fortsättning av den ornamentslinga som korsar runslingan. Toppen av 28 **r** är förlorad i brottet. Av 29 **h** återstår bara de högra kryssarmarna. 32–33 **aa** är säkra. Efter 39 **u** finns en huvudstav som saknar toppen; diffusa fördjupningar på ömse sidor om huvudstaven, möjligen **m**. Av 41 **r** återstår bara nedre hälften av den högra bistaven. 48 **l** är missformad; bistaven har huggits som en övre **b**-bistav; ristaren har tydligen föregripit 49 **b**. 67–68 **is** har förlorat topparna i brottet. R. 69 är nedre hälften av en huvudstav, rimligen **t**. 70 **t** når ej upp till ramlinjen;

nedre hälften av runan är förlorad. R. 85–86 är en och en halv huvudstav med en horisontell linje, som binder stavarna samman.

O. v. Friesen är den ende som tidigare sakkunnigt granskat inskriften. Hans läsning överensstämmer på det hela taget med ovanstående, även om läsordningen i ett avseende är en annan: r. 29–40 läses omedelbart före r. 70–86 och inte som här mellan de båda öglornas runföljder. Skiljetecknet efter 6 **k** uppfattar han som en ensam punkt. Några runtecken kommenterar han: 29 **h** »Dessa stavar [kryssarmarna till höger] så gott som säkra»; 32 **a** »En liten mjukt grop. fördjupn. uppe till vänster är ingen lemning av bist.», alltså ej **h**; 56 **u** »ovisst om **u** varit stungen»; r. 85–86 transkriberar han **uñ**, »tydl. ett korrektur». Efter 39 **u** supplerar han, med frågetecknet efter, **ml**.

Väsentliga partier av runtexten, vilken icke har varit schablonmässig, är beklagligtvis förlorade. Men namnen är helt eller delvis bevarade på fem personer, den döde, tre av hans anförvanter samt runristaren. Inget av namnen är vanligt, *Uni* (el. *Unni*), *Ragni* och *Auðvaldr* dock välbelagda. Om det först nämnda se U 88, om *Ragni* U 376, om *Auðvaldr*, belagt även i G 11, G 65 och G 201, se G 11. *Hagnviðr* är såvitt jag kunnat finna unikt; *-viðr* är dock en vanlig efterled; ett självständigt *Hagni* är belagt i ortnamnet Hagneståde på G 33, nu synbarligen försvunna gårdar i Rone socken, se vidare G 33. I den dödes namn är senare leden klar, *-moðr*, och om r. 41 är rester av **R**, kan förleden knappast vara någon annan än fsv. *Gæir-*, ehuru ett i och för sig rimligt **Gæirmoðr* icke är känt. Förleden *Gæir-* har stor frekvens och förekommer på Gotland runskrivet i följande mansnamn: *Gairalfr* (G 57), *Gairhielmr* (G 138), *Gair(h)vatr* (G 113, 114, 158, S 51), *Gairlaifr* (G 203), *Gairniautr* (G 113), *Gairvaldr* (G 101, 123, 155, 210), *Gairviðr* (G 203). v. Friesen har dessutom beträffande runföljden 32–37 föreslagit ett *Hailvi*, belagt även på G 136 och G 215, och det är givetvis formellt möjligt, men innehållet i hela textpartiet r. 29–40 är för dunkelt, för att man därur skall våga bryta loss r. 32–37 som en egendomlig skrivning för detta namn.

Det kristna anslaget i bönen för den dödes själ har fått en helt unik utformning, som förutsätter en nyanserad, religiös insikt, vilken knappast kommer till språkligt uttryck förrän i medeltidens inskrifter. Monumentet som sådant är alltså tidsmässigt motsägelsefullt. Runornas former är rent vikingatida. Inga stungna runor förekommer. Och det ornamentala mönstret, som strängt taget är ganska främmande för gotländsk runstenskonst, påminner närmast om vissa förhållandevis sena uppländska runstenar i ristaren Öpirs stil, tidfäst till slutet av 1000-talet eller omkring 1100. Atlingbostenen skulle enligt v. Friesen vara »från senare hälften af 1000-talet», möjligen »icke så långt efter 1050» (Sveriges kyrkor), en datering som föranleder författarna till redogörelsen för Atlingbo kyrka i Sveriges kyrkor att förbinda runstenen med »en i högt anseende stående person, kanske kyrkans urspr. byggherre», dvs. den äldsta kyrkans, enligt Strelow från 1049. Detta är givetvis en gissning utan någon reell grund. Min uppfattning är att ristningen knappast har tillkommit före sekelskiftet 1100.

201. Atlingbo kyrka

Pl. 63

Litteratur: L 1741, S 94, F 11, W 50. N. J. Ekdahl, Resa på Gotland 1826 (ATA), s. 36; Kyrkoinventarium 1830 och 1919 (ATA); J. G. Liljegren, Runlära (1832), s. 151; P. A. Säve, Reseberättelse 1852 (ATA), nr 12, samlingen S 170 II (konvolut 56) i UUB, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 286, Gotland 1864 (hs S 40 o i UUB), s. 19; J. Roosval, Meddelande [t. Riksantikvarien] 22.5.1915 (ATA); E. Brate, Brev [t. okänd] 8.9.1920 (ATA), Svenska runristare (1926), s. 131; O. v. Friesen, Anteckningar 1922 (UUB), s. 51 f., Runorna (Nordisk Kultur 6, 1933), s. 237, i Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 121 f.; PM för skrivelse till A. Edle, Visby, 1923 (ATA); H. Wideen, Gotlands gravstenar 1945 (ATA); Herbert Gustavson, Gutamålet 2 (1948), s. 189; G. Arwidsson t. Riksantikvarieämbetet 20.12.1953 (ATA).

Äldre avbildningar: Ekdahl, teckning i a. a.; P. A. Säve, teckningar i a. a. 1852 och i S 170 II; C. Säve, blyertsskiss 1852 i Runologiska anteckningar 15 a (ATA); J. W. Hamner o. O. v. Friesen, 2 foton (ATA), det ena återgivet i v. Friesen a. a. 1933.

Gravsten med runinskrift. Den är inlagd i korgolvet 30 cm S om altaret med huvudändan åt Ö. Stenen är tidigast observerad och avbildad av N. J. Ekdahl 1826, fig. 69, men utan uppgift om läget. Kyrkoinventariet 1830 ger däremot besked: »På kyrkogården förekomma: I Söder: nära utom stora Dörren. 3:ne Likstenar; den största med Munkstils påskrift längs alla sidor, den Andra mindre, utan påskrift, den Tredje helt liten med ett Kors, inom hvilket Runska Bokstäfver; Alt okändt af innehåll. Ömse Stenarne begagnas ännu af Isums åboer såsom deras Egendom.» Sannolikt avser P. A. Säves upplysning den 22.6.1852, »å Atlingbo k:ogård ... S om Högkyrkan», samma placering. Säve gjorde vid detta tillfälle en noggrann teckning av stenen, fig. 70. Från samma år är också en snabbskiss av Carl Säve, dock utan högra långsidans och korsstammens runskrift avritad. Vid förnyat besök 1864 kunde P. A. Säve konstatera, att den blivit »nyligen afslagen, krossad, förstörd» (Reseber.). Och vanvården fortskred. 1915 nås Riksantikvarien genom Johnny Roosval av ett meddelande om stenen som »nyss funnen». I kyrkoinventariet 1919 upplyser Roosval följande: »Sönderlagen i två stycken tvärsöfver, eljest väl bibehållen. Förvaras nu i den s. k. penitens-cellen. Upptäcktes enligt uppgift af kyrkoherden [V. Ljung] för några år sedan i diket invid kyrkogården, men är dock samma sten som var känd redan af Liljegren och granskades 1852 af Säve.» De närmare omständigheterna kring återfyndet är inte kända. I penitens-cellen, inklusoriet, hade den också sin plats vid O. v. Friesens granskning 1922. Året därpå hade man tydligen planer på att deponera stenen i Gotlands fornsal (PM 1923), men så skedde ej. »Står bakom altaret», så anges läget i Sveriges kyrkor (1942). När flyttningen till koret ägde rum, finns det inga uppgifter om. I koret granskades den 1944 av E. Wessén. Den slutgiltiga placeringen i golvet skedde i samband med kyrkorestaureringen 1956–57. Då gjordes också den klumpiga utfyllnaden av brottskadan, som försvårar läsningen av inskriften.

Gulgrå kalksten. Svagt trapetsoid form; hålkälad kant (Wideen). Längd 84 cm, bredd 47–43 cm. Stenen är bevarad till sin fulla längd, den är ursprungligen lagd över ett barn. Huvudinskriften står utan ramlinjer utefter hällens kanter, signaturen på nedre vertikalarman i mittpartiets ristade, ornamentala kors och på stammen. Runorna, som är 4–5 cm höga, står tätt.

Inskrift (supplerad efter Säves och Ekdahls teckningar):

hált[ia]up · áupualtz : [enkia : -]tliks : han lit : hualf : otki[era] · yfir : sin : sun :
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
 boztan · ok han : bap : [l]a - : bipia : fyr[ir] hāns · : sial · | iakau[b]r : gierpi : stain :
 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105
 rōpmas : arfi
 110

»Halldjauð, änka efter Audvald (i) Atlings, hon lät göra gravvården över sin son Botstain, och hon bad: Låt bedja för hans själ! Jakob (i) Rodmarsarve(?) gjorde stenen.»

Till läsningen: Inskriften börjar till höger om den övre vertikala korsarmen. Runorna **a**, **n**, **o** har ensidiga bistavar, **t** likaså med ett undantag, 102 **t**, som har dubbelsidig; **s**-runorna har gotländsk form utom 25 **s** som har spegelvänd normalform. Av utrymmesskäl är runornas bistavar i allmänhet mycket korta. Skiljetecknen består av två punkter utom i stenens hörn (efter 7 **p**, 43 **a**, 59 **n**, 87 **l**) och efter 83 **s**, där de utgöres av en enda punkt. I skiljetecknet före 71 **b** har den övre punkten bortfallit. R. 1–3 är säkra. Efter 3 **t** följer nederdelarna av fyra stavar; av dessa är de två första nu formellt obestämbara, men utrymmet tillåter att de varit **ia** som också Ekdahl läser dem; de två sista stavarna utgör tillsammans nederdelen av en **u**-runa (6). 8 **au** är skadad i toppen. Övre delen av 9 **p** är förlorad liksom toppen av 10 **u** samt basen av bistaven. 11 **a** är säker liksom 12–13 **lt**. 14 **z** har liksom 56 **z** formen av kort-**s** med punktformig avslutning; övre hälften av r. 14 har gått förlorad. Inskriften fortsätter på andra sidan om korsarmen med ett tydligt skiljetecken (:). Efter detta saknas nu i brottet varje spår av runföljden 15–20, som både Ekdahl och Säve läst **enkia** : **e**. Numera är som sagt resterna av r. 20 förlorade, i varje fall

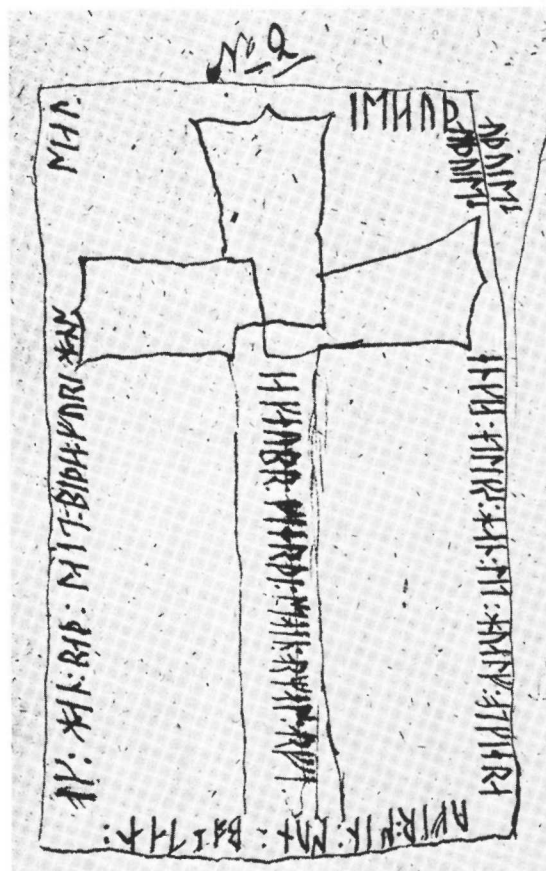

Fig. 69. G 201. Atlingbo kyrka. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

dolda av det mycket hårda stenkittet. Före lagningen kunde v. Friesen (fig. 71) i brottet urskilja runans huvudstav men i dess högerkant synbarligen inga spår av stingning; han avvisar Ekdahls och Säves läsning med följande ord om r. 20: »Kan ej vara **e**, trol. urspr. **a**». Runföljden 21–37 är oskadad och tydlig; r. 24 förefaller ha varit ostungen; skiljetecken saknas efter 28 **n**. Inga spår av skiljetecken efter 38 **t**, avståndet till följande runa (39) är normalt och markerar således i och för sig icke ordskillnad. 39–40 **ki** har förlorat topparna; omöjligt att nu avgöra om r. 39 har varit stungen. Därefter återstår nederdelarna av fyra stavar, vilka utan hinder kan ha varit **era** som Ekdahl läser. Fotändans runföljd (44–59) är helt säker, även 50 **n** med sin ensidiga bistav till höger om huvudstaven; vad v. Friesen och Wessén uppfattat som en ensidig **a**-bistav till vänster om huvudstaven är en naturlig fördjupning. 44 **y** är stungen. Någon övre punkt i skiljetecknet efter 59 **n** har icke funnits. Runföljden 60–67 är säker; skiljetecken saknas efter 61 **k**. R. 68 är två tredjedelar (nedre partiet) av en huvudstav utan spår av bistav; Ekdahl läser **l**. R. 70 är en huvudstav med toppen bortslagen; kan ha varit **t**, Ekdahl har läst **t** före det följande skiljetecknet. R. 71–77 är säkra, 77 **y** stungen. Av r. 78 återstår nu bara huvudstaven (**r**), av r. 81 yttersta spetsen av nedre högra kryssarmen; den mellanliggande texten (79–80 **ir**) har gått förlorad i brottet. R. 82 är säker binderuna; **a**-bistaven är förhållandevis högt placerad med hänsyn till bistaven i 81 **h**, nu visserligen förlorad. Efter 83 **s** en punkt som skiljetecken, före 84 **s** också ett skiljetecken men i form av två punkter. Av r. 93, där nu bara nedre hälften av huvudstaven återstår, har en större del varit urskiljbar för v. Friesen men sedan delvis dolts av stenkittet i lagningen; varken Ekdahl eller Säve uppfattar runan som stungen. 95 **g** och 97 **e** är däremot tydligt stungna. I den återstående runföljden finns inga oklarheter; således är r. 113 en huvudstav utan bistav (**i**).

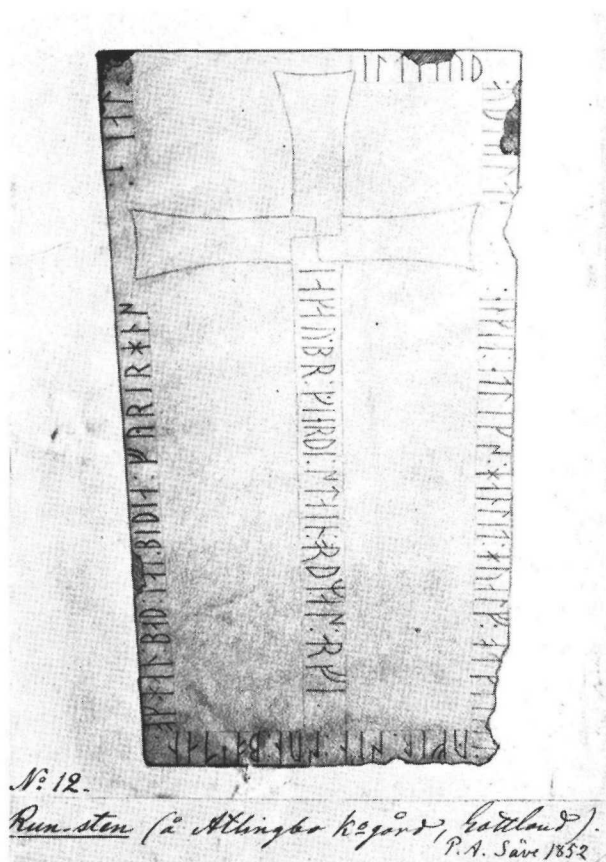

Fig. 70. G 201. Atlingbo kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1852.

Gravstenen var ännu inte ituslagen, när den granskades av Ekdahl och av Säve, tydligen inte ens kantskadad på Ekdahls tid, vilket däremot var fallet, när Säve vid sitt första besök avbildade den. De runor, som nu är svårt skadade eller helt förlorade och därför delvis omöjliga att autentiskt bedöma, läses av Ekdahl: 4–5 **ia**, 15–19 **enkia**, r. 20 en huvudstav med ett tvärstreck mitt på, snarast **e**, 41–43 **era**, 68–70 **lait**, 79 **i**, r. 80 utelämnad, 93 **b**; Ekdahls läsning förefaller övertygande utom i ett par fall, men han har inte vårdat sig om redovisning av alla skiljetecken. Liljegren anför Ekdahls läsning. – P. A. Säve: **ilt - - up · äyp - - ltz : enkia : etliks : han lit : hualf : otk - - - · yfir : sin : sun : boztan · ok han : bap : - a - : bipia : fyrir hns : sial** ·. Ifråga om avslutningen ingen avvikelse från min. – v. Friesen 1922 (stenen var i två stycken): 15 **e** (fullt synlig), r. 20 supplerad **a** (huvudstaven helt bevarad), efter 38 **t** en punkt som skiljetecken, 50 **a**; 1933 läser v. Friesen 37 **āt**; han räknar dessutom med att ristaren efter r. 68–70 har utelämnat ett **kos** (gen. sg. n. av adj. *goðr*); i övrigt överensstämmande med min. – Wessén har samma läsning som v. Friesen, utom att han förbisett spåret av 81 **h**.

Runorna har genomgående ensidiga bistavar utom 102 **t**. Av **s**-runan förekommer både normalformen (r. 25, spegelvänd) och den gotländska, den sistnämnda i sex exemplar; **z**-runan (r. 14, 56), kort-**s**, har punktformig avslutning. Runan **p** har lång bistav ansluten till huvudstavens topp och bas. Binderunor förekommer sparsamt, alla regelrätta utom r. 106, som enligt principen skulle utläsas **ör**, icke **ro**. Rätteligen skulle denna runas **o**-bistav ha bundits vid den följande **p**-runan; anledningen till felet är förmodligen den, att **r**-runan, generellt sett, ovanligt ofta ingår i binderunor, fastän då givetvis enligt principen bunden vid den närmast föregående runan (jfr 111 **ar**).

Fig. 71. G 201. Atlingbo kyrka. Foto J. W. Hamner (O. v. Friesens imålning).

Den som först lägger språkliga synpunkter på innehållet i inskriften är Carl Säve. Hans resonemang i Gutniska urkunder (1859) gäller detaljer: »*Ilþiaub* (för *Hildþiaub*?)», vidare »*Etlings* står säkerligen för *Atlings*, ännu i dag namnet på en gård i Atlingbo socken»; beträffande runföljden 68–70: »Af detta i *ai* (för beständigt??) ses endast, att den mellersta runan varit *a*, af de andra återstår bara stafvarne. Ordet *byn* (l. *afe*) hade här passat fullkomligt.» Av runföljden 37–43 känner han bara början, **otk**, och kommenterar den inte. Runföljden 106–113 transkriberar han *Ropma(r)s arfi*, synbarligen uppfattat som 'Rodmars arvinge'. Erik Brate, som inte själv sett stenen, ansluter sig till Carl Säve. O. v. Friesen ger i *Runorna* (1933) en fullständig översättning: »Halltiaud (Halldiaud?), änka efter Audvald i Atlings, hon lät göra ett griftevalv över sin son Botsten, och hon bad (alla) att (de skulle) bedja om välsignelse (gott) för hans själ. Jakob Ormars (eller Rodmars) arvtagare (eller från Rombs, Rums) gjorde stenen». Han tillägger: »Rombs (Rums) är namn på gårdar i Grötlingbo, Martebo och Hamra.» Läsningen av r. 37–38 som **att** motsvarar enligt v. Friesen synbarligen obest. art. sg. n. 'ett' till *hvalf*. Efter den skadade runföljden 68–70 supplerar han **kos** (se ovan). Till avslutningen (r. 106–113) framför han alternativa tolkningar men inte ett Rodmarsarve; förmodligen på den grund, att det nu inte finns något gårdsnamn som tveklöst kan anpassas till runföljden ifråga.

En sammanställning av min och äldre autentiska läsningar, främst Ekdahls, gör det gripande innehållet i inskriften fullt klart enligt min mening. Halldjauud har tidigt blivit änka efter Audvald i Atlings, och hon har snart drabbats av en ny sorg, förlusten av den lille sonen Botstain. Hon har ensam ombe-

sörjt hans gravvård och åt en stenmästare Jakob har hon uppdragit att utföra täckstenen. Till betraktaren vädjar hon om förbön för sitt döda barns själ.

Om ordet *hvalf* se G 199. Runföljden 37–43 kan knappast vara något annat än verbet *atgiera*, även om beteckningen av gutniskans *a* med **o** är besvärande. Belägget är anmärkningsvärt, eftersom det eljest, enligt Söderwall, finns belagt först från slutet av 1400-talet. O. v. Friesens tydning av runföljden kan från flera synpunkter inte vara relevant. Säves förslag till suppling av runföljden 68–70 faller genom Ekdahls iakttagelse; till imp. 2 sg. *lat* erbjuder sig inte något alternativ.

Med undantag av det vanliga *Iakobr* är samtliga personnamn sällsynta och icke belagda utanför Gotland. De olika namnledningarna är dock välkända. *Halldiauð* förekommer också på G 3. Som slutled ingår *-biauð* också i några få andra namn, se härom G 3, 34, 35, 115. Om *Auðvaldr*, belagt även i G 11, G 65 och G 200, se G 11. *Botstain* är ensamstående.

Om runföljden 20–25 som ortnamnet *Atlings* råder ingen tvekan. Det finns bevarat i gårdsnamnet Lilla Atlings 2 km V om Atlingbo kyrka, med hitintills äldsta säkra belägg i Ortnamnsarkivet i Uppsala (*lasse lille atlings* (1523 skb. G). Syntaktiskt kan gårdsnamnet förbindas med antingen Halldjauð eller Audvald men hör sannolikt till Audvald och fungerar som familjenamn. Andra exempel på detta typiskt gotländska namnskick anföres under G 78 och G 170. Förmodligen är förhållandet detsamma också i stenmästarens signatur. Att i likhet med Säve, Brate och v. Friesen – den sistnämnde alternativt – tolka runföljden **ropmas** : **arfi** som 'Rodmars arvinge' är formellt riktigt. Mansnamnet *Roðmar*, som otvivelaktigt inleder runföljden, finns inte i övrigt belagt från Gotland, ehuru förleden *Roð-* har stor frekvens här. Däremot finns det på fastlandet. Personnamnsarkivet i Uppsala har sex belägg registrerade från olika delar av landet med årtalen 1378, 1384, 1453 2 st., 1484, 1540, därav de fyra sista patronymica. Som särskiljande bestämning till det vanliga namnet Jakob skulle man emellertid hellre vilja se ett ortnamn. Formen *-arvi* i stället för *-arva* är visserligen besvärande – dock liknande fall i G 34(?), 101, 166, 206(?) – liksom det förhållandet att ett gårdsnamn Rodmarsarve i övrigt inte är belagt, i varje fall inte i denna form. Men ett obetydligt ristningsfel, en utelämnad **a**-bistav i sista runan, eller en tidig försvagning av ändelsevokalen skulle eliminera det formella hindret, och man finge ett enligt min mening rimligare textinnehåll. Beträffande ortnamnet ger Ortnamnsarkivet i Uppsala ingen ledning. Möjligen skulle det kunna förbindas med ett nutida Rodarve, där i varje fall ett personnamn på *Roð-* ingår; en gård med detta namn finns närmast i grannsocknen Hogrån 6 km NV om Atlingbo kyrka men också i Fardhem, Hablingbo och Östergarn. Stenmästaren är ju inte på samma sätt som den döde och hans anförvanter bunden till församlingen. O. v. Friesens olika förslag, Rombs, Rums, Rundarve (det sistnämnda i Sveriges kyrkor, 1942), torde endast vara att betrakta som flyktiga arbetshypoteser.

Tidsmässigt tillhör gravhällen 1300-talet.

202. Atlingbo kyrka

Litteratur: S 95, F 13. P. A. Säve, Reseberättelse 1852 (ATA), under nr 12, samlingen S 170 II (konvolut 56) i UUB, Reseberättelse 1864 (ATA), s. 286, Gotland 1864 (hs S 40 o i UUB), s. 19; Kyrkoinventarium 1919 (ATA); E. Brate, Sveriges runinskrifter (1922, 2. oförändr. uppl. 1928), s. 104; Sveriges kyrkor, Gotland bd 3 (1942), s. 109.

Två runskrivna namnteckningar ritade med rödkrita på korportalens pilastrar. Nu förlorade.

Den ende som iakttagit de båda runinskrifterna är P. A. Säve, som i sin reseberättelse 1852 beskriver dem på följande sätt: »Å pilastrarna i Chorportalen stå 2:ne namn (med årtal) i runor, ritade med rödkrita. På den ö. pilastern står: [uppteckning med runtecken, årtal med arabiska siffror], dvs. Jacob Isums (i Atlingbo S:n), och på den vestra: [uppteckning jämte årtal], trol. fadren till föreskrifne bonde; ty namnet Jacob är alltid brukadt i den släkten: detta väl ngt bevisande om tiden för runornas forna bruk. Runorna äro omkr. 1 1/2 Tum höga.» Fig. 72. Vid förnyat besök i Atlingbo kyrka 1864 konstaterar Säve:

Fig. 72. G 202 a och b. Atlingbo kyrka. Efter uppteckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1852.

I pilasterna i Chörportalen på 2de namn (med
 årtal) i runor, ritade med raskrita. På den ö. pilasterna
 står: $\{ \text{I} \text{I} \text{I} \text{B} : \text{I} \text{I} \text{I} \text{I} \}$, d. v. f. Jacob Isums (i Atlingbo 8de), och
 på den västra: $\{ \text{I} \text{I} \text{I} \text{B} : \text{I} \text{I} \text{I} \text{I} \}$, trol. farren till följande be-
 ste; ty namnet Jacob är alltid brukadt i den släkten: detta
 väl utt. bevisande om tiden för runornas fordes bruk.
 Runorna äro senky. 1/2 tum höga. —

»Run-Inskrift (i Portalen) Gutn. Urk. af. C. S. N:o 95, nyl. öfverkalkad» (Reseber.). Johnny Roosval fann inga spår av runskrift vid inventeringen 1919. O. v. Friesen har vid två tillfällen, 1924 och 1936, förgäves eftersökt dem. 1970 var de likaledes spårlöst försvunna.

Inskrifterna har alltså varit två, den ena (a) på den västra pilastern, den andra (b) på den östra. Båda innehåller förutom runskrivna namn var sitt årtal med arabiska siffror troligen anbragt ovanför respektive namn. Runornas höjd har varit ca 4 cm.

Inskrift (enligt P. A. Säves uppteckningar):

G 202: a: **iakob · isem** 1568
5

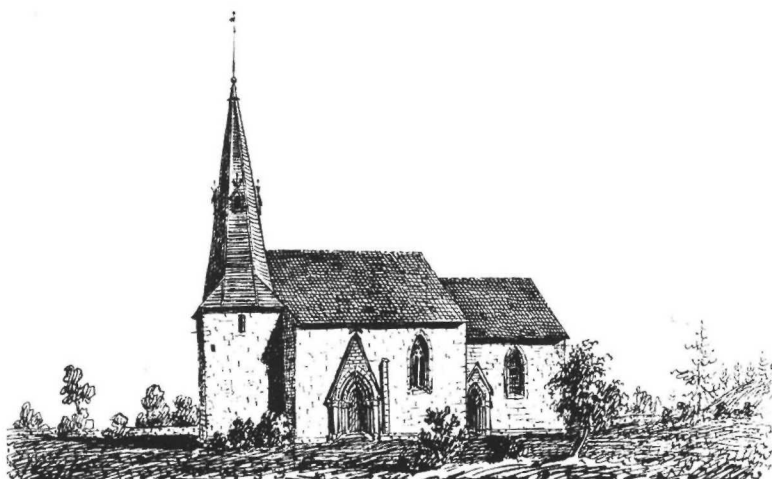
G 202: b: **iakob : isem** 1621
5

Till läsningen: Säves uppteckning av inskriften G 202: a är helt klar. I G 202: b kan tvekan möjligen råda om r. 8, som är en huvudstav med en obetydligt snedställd (nästan vågrät), dubbelsidig bistav, väl **e**, knappast **a**, som runan translittereras av Carl Säve (S 95).

Carl Säves kommentar till de båda inskrifterna lyder (Gutniska urkunder, s. 77): »Dessa bägge namn, jämte N:o 5 och 6 [Färö] sannolikt de yngsta å sten runskriftna ord, som i denna samling förekomma, äro just derföre upptagna, att de visa huru nära intill våra dagar runskrift var i bruk eller åtminstone förstods på Gotland. — *Isem* el. *Isam* skulle på det äldre språket hetat *Isaim* el. *Ishaim*; nu uttalas det *Äisums*, ett gårdsnamn i socknen.»

Runföljderna utgör således två likalydande namnteckningar, där efternamnet består av ortnamnet *Isem*, vilket i formen *Isums* än i dag är bevarat på gårdar 2 km NV om Atlingbo kyrka. Se om namnet Herbert Gustavson, Gotlands ortnamn (1939), s. 14. Ännu ett medeltida belägg finns på en gravsten med latinsk text, lagd över *iohannes* : *ycem* död 14 augusti 1470. Den hällen ligger nu som trampsten framför kyrkans långhusportal och är säkerligen identisk med den första av de tre »likstenarna» som kyrkoinventariet 1830 uppger ligga på kyrkogården »I Söder: nära utom stora Dörren» tillsammans med bl. a. G 201.

P. A. Säves tanke, att de båda namnteckningarna avser far och son, kan vara riktig, men kanske är farfar och sonson rimligare. Om inskrifterna har tillkommit vid skilda tillfällen eller vid ett och samma kan inte nu bedömas. I sistnämnda fall anges måhända födelseåren.

Hogräns kyrka

I samband med en restaurering 1953–54 fann man rester av långhuset till den äldre kyrka (1100-talets senare del), till vilken tornet fogades omkring år 1200. Det nuvarande koret och långhuset härstammar troligen från tiden omkring 1300. På kyrkogården observerades runstenen G 203 första gången av Georg Wallin (superintendent på Gotland 1735–44), och här låg den ännu vid P. A. Säves besök 1852 »nära ö. om stordörren» (långhusportalen). En tid tycks den ha varit upprest invid östra kyrkogårdsmuren, varifrån den 1893 flyttades till Gotlands Fornsal.

203. Hogräns kyrka. Nu i Gotlands Fornsal

Pl. 59

Litteratur: L 1571, S 84, F 130, W 1. G. Wallin, *Analecta Gothlandica* 1 (dep. i Kungl. Bibl.), s. 725, 1058, 1060; C. G. Hilfeling, *Resejournal* 1801 (hs F m 57: 10 i Kungl. Bibl.), s. 96 f., *Reise paa Gulland* 1801 (hs Ny Kongel. Saml. 409 8:o i Det Kgl. Bibl., Köpenhamn), s. 105; N. H. Sjöborg, *Samlingar för Nordens Fornälskare* 2 (1824), s. 56 f.; N. J. Ekdahl, *Resa på Gotland* 1826 (ATA), h. 2, s. 29; *Kyrkoinventarium* 1828, 1919 (ATA); J. G. Liljegren, *Runlära* (1832), s. 134 f.; J. H. Wallman och S. V. Moberg, *Anteckningar under en resa sommaren 1833* (hs i Nord. mus.), s. 29; C. Säve, *Brev t. P. A. Säve* 18.6.1849 (avskr. i hs R 623: 5 i UUB, s. 451 f.), 5.8.1875 (ibid. s. 735), *Runologiska anteckningar* 15 a (ATA); P. A. Säve, *Reseberättelse* 1852 (ATA), nr 3, samlingen S 170 II (konvolut 55) i UUB; O. Carlén, *Blad ur Gotlands Historia* 1862 (ATA), s. 340 f., *Gotland och dess fornminnen* (1862), s. 263; G. Stephens, *ONRM* 2 (1867–68), s. 640, 795, 912, 3 (1884), s. 418 f.; [S. Bugge i] E. Brate, *Runverser* (ATS 10: 1, 1887–91), s. 287 f.; S. Söderberg, *Anteckningar* 1891, 1893 (i *Runor* 8, ATA); H. Pipping, *Runinskrifter undersökta* 1902 (ATA), nr 8, *Om Pilgårdsstenen* (i *Nordiska studier tillägn. Adolf Noreen* 1904), s. 177 not 2; A. Noreen, *Altschwedische Grammatik* (1904), s. 486; F. Plutzar, *Die Ornamentik der Runensteine* (1924), s. 71, 83 f.; O. v. Friesen, *Anteckningar* 1924 (UUB), s. 3, *Personal Names of the Type Bótolfr* (i *Studia Neophilologica* XIV, 1942), s. 358; E. Brate, *Svenska runristare* (1925), s. 131; J. Roosval, *Den gotländska ciceronen* (1926), s. 9, (2. uppl. 1950), s. 12; S. Lindqvist, *Gotlands Bildsteine* 1 (1941), s. 52 f., 95, 124, 2 (1942), s. 76 f., *Bildstenarna i Fornsalen* (i *Gotländskt arkiv* 14, 1942), s. 16, 23, *Forngutniska altaren och därtill knutna studier* I (i *K. Hum. Vet.-Samf. i Uppsala Årsbok* 1960–1962, tr. 1964), s. 22 f.; S. B. F. Jansson, *Gotlands runinskrifter* (i *Boken om Gotland* 1, 1945), s. 147 f., *The Runes of Sweden* (1962), s. 10, *Runinskrifter i Sverige* (1963), s. 115, 160 f., 2. uppl. (1977), s. 116, 161 f.; E. Hjärke, *Märke, män och mästare, Några ord om runristningen på Hogrän-stenen* (i *Saga och sed* 1935, s. 43 f.); N.-G. Stahre, *Stångskäret, Kåksna och Kummelberget* (1952), s. 195; E. Wessén, *Uppteckning* (»trol. 1954», ATA); E. Wessén och S. B. F. Jansson, *Uppteckning med kommentar* 5–6 maj 1962 (ATA); L. Alfvegren, *r-genitiv och are-komposition* (1958), s. 159, 192; *Fören. Gotlands Fornvänner protokoll* 2.2.1970 (GF).

Äldre avbildningar: Teckning i Wallin, *Analecta* 1, s. 1060 (påskriven av Wallin och sannolikt utförd av denne); Hilfelning, teckning 1801 i F m 57: 11, Tab. 35, samt i hs 409; Sjöborg a. a. (d:o i Stephens a. a. 3, s. 418); Ekdahl, teckning i a. a.; Wallman, 2 blyertsskisser i a. a.; P. A. Säve, teckningar i *Reseberättelse* 1852, fig. 3, och i S 170 II, kopia i fototypi av W. Pacht 1882 i sistn. hs; S. Söderberg foto (odat., ATA), litografi 1894 (ATA); O. Sörling, teckning (återgiven i Lindqvist a. a. 2, fig. 422, foto i ATA), foto (ATA; återgivet i Roosval a. a.); H. Pipping, 8 foton 1902 (ATA); H. Faith-Ell foton 1933, 1937 (det sistn. återgivet i Lindqvist a. a. 1941, fig. 145, a. a. 1964, fig. 9, Jansson a. aa. 1945, fig. 2, 1962, fig. 64, 1963, fig. 85, 1977, fig. 85, Hjärne a. a., s. 45); 2 foton i v. Friesens saml. i UUB, åtminstone det ena taget av J. W. Hamner 1922; G. Gådefors, 2 foton 1962.

Runsten med bildstensform. Den förvaras sedan år 1893 i Gotlands Fornsal, inv.nr C 10.645.

Stenen finns avbildad med kantbandets runinskrift redovisad i G. Wallins *Analecta* 1 (s. 1060), fig. 75, och runtexten (fullständigare) dessutom i två uppteckningar, den ena (s. 725), fig. 74, synbarligen renskrift av den andra (s. 1058), fig. 73. Överskriften (s. 725) lyder: »På Hougrens Kyrkogård». C. G. Hilfelings lokaluppgift är något utförligare, fig. 76: »På Hogrens kyrkogård. Söder vid kyrkan.» Hilfelning skildrar i F m 57: 10, s. 96 f., mötet med den märkliga stenen: »d. 14 [aug. 1801] . . . Emedan desse excursioner påstodo, hade jag anstaltat om en på Hougrens Kyrkogård liggande, gammal och ovanlig stor Runstens afputsande och rengjörande, till vår återkomst. Wi företogo straxt vid återkomsten dess dechiffrerande, men här blef mera arbete än man föreställt sig. Fullristad i flere directioner med små, ofta nog utnötte Runor, tycktes läsningen under första företaget blifva inpracticabelt. Medlertid afmättes stenen med dess dimensioner. Det var en Marmorsten, af 4 3/4 alnars längd. Bredden straxt under korset 1 aln 23 tum; åter straxt inunder 1 aln 18 tum, och vid foten 2 alnar 14 tum. Både Mag:r Facht och jag studerade Inscriptionerne af all förmåga annoterade styckevis hvad som kunde upletas och äga sammanhang; men annalkande aftonen böd oss uppskjuta med det resterande till morgondagen. Marcherade Kl. half åtta åter till Wallds Prestegård. – d. 15 [aug.] Bittida om morgonen begåfvo vi oss till vägs åt Hougren. Dit ankomne, blef vårt första arbete att å nyo afslipa den incrusterade stenmåssan med en tvärt afhuggen skarp qvast och Watn, skura stenen i alla directioner, flere gånger emellan afskölja densamma, ändteligen låta den torkas; Hvarefter studerandet åter samfaldt företogs; med vår trägna ihärdighet och nitiska bemödande vunno vi ändteligen Inscriptionen samlad till begrepp, undantagande på ett par ställen mot slutet, där det var utslitit af tiden och flere våldsamerheter. Nöjde med hvad vi fådt, återvände vi mot middagen till Wallds Prestegård igen. . . . Sedan jag efter middagen upritadt mitt samlade Rune Concept – Se Tab. 35 [fig. 77] – tagit afsked från detta Hederliga Prästhuset och min trogna följeslagare, afreste jag för att till aftonen uppnå Roma Kungsgård.» – N. J. Ekdahl kallar stenen »Ett grafhvalf sunnan om kyrkan», fig. 78. – J. H. Wallman noterar 1833: »Vid Hogren fans en märkvärdig Runsten», och han ritade ett par lätta, otydliga blyertsskisser av ristningen; ingen lägesangivelse. – N. H. Sjöborg, som förefaller att grunda sin beskrivning på Hilfelings teckning, har ingen utförligare lokaluppgift, ej heller J. G. Liljegren (L 1571). – I P. A. Säves *Reseberättelse* 1852 uppges, att stenen »ligger nära ö. om stordörren. Stenen är i mannaminne afbruten o. ligger nedböjd efter brottet i 2:ne delar». P. A. Säves besök ägde rum den 31 maj. Fig. 79. Itubruten var den redan på Hilfelings tid av dennes teckning att döma; dock ingen markering av skadan på Ekdahls teckning. Carl Säve har 1852 en anteckning om att »klockaren mins när Hogräns Runsten spräcktes». – S. Söderberg skriver 1893: »Har förut legat vid kyrkans ingång på södra sidan», medan Gotlands Fornsals inventarium meddelar den vara »förut upprest invid östra kyrkogårdsmuren», och en sådan placering bekräftas av O. Sörlings och S. Söderbergs fotografier. Fig. 80. Efter Söderberg, som har en utförligt kommenterad läsning, har stenen granskats av Hugo Pipping 1902, Otto v. Friesen 1922 och vid ett par tillfällen av Elias Wessén, sista gången, 1962, tillsammans med Sven B. F. Jansson. Samtidigt fick stenen sin nuvarande imålning. Det skulle ha varit stora svårigheter förenade med att i samband med min granskning 1975 avlägsna denna imålning – kalksten »suger» färgen, varför en fullständig avfärgning i praktiken blir omöjlig. Jag har inte heller velat göra de små förändringar i imålningen av monumentet, som min läsning kunde ha givit anledning till. Pl. 59 redovisar alltså Wesséns och Janssons läsning. Den translittererade texten nedan jämte kommentaren visar däremot min läsning.

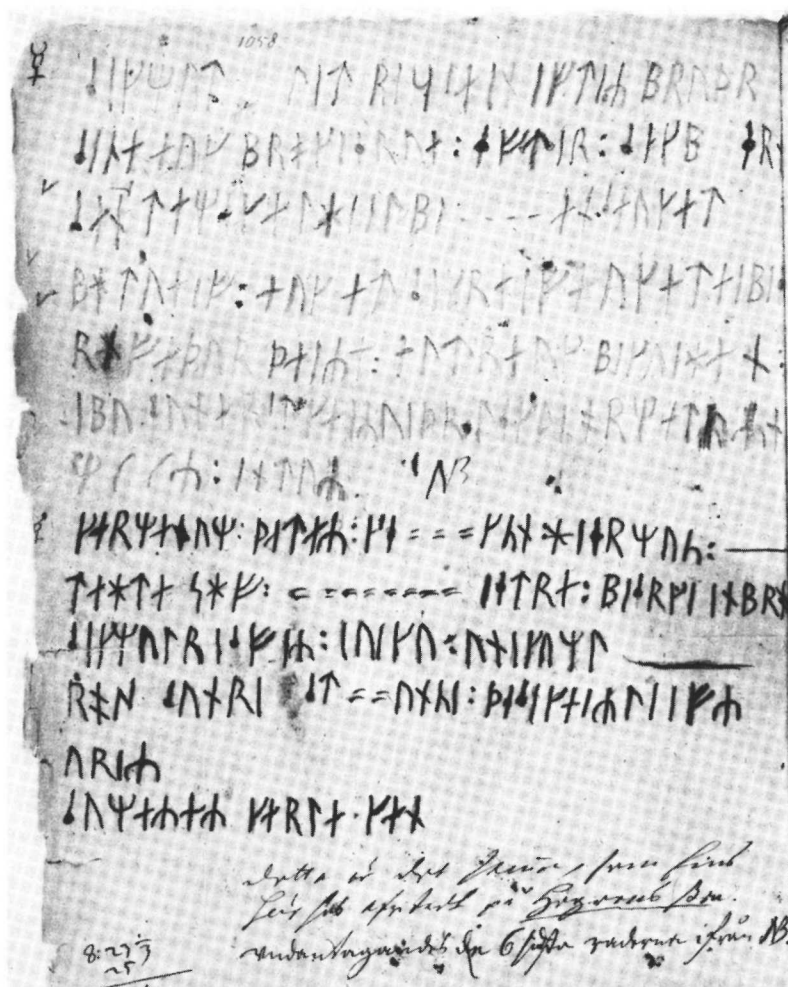

Fig. 73. G 203. Hogräns kyrka. Efter uppteckning i G. Wallin, *Analecta* 1, s. 1058.

Ljusgrå kalksten, synnerligen homogen. Höjd 2,54 m (total 2,83 m enligt Söderberg), bredd nedtill 1,52 m, upptill, över halsen, 1,03 m, tjocklek 18 cm. Runornas höjd (i kantslingan) 4–8 cm, i allmänhet 5–6 cm. Framsidan är slät och glatt, trampsliten, kanterna huggna, baksidan mycket ojämn. Runslingan utefter kanten är djurformig med ett koppel nedanför huvudet och stjärten. Inskriften börjar på bålen nedanför benet. Efter att ha följt djurkroppen fram till stjärten (r. 1–177) fortsätter den i tvärbandet med en skriftmässigt upp- och nedvänd rad (r. 178–202). R. 203–265 är ristade utan nedre begränsningslinje innanför kantbandet på stenens »huvud», r. 203–261, jämte fyra runor, r. 262–265, i omedelbar följd innanför slingan på stenens »kropp», samt slutet, r. 266–311, rättvända, nedanför tvärbandet horisontellt och vertikalt. Runorna i kantslingan är på det hela taget välbevarade och tydliga, för övrigt är inskriften grundare och på åtskilliga ställen skadad. På sina håll har runor gått helt förlorade genom ytskador och brottet i toppen.

Inskrift (supplerad efter äldre läsningar):

kantslingan: **sigmutr let rasa sain eftir brupr : sina : auk : bro : kierua : eftir : sikbiern :**
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55
santa mikal hie[ibi] ... ans auk : at : botraif auk at sigraif : auk : at aibiern : fapur paira :
 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105 110 115 120
altr : auk bikui han : i by : sunarst kairuipr lekpi ormalur nemr : in[t]i ur
 125 130 135 140 145 150 155 160 165 170 175

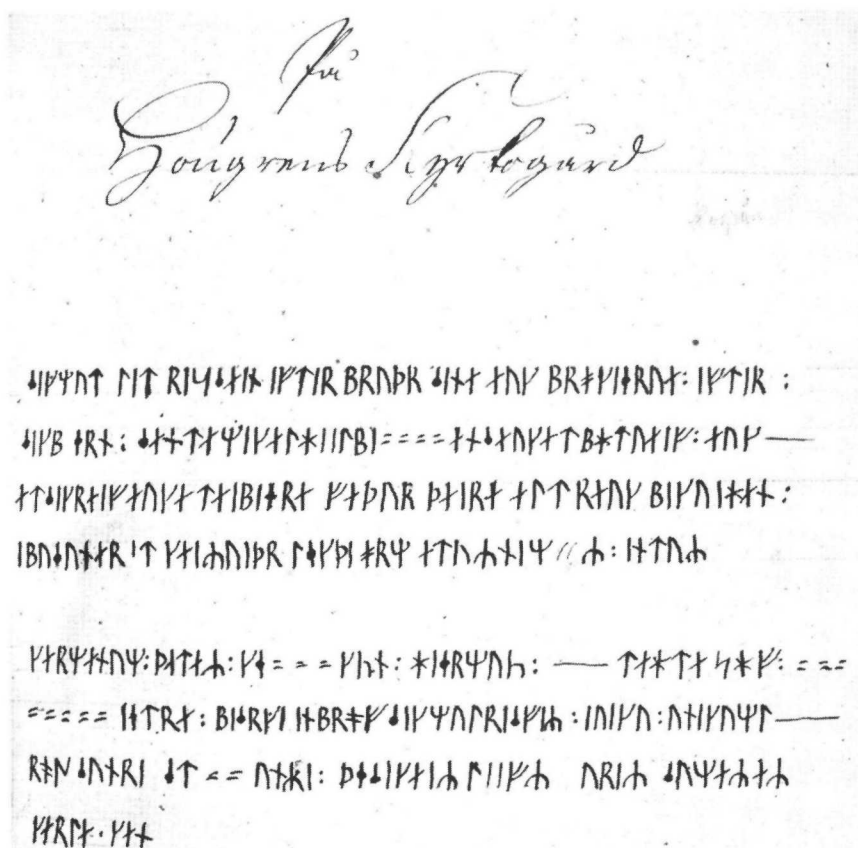

Fig. 74. G 203. Hogräns kyrka.
Efter uppteckning i G. Wallin,
Analecta 1, s. 725.

tvärslingan: **sikmutr** [- - **fir** :] **sliku** : **unit kuml**
180 185 190 195 200

inre runföljden på överdelen: **karm anum** : **pet ar** [:] ... **kun** : **hier** : **mun** : **stanta stain** :
205 210 215 220 225 230 235

a[t] : **merki bietr a** : **bierki in bro f** | **urir**
240 245 250 255 260 265

inre runföljden på nederdelen: **roppiern risti runir** [**p**] **esa kairl - ifr** (lodrätt:) **sumar ar karla**
270 275 280 285 290 295 300 305

kan
310

»Sigmund lät resa stenen efter sina bröder och göra bro efter Sigbjörn – Sankt Mikael hjälpe hans själ – och efter Botraiv och efter Sigraiv och efter Aibjörn, fader till dem alla, och han bodde i byn (el. gården) längst söderut. Gairvid tecknade (eg. lade) ormslingorna ... Sigmund har på så sätt åstadkommit vården. För män är det ett känt minnesmärke. Här skall stenen stå som märke, lysande på berget, bron invid den. Rodbjörn ristade dessa runor, några (dock) Gairlaiv, han känner dem väl.»

Till läsningen: Flertalet runor är tydliga för ögat, de övriga, mera slitna tecknen är i allmänhet fullt urskiljbara för fingret. Många runor har borrhade, punktavslutade bistavar (1 **s**, 3 **g**, 4 **m**, 8 **l**, 13 **s**, 29 **s**, 38 **o**, 44 **a**, 47 **t**, 50 **s**, 57 **n**, 58 **s**, 59 **a**, 60 **n**, 66 **a**, 94 **s**, 105 **t**, 124 **l**, 125 **t**, 127 **a**, 136 **a**, 137 **n**, 143 **n**, 146 **s**, 190 **s**, 203 **k**, 204 **a** (både huvudstavens bas och bistaven), 207 **a**, 208 **n**, 213 **t**, 226 **s**, 232 **s**, 276 **s**, 286 **s**, 297 **s**. På samma sätt har punkterna åstadkommit i de stungna **e**-runorna (9, 19, 41, 45, 55, 70, 110, 157,

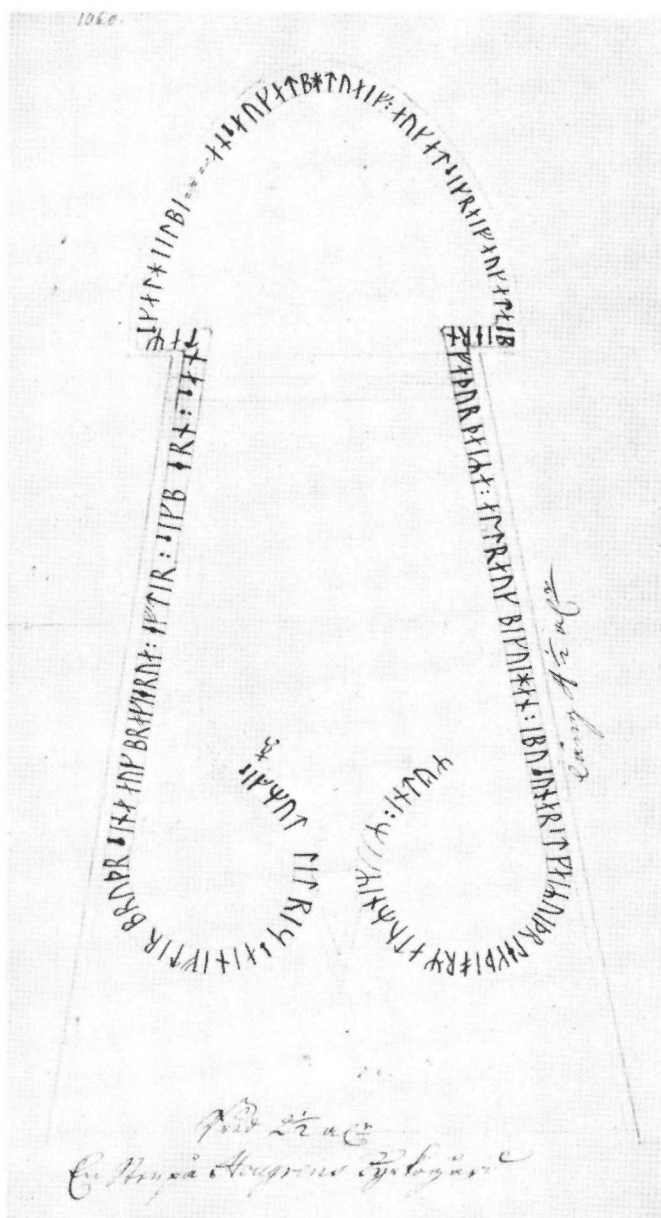

Fig. 75. G 203. Hogräns kyrka. Efter teckning i G. Wallin, *Analecta* 1, s. 1060.

169, 212, 221, 240, 246, 252, 271, 285) samt i 3 **g**, 96 **g** och 140 **y**. Skiljetecknen är genomgående två punkter, alltså även efter 32 **a**, 35 **k**, 79 **k**, 81 **t**, 126 **r**; efter 81 **t** och 126 **r** är dock bara den övre punkten bevarad. Skiljetecken saknas helt efter 7 **r**, 10 **t**, 14 **a**, 18 **n**, 23 **r**, 62 **a**, 67 **l**, 76 **s**, 88 **f**, 91 **k**, 93 **t**, 105 **t**, 117 **r**, 129 **k**, 134 **i**, 138 **i**, 147 **t**, 155 **r**, 160 **i**, 167 **r**, 175 **i**, 198 **t**, 213 **t**, 231 **a**, 243 **i**, 248 **r**, 255 **i**, 257 **n**, 260 **o**, 273 **n**, 278 **i**, 287 **a**, 301 **r**, 303 **r**, 308 **a**. Runorna **a**, **n**, **o** och **t** har, frånsett skadade tecken, dubbelsidiga bistavar, **s** har kortkvistform, däremot inte **r**. Runföljden 1–52 är djup och tydlig. Tydligt urskiljbara är också de runor som i det följande inte kommenteras. 7 **r** har placerats i öglan till det iriska kopplet. 53 **b** är skadad i toppen, dock säker. 54 **i** är bevarad till två tredjedelar, nedtill. Av r. 71 är en huvudstav bevarad i den nedre kanten av brottet, bistaven är borta; textsammanhanget bestämmer runan som **l**, så har den också upptecknats av flertalet tidigare forskare. Därefter följer en skada med utrymme för 6–7 runor. Av

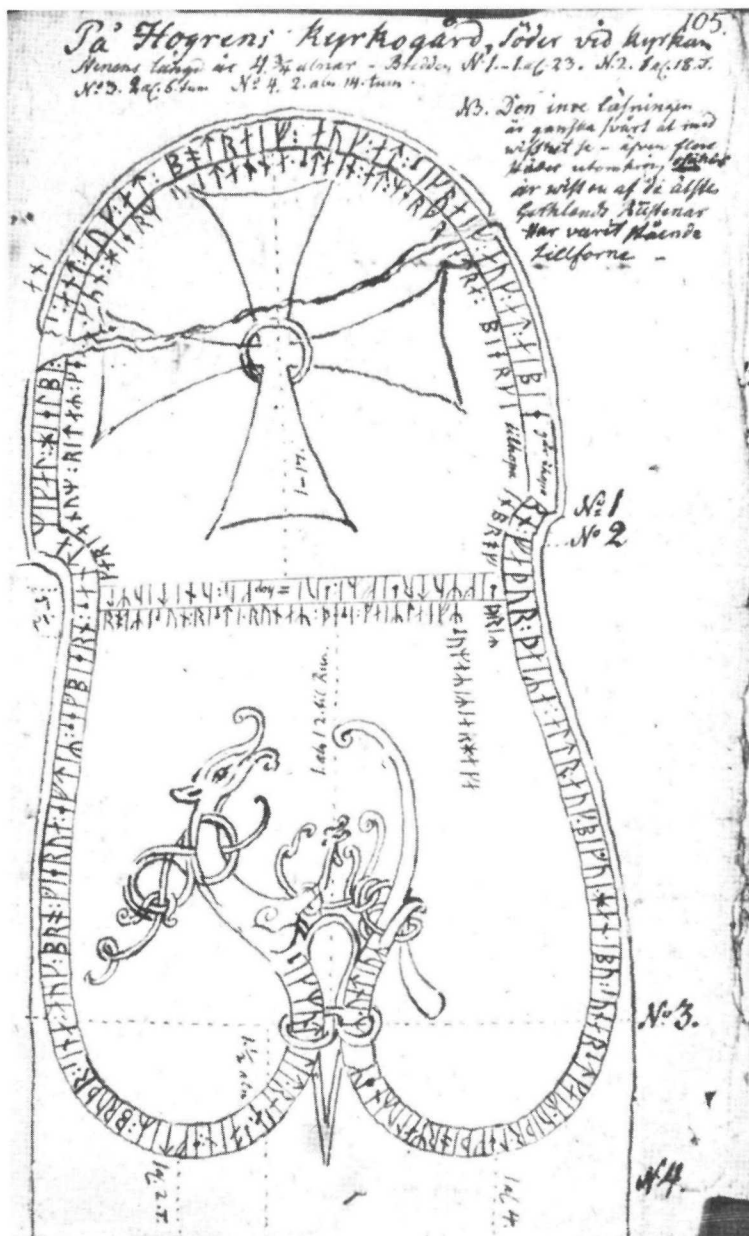

Fig. 76. G 203. Hogräns kyrka. Efter teckning av C. G. Hilffeling (i K. Bibl., Köpenhamn).

vänstra bistaven i 81 **t** är bara ansättningen bevarad. I 83 **o** saknas vänstra delen av övre bistaven. Topparna av runorna 84–88 är bortslagna, högra bistaven i 84 **t** är därmed borta, i övrigt har tecknen bevarade karakteristiska. Av 99 **i** är vänstra kanten bevarad i brottet. 140 **y** har en liten, i mörkerbelysning tydlig stingning. 165 **l** är tydlig (ej **t**). R. 174 har utseende av **l**; till vänster om toppen finns en utbredd, yttlig skada, här kan en **t**-bistav ha legat; alla tidigare forskare har uppfattat runan som **t**. 177 **r** har genom sin placering fått en något förvanskad form. Suppleringen av lakunen r. 185–189 har skett med ledning av Wallin och Ekdahl, som båda avslutar denna runföljd med **fir** (187–189) föregångna av två runor, om vilka de har olika uppfattning. Säve har läst 187 **f** efter två olästa runor. För senare forskare har samtliga fem runor uppfattats som förlorade. Mellersta delen av 192 **i** är borta i en skada. Av den högra bistaven

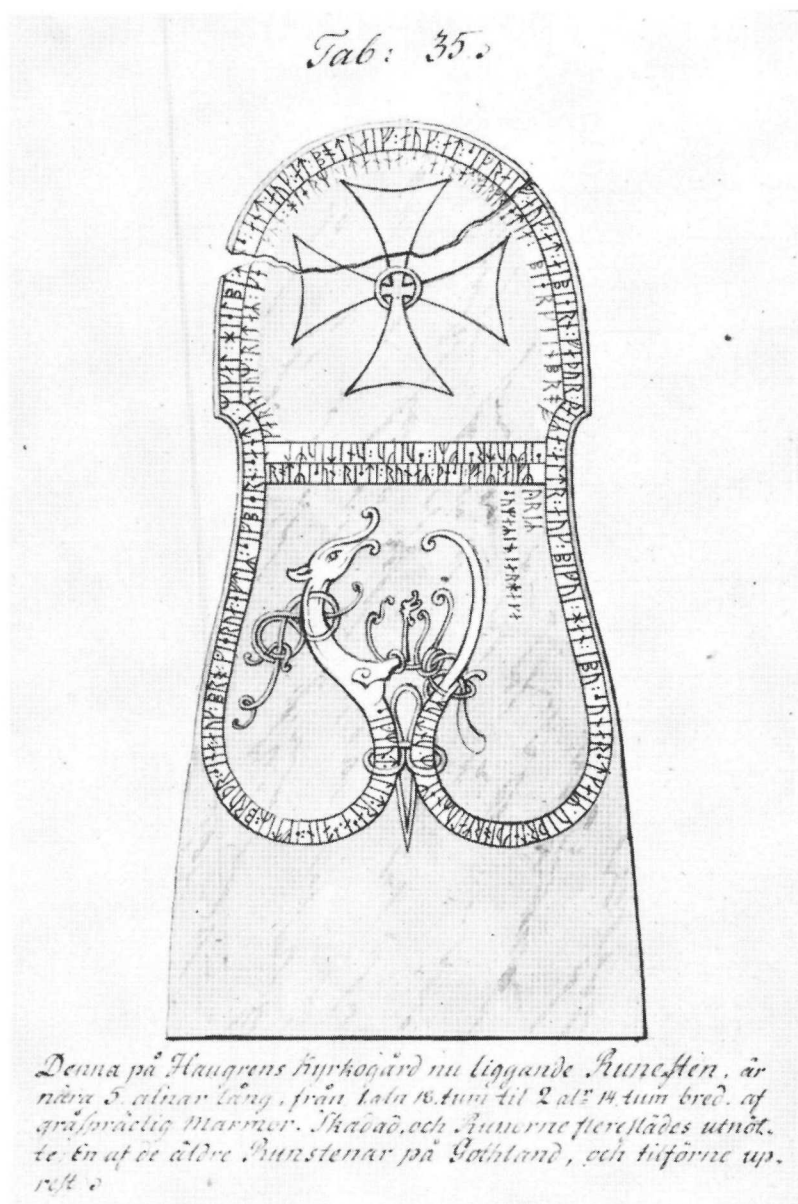

Fig. 77. G 203. Hogräns kyrka. Efter teckning av C. G. Hilffeling i F m 57: 11.

i 198 **t** finns nu inga spår. Av 215 **r** återstår huvudstaven och vänstra bistaven. Därefter i brottskadan utrymme för 4–5 runor; Wallin och Hilffeling har här **ke** ... R. 216 måste läsas **k** (ej **m**), ytan bevarad omedelbart framför toppen. I 227 **t** är hela vänstra bistaven och spetsen av den högra bevarade, ansättningen av den högra saknas i en ytskada. I 230 **t** är högra bistaven helt borta. I 238 **t** inga spår av vänstra bistaven. Nedersta delen av undre bistaven i 244 **b** är borta i brottet. Runföljden 266 **r**–296 **r** är hårt trampsliten. I 269 **b** saknas nedre bistaven och ett stycke av den övre. R. 282 är drygt hälften (den nedre) av en huvudstav; ytan på platsen för en eventuell **a**-bistav är oskadad, runan sannolikt **i**. Av 283 **r** återstår bara större delen (den nedersta) av vänstra bistaven. Följande runa är helt borta i en ytskada; den har lästs **p** av Wallin, Hilffeling, Ekdahl, Säve, Söderberg och v. Friesen. R. 293 är en huvudstav utan

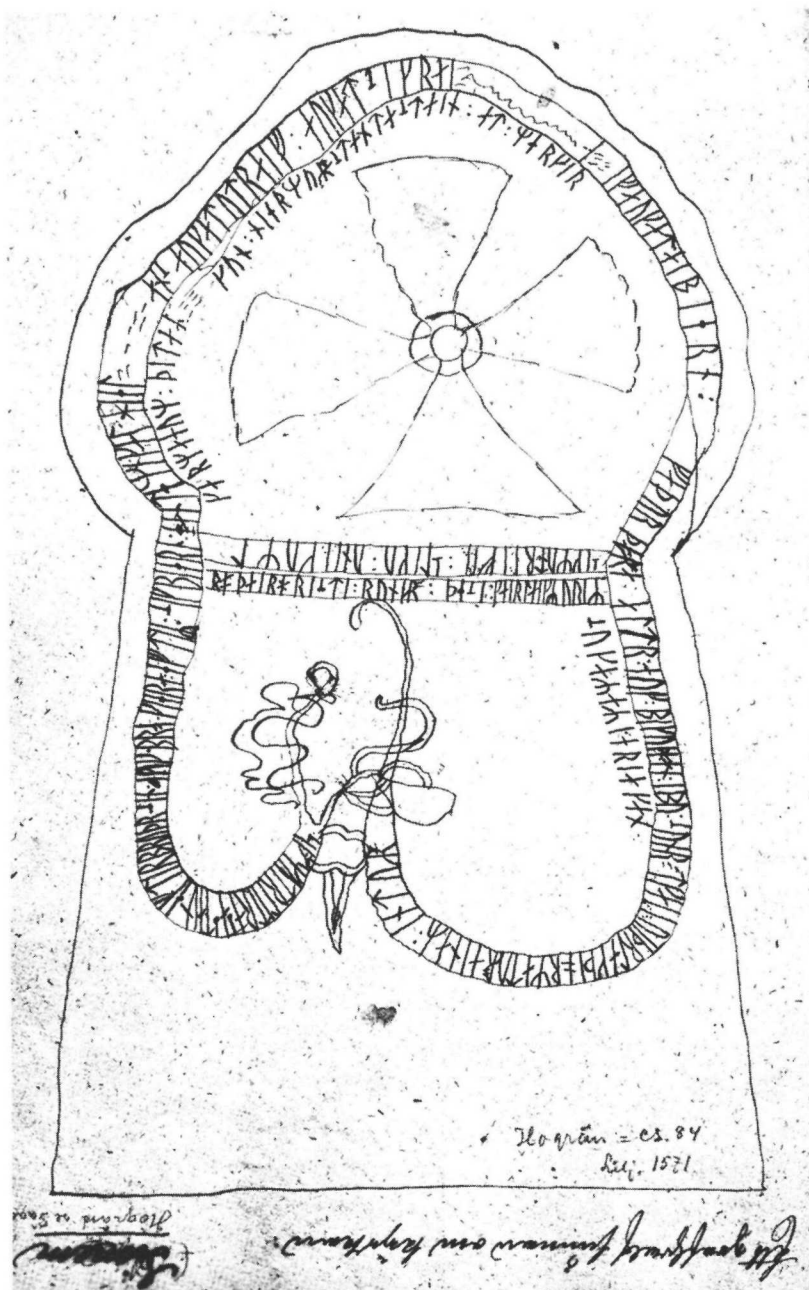

Fig. 78. G 203. Hogräns kyrka. Efter teckning av N. J. Ekdahl.

spår av bistav eller stingning, den har lästs **a** av de flesta (Hilfeling, Ekdahl, Wallman, Pipping, v. Friesen), **e** av Söderberg. 310 **a** är i det närmaste utplånad.

Äldre läsningar av vikt är Wallins, Hilfelings, Ekdahls, P. A. Säves, Söderbergs, Pippings, v. Friesens, Wesséns tillsammans med Jansson. Wallmans skisser är för otydliga att grunda en sammanhängande läsning på. En redovisning av dem alla i kronologisk följd belyser på ett utmärkt sätt, hur synen på den långa, delvis okonventionella inskriften stegvis klarnat. G 203 är, om man dömer efter vad som är bevarat, den längsta texten bland de gotländska runinskrifterna. G 158 kan ha varit mer omfattande, men

Fig. 79. G 203. Hogräns kyrka. Efter teckning av P. A. Säve i Reseberättelse 1852.

där är mer än hälften förlorat. För att underlätta en jämförelse mellan olika läsningar har läsföljden överallt bringats i överensstämmelse med huvudtexten ovan, ehuru denna först lanserats av v. Friesen, i tidigare uppteckningar hade man tämligen godtyckligt ordnat de olika avsnitten. Runor, där felaktigt endast huvudstaven uppfattats men icke bistavarna, har av mig markerats med vågrätt streck (=icke identifierbart tecken), ej med i.

Wallin (s. 1058; mitten av 1700-talet): **sigmut lit ri -- sain iftir brupr sina auk bro kierua : eftir : sikb ... ern : santa mikal hi -lbi ... ans auk at bhtuaif : auk at sikraif auk at aibiern faþur þaina : altr auk bikui han : i bu sunarst kairuipr lekpi ormatuR nimR : intuR | sikmulr -sfir : -uiku : uni kuml | karmanum : pat ar : ke ... kun hier mu - : ... tahta shf : ... ietr a : bisrgi in bro f | urir | ros**

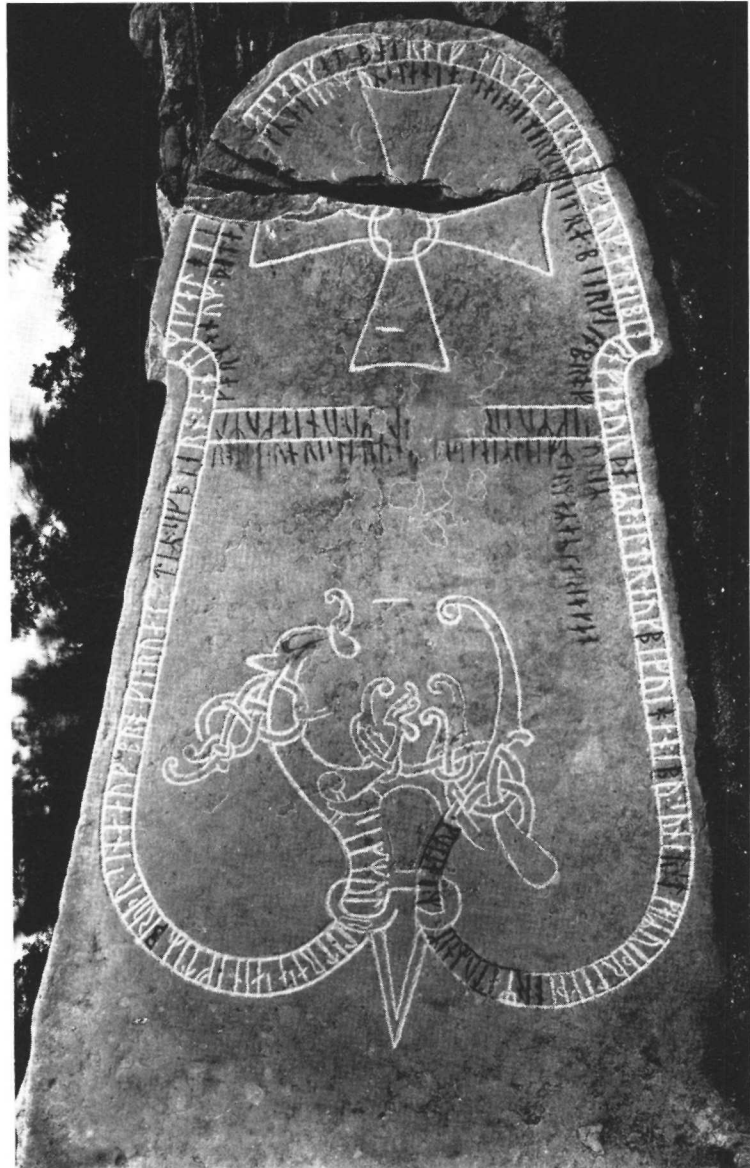

Fig. 80. G 203. Hogräns kyrka. Foto O. Sörling (S. Söderbergs imålning).

sun rist . . . un - - : pesi kairl - ifr | sumar ar karla · kan. Teckningen (s. 1060) och renskriften (s. 725) visar några små avvikelser: teckningen 23 r, renskriften 23 r, 45 i, 121 r, 141 e. Wallins ordningsföljd är r. 1–177, 203–261, 178–202, 266–296, 262–265, 297–311.

Hilfeling (teckning i 409 8:o; år 1801): **sikmunt lit · rasa · stain : eftir : brupr : sina : auk : bro : gierua : eftir : segbiern : santa mikal : hielbi : ... s : ant : auk : at : botraif : auk : at : sikraif : auk : at : aibiern : fapur : paira : altr : auk · bigui · han · i bu : sunarst kair · uipr · lekpi ormalur nemr · unti ur | sigmutr s - fr - : suiku : unit - uml | kar - anum : rit ar : ke ... · kun : hier mu - tanna · stain : at : mergr ... etr a : bierki in bro f | yrir | rotrisun : risti · runar : pesi : gairlaifr | sumar - r - arha ka.** Renritningen (F m 57: 11) har följande avvikelser: 3 g, 51 i, efter 73 i rest av en runa h,

96 g, 240 a, 248 i, 288 f, 303 n; jag bortser från avvikelser beträffande skiljetecknen på samma sätt som i Wallins uppteckningar.

Ekdahl (teckning 1826): **sigmutr lit rasa stain eftir brupr · sin · auk · bro · kiera : eftir : sikbiern : sante mikal · hiel ... ans auk at utraif : auk at sikraif auk at aibiern : fapur para : altr : auk : bikui han : i bu : sunr ... t kairuipr lakpi ormatuR ainar : intur | sikmutr lifir : sliku : unir kuml | karmanum : pit ar ... kun : nier mu - stanta stain : at : merki r ... | urir | ropairh risti : runir : pesi : kairlaikr | sukar ar kar - a kan.** Ekdahl placerar r. 262–265 **urir** i raden omedelbart efter runföljden 288–296.

Liljégrens text (L 1571) är en skrivbordsprodukt, som bygger på Hilfelings och Ekdahls läsningar.

P. A. Säve (teckning 1852): **sigmutr · let rasa sain eftir brupr · sina · auk : bro : kierua : eftir : sikbiern : santa mikal hie - ... ans auk at botraif : auk at sigraif · auk : at aibiern : fapur para : altr · auk : bikui han : i by : sunarst · kairuipr lekpi ormalur nemr : inti ur | sigmutr - f ... : sliku : unit kuml | karmanum : pet ar ... kun : hier · mun · stanta stain : at : mermi - ... etr a : biergi in bro f | urir | rokr : un risti : runar pesi : kairl - efr | sumar ar kar - a ka -.** Carl Säve (Runologiska anteckningar 15 a) gör några små ändringar av broderns läsning, vilka kommer till synes också i den i Gutniska urkunder (1859) publicerade läsningen: 121 r, före 216 k en e-runa, 242 k, 293 a, 311 n. Carl Säves ordningsföljd är: r. 1–177, 203–265, 178–202, 266–311.

Söderberg (1893): **sigmutr let rasa sain eftir brupr : sina : auk · bro : kierua : eftir : sikbiern : santa mikal hiel ... ans · auk · at botraif : auk at sigraif : auk : at aibiern : fapur para : altr · auk bikui han : i by : sunarst kairuipr lekpi ormalur nemr : inti ur | sikmutr ... sl - ku : unit kuml | karmanum : pet ar ... kun : hier · mun : stanta · stain : at : merki bietr a : biergi in bro f | urir ropbiern risti : runar pesi · kairleifr | sumar ar karla kan.** Ordningsföljden i uppteckningen: r. 1–177, 203–265, 178–202, 266–311.

Pipping (1902): **sigmutr · let rasa · sain eftir brupr : sina : auk : bro : kierua : eftir : sikbiern : santa mikal hie - ... ans auk · at : botraif : auk at sigraif : auk : at · aibiern : fapur para : altr · auk bikui han : i by : sunarst kairuipr lekpi ormalur nemr : inti ur | sigmutr ... sliku : unit · kuml | karmanum : pet ar ... kun : hier : mun : stanta · stain : at : merki bietr a : biergi in bro f | urir | ropbiern : risti : run - r ... esa : kairlaifr | sumar ar karla · kan.** Uppteckningen har ordningsföljden: r. 1–177, 203–265, 178–202, 266–311.

v. Friesen (1924): **sigmutr · let rasa sain eftir brupr · sina : auk : bro : kierua : eftir : sikbiern : santa mikal hiel ... ans auk · at botraif : auk at sigraif : auk : at aibiern · fapur para : altr · auk bikui han : i by : sunarst · kairuipr lekpi ormalur nemr inti ur | sigmutr ... sliku : unit · kuml | karmanum : pet ar ... kun : hier · mun : stanta : stain : at : merki bietr a : biergi in bro f | urir | ropbiern : risti : runir pesa : kairlaifr | sumar ar karla · kan.** Ordföljden är den rätta.

Wessén och Jansson (1962): **sigmutr let rasa sain eftir brupr : sina · auk · bro : kierua : eftir : sikbiern : santa mikal hiel ... ans auk · at botraif auk at sigraif : auk : at aibiern : fapur para : altr · auk bikui han : i bu : sunarst kairruipr lekpi ormalur nemr : inti ur | sikmutr ... sliku : unit kuml | karmanum : pet ar ... kun : hier : mun : stanta stain : at : merki bietr a : bierki in bro f | urir | ropbiern risti run - r - esa kairliifr | sumar ar karla kan.** Ordföljden är den rätta.

I Wallins, Hilfelings och Ekdahls läsningar finns en del missförstånd. Somliga av dessa avhjälpas i och med P. A. Säves granskning. Men först genom Söderberg, som var en utomordentligt observant och pålitlig runläsare, redovisas en uppteckning, som i allt väsentligt överensstämmer med huvudtexten ovan. Efter Söderberg består skiljaktigheterna i läsningarna nästan enbart i uppfattningen av punkter eller icke i runor och ordskillnadstecken samt beträffande ett par skadade runor. För tolkningen är differenserna utan betydelse. Den rätta läsföljden kommer först till synes hos v. Friesen.

Ristningen är välgjord, ortografin likaså. Några uppenbara ristningsfel förekommer dock: utelämnat i före 13 s, t före 16 a, a efter 126 r, r före 247 t. De små lakunerna på grund av skador bereder inga svårigheter.

heter att supplera. Efter r. 73 har stått **ant** eller möjligen **sial**, efter r. 184 ett **hafir**, efter skiljetecknet efter r. 215 **kuml** eller **merki**. Jag har i det sistnämnda fallet med hänsyn till pluralisformen av adj. *kunnr* föredragit **kuml**, även i andra runinskrifter använt i pluralis för ett kombinerat minnesmärke (runsten jämte t. ex. en eller flera resta stenar). Mot en supplerings **merki** talar inskriften U 102 med ordets singularform som sammanfattning av runristningen (i häll) och en bro (**mukit mirki** ack.); se härom N.-G. Stahre, Stångskäret, Kåksna och Kummelberget (1952), s. 195 f. i samband med omnämmandet av Hogrän-inskriften refererad efter S. B. F. Jansson i Boken om Gotland (1945). Att med v. Friesen bortse från skiljetecknet efter 215 **r** i de äldre läsningarna och räkna med en verbform i pluralis, **aru**, före **kuml** anser jag däremot inte befogat.

Långtifrån alla granskare har givit tolkningsförslag. Med utgångspunkt i egen granskning är detta endast fallet med O. v. Friesen. Utifrån andras läsningar har tolkningsförslag, helt eller delvis, framställts av N. H. Sjöborg, G. Stephens, S. Bugge, S. B. F. Jansson.

N. H. Sjöborgs tolkning (Samlingar för Nordens fornälskare 2, 1824, s. 56 f.), som bygger på Hilfelings läsning, är helt okritisk: »Sigmunt lät resa stenen efter sin broder och lät göra en bro efter Sigbjörn, S:t Michaël hjelpe hans ande, och Botraifs ande, och Sigraifs ande, och deras åldrige faders Ajbjörns ande, och han byggde och bebodde Södergården, anlade å nyo qvarnar nedvid vattnet. Karin låter rita uti kyrkan, därjämte denna sten, men Margreta ber dem göra bro för sommar-hagen. Rotrisson ristade dessa få öfverloppsrunor. Sigmunters vänner sveko Vajtjuml.» Jag har uteslutit de interpolerade kommentarerna.

G. Stephens utgår från P. A. Säves teckning och gör vissa framsteg: »SIGMUT (=SIGMUND) LET RAISE this-SAIN (truth-stone) AFTER BROTHERS SINE (his), EKE (and) BROW (bridge) GARE (make) AFTER SIKBIERN – SAINT MICHAEL HELP (ond=soul) HIS –; EKE AT (to) BOTRAIF; EKE AT SIGRAIF; EKE AT AIBIERN, FATHER THEIR ALL (of all these the father), EKE BIGGED (dwelt) HE IN BY (home-stead) SUNDERST (the southern-most). – KAIRUITH LAID (cut out) the WORM-OLS (serpent-thongs, rune-winds), NEMNE (all but, except) the-IN-DEER (the dragon-head, etc.).

For-CARL-MEN (heroes) BETES (makes boot, adorns, is-fitting)
 An-ARE (honor-)BEACON (pillar).
 HERE MUN (shall) STAND
 this-STONE AT (as) a-MARK
 UN-METE (large, towering) ON the-BARROW,
 IN (but, and also) the-BROW (bridge) beFORE-it.
 SIGMUND so-SAYETH,
 AS (who) SWILK (such) has-WON (made) a-CUMBEL (grave-mark).
 ROK'S-SON RISTED
 RUNES THESE;
 KAIRLAIF the-SEEM-STONES (honor-blocks, ring-stones)
 to-CARRY (drive, bring) GAT (=carried, brought hither).»

S. Bugge (Runverser, 1887–91, s. 291) följer Carl Säves translitteration (S 84): »Sigmund lod reise Stenen efter sine Brødre og gjøre Bro efter Sigbjern, Sankte Mikal hjelpe hans Aand, og efter Botraiv og efter Sigraiv og efter Aibjern, deres alles Fader, og han boede sydligst i Byen. Gairvid indhugg Ormöglerne, alt uden Undtagelse. For Mænd er dette et bekjendt Mindesmærke. Her skal Stenen staa til Mærke, reist(?) paa Gravhaugen, og Bro foran. Sigmund har(?) ved sligt faaet udført et mindesmærke. Ro ... ristede disse Runer; Gairlaiv (ristede) nogle, (han) som til fulde forstaar (at riste Runer).»

A. Noreen (Altschwedische Grammatik, 1904, s. 487): »Sigmund liess stein errichten nach seinen brüdern und brücke machen nach Sigbiern – Sankt Michael helfe seiner seele! – und nach Botraif [und nach Sigraif] und nach Aibiern, dem vater dieser allen, und er wohnte im dorfe am südlichsten. Gair-

widhr entwarf die schlangenlinien. Nemr führte (sie) aus. Sigmund . . . solchem ein denkmal vollbracht. Männern ist es ein bekanntes denkzeichen. Hier auf dem berge wird ein heller stein als denkzeichen stehen, eine brücke aber vorn. Rodhbiern ritzte diese runen, etliche Gairlaifr, der (es) genau versteht (runen zu ritzen).»

O. v. Friesen efter egen granskning (S. Lindqvist, Gotlands Bildsteine 2, 1942, s. 77): »Sigmund liess den Stein errichten und den Wegdamm machen zur Erinnerung für seine Brüder: für Sigbjern – St. Michael helfe seiner Seele –, für Botraif und Sigräif; (so) auch für Aibjern, den Vater dieser aller; er wohnte im Dorfe am südlichsten. Gairvid legte (entwarf) die Schlangenwindungen (eigentlich Eidechsen), Nem führte sie aus (haute sie in den Stein ein). Sigmund hat damit ein Gedenkzeichen geschaffen, Zeichen, auf die die Männer achten werden.

Hier soll stehen ein
Stein zum Gedenken,
Bunt auf dem Hügel,
Die Brücke davor.
Rodbjern ritzte
Diese Runen,
Andre Gairlaif,
Der es gut versteht.»

S. B. F. Jansson (Boken om Gotland, 1945, s. 147f.) med v. Friesens läsning som grund: »Sigmund lät resa stenen efter sina bröder och bygga bron till minne av Sigbjern, Sankt Mikael hjälpe hans själ, och åt Botraif och åt Sigräif och åt Aibjern, fader till dem alla. Han bodde längst söderut i byn. Gairvid tecknade ormslingan, Nem högg in den. Så har Sigmund skapat en ståtlig vård åt männen. . . . Här skall stå en sten som märke, 'bjärt' på berget, bron invid den. Rodbjern ristade dessa runor, Gairlaif (inhögg) andra (runor), han dem känner väl.»

I uppsatsen Märke, män och mästare (1946) diskuterar E. Hjärne med utgångspunkt i Janssons översättning vissa tolkningsproblem. Det gäller runföljderna 168–177 och 203–218, se härom nedan. I övrigt erbjuder inskriften formellt inga svårigheter.

Stenen har tillsammans med en bro utgjort ett ståtligt minnesmärke – ett av vårt lands förnämligaste runmonument – efter fyra män, de tre bröderna Sigbjärn, Botraiv och Sigräiv samt deras fader Aibjærn. Den som ombesörjt vården är en fjärde broder, Sigmund. Han har haft praktisk hjälp av Gairvid med att teckna mönstret, av Rodbjærn och Gairlaiv med att rista runorna. För ännu ett arbetsmoment (**intipur** – innebörden i uttrycket är oklar) svarar antingen en man med namnet Näm eller konstnären Gairvid själv, se nedan. Inskriften innehåller också en vädjan till ärkeängeln Mikael, de döendes beskyddare och beledsagaren av de rättfärdigas själar till paradiset.

Inskriften innehåller åtminstone åtta mansnamn, Mikael oräknat. Fem tillhör medlemmar av samma familj, och namngivningen har skett enligt variationsprincipen, förleden är densamma i tre fall (Sigmund, Sigbjærn, Sigräiv), efterleden i Aibjærn, Sigbjærn respektive Botraiv, Sigräiv. De tre namnen på *Sig-* talar för att någon förfader eller modern också burit ett namn med denna förled. Alla komponenterna i de tvåledade namnen är vanliga. Med ett par undantag, *Botraifr* (även i G 207 och 208, S 20 Hangvars k:a), *Sigräifr* (G 46, 69) och *Roðbiern* (G 106 i ortnamnet **robbern** : **arua**), finns inga gotländska runbelägg på inskriftens namn. Men flertalet är kända från andra runinskrifter och från medeltida källor, *Sigmundr*, *Sigbiern* och *Sigräifr* i ett tiotal runbelägg var, *Aibiern*, *Gairlaifr* och *Roðbiern* i några få. Av dessa sex är *Sigmundr* vanligt under medeltiden och *Sigbiern* välbelagt, de övriga mycket sällsynta med endast enstaka belägg i SMP-samlingarna. *Gairviðr* finns visserligen inte runskrivet men i några medeltida, huvudsakligen svenska belägg.

Det bör också nämnas att några av personnamnen ingår i bevarade gotländska ortnamn, Simunde, Sibbjäns, Sigrajvs, Robbenarve, Robbjäns, alla i socknar utanför Hogrän. Intressantast är dock ett sjätte namn, Enbjänne, i själva Hogrän, 1,5 km i sydostlig riktning från kyrkan, vilket sannolikt går tillbaka på ett *Aibiern* (se även H. Gustavson, Gutamålet 2, 1948, s. 121 och 172). Det är naturligtvis ovisst men inte alldeles uteslutet, att just Hogrän-stenens Aibjörn har givit gården dess namn (jfr nedan ang. stenens ursprungliga plats).

Den långa inskriften rymmer några ord och uttryck, som ligger utanför det schablonmässiga. Dit hör vädjan till ärkeängeln Mikael. En sådan är ovanlig men finns på runstenen U 478, daterad till 1070-talet, och några danska runstenar, DR 212, 380, 398, 399, 402, de fyra sistnämnda på Bornholm; samtliga danska stenar tillhör tiden inemot eller omkring 1100.

Ett unikt ord är runföljden 161–167 **ormalur**, där sammansättningens senare led bör vara ett svagt fem. substantiv *ala* i ack. pl. Genus överraskar, då man snarast väntat en form av det i gotländskan välkända *al* m. 'mörk rand i ryggen på ljusfärgade hästar'. Enligt vad Herbert Gustavson meddelat mig är det emellertid inte orimligt, att det kan ha funnits ett svagt fem. *ala* i forngutniskan. Fritzner ger följande betydelser på samma ord, fvn. *áll* m.: 'dyb Rende i Elv, Sund eller Fjord; dyb Dal eller Indsænkning mellem Fjelde eller Højdestrækninger; Fure, Stribe langs Dyrs Ryg'. A. Torp, Nynorsk etymologisk ordbok (1919) har *aal* m. 'smal, mørk stripe, dyp fure, dyprenden i elv', »i sidste bet. ogsaa *aal* f., *aala* f.». Det kan vara värt observera, att i alla dessa betydelser ordet förknippas med en fördjupning. Man frågar sig om inte detta även kan vara fallet med **ormalur**. Under alla förhållanden är det intressant att ha fått en samtida benämning på en drakformig runslinga, även om den knappast kan göra anspråk på att ha varit gängse. Det kan tilläggas, att v. Friesens anknytning av **ormalur** till ett ord för *ödla* (se även Bugge a. a. och L. Alfvegren, r-genitiv och are-komposition, 1958, s. 192 noten) måste avvisas.

Adj. *biærtr* 'bjärt, lysande' finns inte använt om någon annan runsten, men Hugo Pipping (Studier tillegn. A. Noreen, 1904) har sammanställt Hogrän-stenens **bietr** med Pilgårdsstenens (GF inv.nr 625) första ord, som hänför sig till själva stenen och – visserligen med någon tvekan – lästs **biar[t]fan**, ack. sg. m. av ett adj. **biartfär* 'bjärtmålad'. R. 216–218 **kun** efter brottskadan är ett fullständigt bevarat ord, n. pl. av adj. *kunnr* 'känd, bekant'. R. 304–308 **karla** är adv. *gørla*, fgn. *garla*, 'fullkomligt, väl'.

En smula överraskande är adverbet 190–194 **sliku** 'på så sätt', dat. sg. n. av adj. *slikr*, välbelagt både i forn- och nygutniskan. Nu är visserligen ytan före ordet skadad, men äldre läsningar ger vid handen, att här inte har funnits någon preposition. Till ett prepositionslost *sliku* finns enligt Herbert Gustavson en parallell, *lango* 'långsamt' i Säves ordbok och hos M. Klintberg, Ordbok över Laumålet, MS.

Om 203–210 **karmanum**, dat. pl. av *karlmaðr* m., hör till föregående eller efterföljande sats kan vara tveksamt. Båda alternativen är formellt korrekta. Det förstnämnda omfattas av Bugge, Noreen och v. Friesen, det senare av Jansson. Men problemet **karmanum** ligger också på ett annat plan. Den sistnämnde forskarens tolkning av *karmannum* som dedikationsdativ (så icke de äldre forskarna) föranledde Erland Hjärke (Märke, män och mästare, Saga och sed 1945, s. 44 f.) att grundligt undersöka förekomsten av dedikationsdativ i vikingatidens runinskrifter. Han fann inte ett enda säkert fall, inte heller i urnordiska inskrifter. Hjärke räknar därför med *karmannum* som »publicitetsdativ» – alldeles som i de tre nämnda äldre forskarnas översättningar – oavsett om man väljer att föra ordet till den föregående eller till den efterföljande satsen, alternativt således: »Sigmund har på sådant sätt åstadkommit ett minnesmärke för män (att skåda) el. inför män. Det är ett känt märke.» Eller: »Sigmund har på sådant sätt åstadkommit ett minnesmärke. Inför män är det ett känt märke.»

Det största tolkningsproblemet ligger i runföljden 168–177 **nemr : inti ur**. Den har i allmänhet tolkats: »Näm högg in (dem=ormslingorna)» (Noreen, v. Friesen, Jansson). Sigmund skulle enligt denna uppfattning ha haft en fjärde medhjälpare med namnet *Nemr*. Detta namn är inte känt som självständigt personnamn men föreligger möjligen i ett enstaka belägg 1407 som tillnamn på en borgare i Kalmar, *Lambertus Nemer* (Kalmar stads tänkebok, s. 135 rad 4). Den negerande formen av adj. fsv. *næmr* 'som har

god fattningsförmåga, läraktig' finns däremot som personnamn, *Onæmr*, i några få runbelägg men saknas i medeltida källor; det är inte känt från Gotland. Om predikatet i satsen påpekar Erland Hjärne (a. a., s. 65 f.) med rätta: »Hvarken den mera allmänna tolkningen af *inna yr* [gutn.], 'ausführen', eller den mera specialiserade, 'einbauen', 'hugga in', är ägnad att ställa till freds.» Verbet *inna*, *inna ur* är i övrigt inte känt från runinskrifternas signaturer, där man vanligen finner verben *rista*, *haggva*, senare också *gærva*. Inte heller har det någonstans kommit till uttryck i samband med den gotländska stensemästarkonstens osedvanligt livliga utövning under medeltiden. Om etymologin har olika åsikter framförts: avledning av adv. fvn. *inn* 'in' (Torp, Nynorsk etymol. ordb., 1919, s. 244), utveckling av ett verb urn. **inþan* (**inþijan*) 'vara verksam, arbeta' (T. Johannisson, Ordet *ärende* och dess släktskapsförhållanden, i Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 4, 1941, s. 6 f., 5, 1943, s. 57 f.). I de nordiska fornspråken har *inna* grundbetydelsen 'utföra, fullgöra, prestera'. Andra betydelser förekommer också, 'fremføre, framsige; tale; give Besked om, gjøre rede for en Sag, fortælle, omtale, forklare; betale' (Fritzner). I fornsvenskan har *inna* så småningom övertagit betydelsen hos ett annat verb, *hinna*. Medan Johannisson accepterar Noreens tolkning av Hogrän-stenens uttryck, har Hjärne på saklig grund satt den ifråga. Av de specialiserade arbetsuppgifterna i inskriften framhålles klart, förutom runristarnas, mönstertecknarens. Med hänvisning till de andra betydelserna hos *inna* samt till det fornvästnordiska rättsuttrycket *skera ór* 'avgöra, bestämma' finner Hjärne det rimligt, att **nemr** : **inti ur** avser arbetet med inskriftens litterära utformning. Han frågar sig också om **nemr** verkligen skall uppfattas som personnamn, det kunde utan hinder formellt vara adjektiv och »ett om inskriftens författare användt epitet». Hjärnes översättning av runföljden 148–177 lyder: »Gairvid uppritade ormslingorna, förståndig (uttänkte och) framsade han (texten).» Men han ser inget principiellt hinder för att den konstnärliga uppgiften vid minnesmärkets tillkomst varit fördelad på två personer, liksom ju var fallet med runristningen. Härtill kan anmärkas, förutom den ovan nämnda bristen på säkra belägg på ett *Nemr*, att osammansatta personnamn är ytterst sällsynta i det runska namnförrådet på Gotland, det gäller inte bara i det medeltida materialet utan också i vikingatidens inskrifter. Av den här givna redogörelsen framgår, att diskussionen knappast kan leda fram till en entydig tolkning av den korta runföljden 168–177. Strängt taget står inte mindre än fyra möjligheter formellt öppna i kombinationer av **nemr** som adjektiv alternativt personnamn och **inti ur** i betydelserna »högg in (ormslingorna)» alternativt »bestämde (texten)». Hjärnes förslag är enligt min mening mycket tankvärt. I avvägningen mellan de möjliga tolkningarna och de olika, sakliga motiv, som ligger till grund, tilltalas jag mest av Hjärnes ena förslag, det som – något fritt – kan uttryckas: »Gairvid tecknade ormslingorna, snartänkt bestämde han texten.» S. Lindqvists synpunkter i *Forngutniska altaren 1* (1964) på vissa textdetaljer, däribland den sistnämnda, har däremot knappast fört tolkningsproblemen närmare en lösning.

Inskriftens början är avfattad på prosa men med tillvaratagande av allitterationens förhöjande stilverde. Slutet, fr. o. m. r. 219, har poetisk form, en fullständig strof i fornyrdislag (A. Noreens transkription):

*Hier mun standa
stain at merki
biertr a biergi
en bro fyrir.
Röþbiern risti
runar þessi,
Gairlifr sumar,
ar garla cann.*

Möjligen skall runföljden 203–218 också uppfattas som avsiktlig vers.

Det är inte många runinskrifter som litterärt kan mäta sig med Hogrän-texten. En är den uppländska Säl-nastenens (U 323), som tre bröder reste efter sin fader, och som utöver själva minnesskriften innehåller en personligt avfattad gudsvädjan och en ståtlig, metrisk avslutning, som erinrar om Hogränstenens: *Æi mun liggia | með aldr lifir, | bro harðslagin, | bræið eft goðan. | Svæinar gærðu | at sinn faður. | Ma æigi brautarkuml | bætra verða.* Det kan också nämnas, att uttrycket *stæinn a biærgi* återfinns på två danska runstenar, DR 295 Hällestad 1, där ett avsnitt lyder: *Sattu drængiar | æftir sinn broður | sten a biærgi | stöðan runum,* och DR 296 Hällestad 2 med strofen: *Nu skal standa | stenn a biærgi.*

Innehåller runföljden ifråga – fastän så sparsamt belagd – möjligen ett stelnat, poetiskt uttryck? Om inte, rymmer versen ett praktiskt problem. Vad för ett »berg» har stenen stått på? Någon höjd eller backe finns inte vid eller inom nära räckhåll för Hogräns kyrka, allra helst som där också skulle ha funnits ett vattendrag, över vilket man tydligen hade behov av en bro. Terrängförhållandena gör det alltså osannolikt, att stenen ursprungligen varit rest på fyndplatsen, där kyrkogården senare kom att ligga. Fyndplatsen är därför troligen sekundär. Sune Lindqvist (a. a. 2, s. 77) redogör för en tanke som arkeologen, sedermera professor Gabriel Gustafson (1853–1915) uttalat, och som går ut på att **a bierki** skulle betyda »på Bjärs» (gård i Valls sn 4 km Ö om Hogräns k:a) och att **bro furir** skulle avse en broläggning över Valls myr. Stenen skulle senare av pietetsfulla ättlingar till de döda i kristligt nit ha placerats vid Hogräns kyrka, uppförd något tidigare än Valls kyrka. Tanken är knappast realistisk. I de gotländska runinskrifter, där ett gårdsnamn Bjärs förekommer, är det kopplat till ett personnamn, **kairualtr : i berhi** (G 210), **butaiþa · sial · af bierhi** (F 170, S 26, Lärbro k:a). Stephens' förmodan, att med »berget» avses en gravhög, torde också vara förhastad. Det går idag inte att med någorlunda visshet utpeka en plats i trakten av Hogräns kyrka, där en kombination av höjd och broläggning skulle ha funnits. Söker man på gamla kartor, blir resultatet också magert. En ägokarta, »Charta öfwer Hogren Sochn på Gothland 1700, renov. 1752» (Lantmäteriverkets arkiv, sign. H 49 – 1: 2), visar visserligen ca 1,5 km SO om kyrkan en sankmark med backar (sex lokaliteter har benämningen »Backe»). Både Ö och V om sankmarken leder vägar. Området ligger delvis på mark tillhörig Enbjänne, vilket gårdsnamn möjligen är knutet till runinskriftens Aibjörn (se ovan). Här kunde terrängförhållandena i och för sig ha medgivit en kombination av höjd och broläggning. Men avståndet till kyrkan och platsen där stenen hittades är besvärande stort för transport av en så stor sten.

Hogrän-stenen är av samma typ som stenarna från Sjonhem (G 134, 135) och Stenkumla (G 207, 208). De har samtliga av A. Noreen och O. v. Friesen daterats till tiden inemot eller omkring 1100 (se G 207).

204. Djupbrunns, Hogräns sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 58

Litteratur: F 132. VHAA:s protokoll 14.1.1873 § 8, 28.1.1873 § 35; SHM inventarium 1873 nr 4877; G. Stephens, ONRM 3 (1884), s. 256 (nr 87), 4 (1901), s. 71 f., Handbook (1884), s. 197 (nr 87); H. Hildebrand, Fynd från Öster-Ryftes på Gotland (i VHAA:s Månadsblad 1890), s. 130 f.; S. Bugge i *Nlær* 1 (1892), s. 100, i *Aarbøger f. nord. Oldkynd. o. Hist.* 1905, s. 201; B. Salin, De nordiska guldbrakteatern (i *ATS* 14: 2, 1895), s. 17 f., 102; O. Janse, *Le travail de l'or en Suède* (1922), s. 89 f.; C. Marstrander, De gotiske runeminnesmerker (i *NTS* 3, 1929), s. 77; W. Krause, *Beiträge zur Runenforschung* (i *Schrift. d. Königsb. gel. Gesellschaft, Geisteswissenschaftl. Kl.*, 1932), s. [10] 62 f., *Runeninschriften im älteren Futhark* (1937), s. 469 Anm., (2. uppl. 1966), s. 245 f. Anm. 1; A. Johansson, *Evarix und jór* (i *ANF* 49, 1933), s. 243 f.; O. v. Friesen, *Anteckningar 1934* (UUB), s. 167; B. Nerman, *Die Völkerwanderungszeit Gotlands* (1935), s. 63, 101; H. Arntz, *Handbuch der Runenkunde* (1935), s. 199; M. Olsen, *Runespenner fra Bratsberg* (i *Viking* 1, 1937), s. 68 f.; H. Schlottig i *Beiträge zur Runenkunde und nordischen Sprachwissenschaft* (festskr. t. G. Neckel, 1938), s. 74 f.; H. Öberg, *Guldbrakteatern från Nordens folkvandringstid* (1942), s. 91 f., 196 f., 256, 291; *Danmarks Runeindskrifter, Text* (1942), sp. 544; M. B. Mackeprang, *De nordiske guldbrakteater* (1952), s. 42, 76, 87, 158.

Äldre avbildningar: Stephens, ONRM 3 och Handbook; Salin a. a. fig. 31, 61; Janse a. a. fig. 35; Marstrander a. a. fig. 22; H. Andersson foto 1934 (ATA); Nerman a. a. fig. 333; Mackeprang a. a. fig. 8: 12.

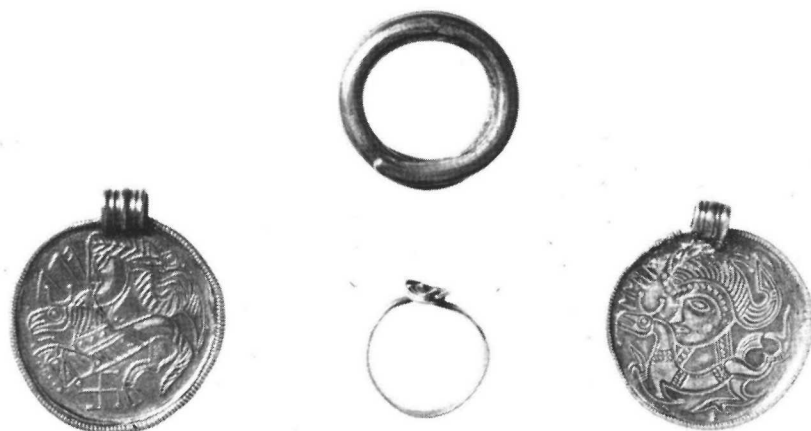

Fig. 81. G 204, 205. Djupbrunns, Hogräns sn. En del av depåfyndet SHM inv.nr 4877; förutom de båda guldbrakteaterna (b och c) en spiralring av silver (d) och en fingerring av förgyllt silver (e). Foto SHM.

Guldbrakteat med runinskrift. Förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 4877: b.

Under nr 4877 i museets inventarium 1873 förtecknas följande föremål, däribland runbrakteaterna G 204 (b) och G 205 (c): »a) 200 Romerska silfvermynt (denarer) . . . b) 1 guldbrakteat med ögla och runorna [uppteckning], mycket, ehuru icke alldeles, lik fig. 133 i 'Atlas f. nord. Oldkynd.'. Nedanför ögla å baksidan en i spiral hoprullad tvärstrierad guldtråd. Diam. 0,95 [tum]. c) 1 dylik guldbrakteat med ögla och runorna [uppteckning]; människohufvud öfver ett djur, mellan hvilkets fötter ett [hakkors] ses. Diam. 0,95 [tum]. b) och c) väga tillsammans 2,5 ort; halt 74%. d) 1 liten spiralring af en tjock silfverten . . . e) 1 liten fingerring af förgylt silfver (eller electrum), af en smal, fin, fyrkantig ten . . . f) En liten rund dos af koppar, med lock, som skjutes på; botten kullrig, dess kant utstående. Djup 1,05 [tum] och diam. vid mynningen 1,05 [tum], allt invändigt. Funnet vid Djupbrunns i Hogrän Sn, i s. k. 'Hobergsåker', ligande under några stenar nära jordytan. Dosan, hvaruti brakteaterna och ringarne vid anträffandet funnos förvarade, hittades af tjenstegossen Frans Oscar Svensson; mynten af husbonden Chr. Johansson och drängen C. Svensson. Mynten värderade till 77 Rdr 28 öre, löstes med 80 Rdr. Brakteaterna, hvilka voro värderade till 22 Rdr 11 [öre], löstes jemte ringarne och dosan med 40 Rdr.» Fig. 81, 82.

Fyndet anmäldes på Vitterhetsakademiens första sammanträde 1873 (14 jan.) hembjudet för inlösen av K. Befallningshavande i Gotlands län. Ingenting finns meddelat om tidpunkten för fyndet. Följande år förvärvade museet ytterligare 11 denarer funna på samma plats (inv.nr 5204).

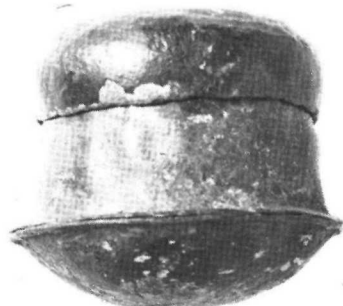

Fig. 82. Dosan i vilken guldbrakteaterna G 204 och G 205 Djupbrunns, Hogräns sn, jämte två silverringar påträffades. Foto SHM.

Beträffande fyndplatsen Hobergsåker kan nämnas, att namnet finns registrerat i beskrivningen till två lantmäterikartor från 1838 respektive 1895 (Lantmäteriverket sign. H 49 – 6: 1 och 2) med hänvisning till ett antal ägolotter belägna S om Djupbrunns, invid gränsen till Atlingbo sn. Namnet levde inte kvar 1975.

Brakteatens diameter är 26–27 mm, vikten 5,91 gram. Den är obetydligt sliten. Brakteaten har pålörd ögla och tvärstrierad randtråd, av vilken ett obetydligt stycke saknas till vänster om öglan. På föremålets baksida finns en liten dekorativ spiral av samma sorts tråd fastlörd nedanför öglans fäste. Figurteckningen är säker och elegant. Präglingen är distinkt. Detta gäller även den 2 mm höga runinskriften, som, högerlöpande och utan ramlinjer, är placerad mellan djurets nos och människohuvudets hjässparti. Brakteaten är en variant av den gotländska C-typ (Öberg C VIII), som återfinns i sammanlagt 10 runbrakteater, specificerade under G 143. Fyra sinsemellan något olika stämplor har kommit till användning inom gruppen. G 204 representerar ensam en av dessa.

Inskriften har samma utseende som bl. a. G 85, G 89 och G 143:

MMI
e eli I

I binderunan är I-bistaven något tunnare än övriga delar av runan.

Runföljden anses – säkert med rätta – av E. Wessén i anslutning till M. Olsen och efter ett tidigt uppslag av S. Bugge, sedermera av Bugge själv övergivet, återgå på och vara en förvanskning av ett **ek erilar**. Det gäller för övrigt alla de tio runbrakteaternas inskrifter, oavsett små differenser i runornas utformning. Om den tidigare diskussionen av dessa inskrifters tolkning och om det formelartade uttryckets innebörd se Wesséns redogörelse under G 85.

G 204 torde i likhet med övriga C VIII-brakteater ha tillkommit på 400-talet, se G 85.

Brakteaten tillhör som av fyndredogörelsen framgår ett slutet fynd bestående av ännu en runbrakteat, G 205, av annan typ, jämte två fingerringar samt 211 romerska silvermynt. Fyndkombinationen i och för sig säger tyvärr ingenting om tidpunkten för föremålens deponering i jorden. Det obetydliga slitaget av den andra brakteaten, G 205, gör det möjligt, att nedläggningen skett redan på 500-talet.

205. Djupbrunns, Hogräns sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 58

Litteratur: F 131. VHAA:s protokoll 14.1.1873 § 8, 28.1.1873 § 35; SHM inventarium 1873 nr 4877; G. Stephens, ONRM 3 (1884), s. 256 (nr 88), 4 (1901), s. 71 f., Handbook (1884), s. 198 (nr 88); B. Salin, De nordiska guldbrakeaternas (i ATS 14: 2, 1895), s. 17 f., 102; O. Janse, Le travail de l'or en Suède (1922), s. 129, 135 f.; C. Marstrander, De gotiske runeminnesmerker (i NTS 3, 1929), s. 82; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB), s. 167; B. Nerman, Die Völkerwanderungszeit Gotlands (1935), s. 63, 101; W. Krause, Runeninschriften im älteren Futhark (1937), s. 446 (2. uppl. 1966), s. 240; H. Öberg, Guldbrakeaternas från Nordens folkvandringstid (1942), s. 294; M. B. Mackeprang, De nordiske guldbrakeater (1952), s. 52, 76, 87, 158.

Äldre avbildningar: Stephens, ONRM 3 samt Handbook; Salin a. a. fig. 32; Janse a. a. fig. 68; Marstrander a. a. fig. 27; H. Andersson foto 1934 (ATA); Nerman a. a. fig. 336; Mackeprang a. a. fig. 15: 7.

Guldbrakeat med runinskrift. Den förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 4877: c.

Brakteaten är funnen tillsammans med ännu en runbrakteat, G 204, några andra föremål och 200 romerska silvermynt. Den förvärvades till museet 1873. För fyndförhållandena och förvärvet redogöres under G 204.

Brakteatens diameter är 28 mm, vikten 4,7 gram. Den är väl bibehållen, någon slitning förmärks knappast. Brakteaten har tvärstrierad randtråd och pålörd ögla. Bildframställningen är den för en C-

brakteat typiska, människohuvud över ett fyrfotadjur, båda i vänsterprofil. Nedanför djurets bål finns ett hakkors. Mellan mannens huvud och djurets står den vänsterlöpande runinskriften, utan ramlinjer. Runornas höjd är ca 5 mm. Brakteatens mönster är inte så elegant tecknat och väl sammanhållet som på G 204, den plastiska effekten är mindre framträdande, men präglingen är väl så distinkt.

Inskrift:

alu

Runtecknen framstår spegelvända. Runan **u** är vinkelformad med bistaven något kortare än huvudstaven.

Inskriften är det magiska ordet *alu*, som förekommer i minst ett 20-tal runinskrifter på nordiskt område under tiden ca 200–700. Exakta antalet belägg är osäkert, eftersom valhant formgivning av runtecknen många gånger gör det svårt att bestämma, om ristaren har avsett ett *alu* eller ej. Ordet förekommer ensamt, i förbindelse med andra magiska runföljder eller möjligen – i ett par fall – i personnamn. Fler-talet inskrifter är anbragta på små föremål, väl lämpade som amuletter. Guldbrakteaterna med *alu*-inskrifter är, G 205 oräknad, minst tolv, DR Br. 6 Skrydstrup, DR Br. 13 Darum 5, DR Br. 17 Kellers mose, DR Br. 25 Ølst, DR Br. 42 Fyn 1, DR Br. 54 Maglemose 3, DR Br. 59 Slangerup, DR Br. 63 Børringe, DR Br. 63 a Kläggeröd, DR Br. 67 Skåne 1, Stephens 16 Heide (Holstein), NIæR 36 Björnerud, dessutom möjligen NIæR 18 Selvig. Se utförligare om förekomsten av *alu* W. Krause, Die Runeninschriften im älteren Futhark (1966), s. 239. Krause redogör där också för sin senaste uppfattning om ordets betydelse och etymologi: »Die ursprüngliche Bedeutung und Etymologie des Wortes ist strittig. Am wahrscheinlichsten ist die Zusammenstellung mit heth. *alwanzahh-* 'bezaubern', *alwanzatar-* 'Zauber', gr. *ἀλλύειν* 'außer sich sein', lit. *aliótis* 'Rasereien, Unsinn machen' (vgl. Polomé, La Nouv. Clio 6, 1954, 40 ff.). Urn. *alu* ist demnach vielleicht ein neutraler *u*-Stamm mit der Grundbedeutung 'Raserei, Ekstase', daraus 'der in der Ekstase hervorgebrachte Zauber'.» I Danmarks Runeindskrifter, Text (1942), sp. 629 f., ges en kronologiskt uppställd, kortfattad och klar översikt över den tidigare diskussionen av ordets etymologi. Oavsett de olika åsikterna om ordets ursprung är forskarna helt överens om att *alu* syftar till skydd för den som bär föremålet eller på annat sätt är förbunden med det.

Brakteaten bedöms vara något yngre än G 204.

Valls kyrka

Äldst i kyrkobyggnaden är koret med korabsiden samt långhuset, 1200-talets början; tornbygget igångsattes vid mitten av 1200-talet men avslutades först vid århundradets slut. På insidan av dörren till en nisch i södra absidmuren (sakramentsskåpet) står runinskriften G 206 inskuren. Utsidans sniderier hänför dörren till tiden omkring 1300.

206. Valls kyrka

Pl. 60–62

Litteratur: F 242, W 49. H. Hildebrand, *Gotlands medeltida konst* (i VHAA:s Månadsblad 1889), s. 104, *Sveriges medeltid* 3 (1898–1903), s. 318 f.; N. Tiberg, *Anteckningar* 19.7.1920 (Ulma 6259: 53); O. v. Friesen, *Anteckningar* 1924 och 1936 (UUB), s. 40 f.; *Sveriges kyrkor*, Gotland bd 3 (1942), s. 73 f. med v. Friesens tolkning; Herbert Gustavson, *Gutamålet* 2 (1948), s. 129, 179, 207; *Gotland* (Allhems förlag 1959), s. 50; E. Svärdröm, *Svensk medeltidsrunologi* (i RIG 1972), s. 84 f.

Äldre avbildningar: A. Edle foto 1936 (ATA); E. Liljeroth foto, återgivet i *Gotland* (1959).

Väggfast sakramentsskåp med runinskrift på dörrens insida. Skåpet är en träfodrad nisch i korabsidens södra vägg.

P. A. Säve har sett skåpet, men bara utvändigt – utan att ana vad som dolde sig på dörrens insida – och han har inte avbildat det: »Väggsåp (klädsel), snidadt i upphöjda blommor [i söder under triumfbågen]» (*Reseberättelse* 1864, ATA, s. 321). Av utanverken finns i ATA en laverad teckning utförd 1867 (sign. P. Appelberg), men runinskriften omnämnes tidigast av H. Hildebrand 1889: »På dörrens insida fann jag en förut aldrig observerad runinskrift, som namngifver dem hvilka 'stiftat' dörren.» Inskriften undersöktes sakkunnigt först av O. v. Friesen 1924 och 1936, senare av E. Wessén 1944.

Den gavelformiga skåpdörren av ek har på utsidan en snidad, rik dekor med livsträd och vegetationsornament samt erforderliga järnbeslag (gångjärn och lås). Bemålningen med rött, blått och vitt är givetvis sekundär. Dörrens insida är tämligen rå med ytliga skador och grova spår efter täljkniven samt beslagens

krökta nitar synliga. På insidan är med passare dragna två cirkelrunda ringar. Den övre, väl centrerad i dörrens takvinkel och bestående av tre koncentriska cirklar, är tom. Den nedre, också tre koncentriska cirklar, bär inskrift i det band som bildas av de båda innersta cirklarna. Vid placeringen av denna inskriftsring har ristaren nödgats ta hänsyn till läget för lås och nitar. Sannolikt har han funnit, att den övre ringen inte skulle ge utrymme nog åt inskriften och ristat den nedre med dubbelt så lång radie. Någon dekorativ verkan har knappast varit åsyftad, men inskriftens arrangemang är fyndigt; ett runband i rät linje hade med hänsyn till träets ådring måst placeras lodrätt. Skriftbandets yttre diameter är 24 cm, bredden (=runornas höjd) 2,2 cm. Inskriften är inte välplanerad, runorna står tätare än nödvändigt, men de är skickligt utförda. I centrum står ett bomärke. Inskriften med ramlinjer samt bomärket har blivit insvärtade (ej brända).

Inskrift:

+ **ulafr** : **i** : **himunafi** : **han** : **kaf** : **hit** : **i** - **i** : **sin** : **ban** : **botuip** : **ok** : **bulaipu** : **f** : **kanuip**
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50

: **ok** : **rupaipu**
 55 60

»Olav i **himunafi** han gav detta till minne av sina barn Botvid och Botaid och(?) Ganvid och Rodaid.»

Till läsningen: Runorna **a**, **n**, **o** och **t** har ensidiga bistavar, **r** har öppen bistav, **s** har gotländsk form. Tecknen är distinkta, och bara ett fåtal ger anledning till diskussion. Runföljden 7–14 är helt säker. 18 **k** och 49 **k** är icke stungna. R. 25 är egendomlig (huvudstav med ensidiga **a**- och **t**-bistavar); på ömse sidor står enkla huvudstavar (24 och 26); möjligen har förlagan haft **iti** (|1|) eller **fti** (ʃ1|) som missförstått. Något missförstånd döljer sig förmodligen också i r. 43–44. R. 43 borde ha varit **t** med den ensidiga bistaven till vänster, ej som nu till höger om huvudstaven; 44 **a** har ovanligt lång bistav. 48 **f** är säker; man väntar sig här ett **ok**; har förlagan missförstått i fråga om ett dylikt eller har ristaren föregripit ett kanske otydligt **ka** (49–50)? Efter 48 **f** finns ett skiljetecken, där svärta saknas i nedre punkten. Ett litet knivjack framför 60 **a** kan icke vara avsiktligt, även om det har råkat bli insvärtat.

O. v. Friesen ger i Sveriges kyrkor följande tolkning i översättning: »Olav i Himunafi han gav detta efter sina barn Botvid och Bulaid (och?) Ganvid och Rudhaid.» Hans läsning av inskriften är alltså densamma som ovanstående, men hans uppfattning om ristarens avsikt är i ett par detaljer avvikande. I runföljden 24–26 ser han ett »**itti** (=ifti)». Häremot kan invändas, att inga binderunor för övrigt förekommer i inskriften, att formen på den förmodade binderunan är mot reglerna samt att dubbelskrivning av runor är mycket ovanlig. Sannolikt beror den egendomliga runföljden på missförstånd av en otydlig förlaga (se ovan). v. Friesens tolkning visar också, att han accepterar r. 43 som **I**. – E. Wessén har samma läsning som ovan. Han har inte givit någon tolkning och inte uttalat någon mening om de diskuterade textdetaljerna.

Ristningen är tekniskt skickligt utförd, men det är uppenbart att ristaren icke har varit runkunnig. Han är sannolikt identisk med snickaren, som med passare och skulpjärn har överflyttat en runsk förlaga, vilken förmodligen i vissa detaljer har varit bristfällig genom otydlighet eller skrivarens ofullständiga ljudanalys.

Ifråga om fyra ord är texten förvanskad: r. 7–14, 24–26, 41–47 samt r. 48. Runföljden 24–26 och r. 48 har diskuterats i kommentaren till läsningen. Med lätt korrigerings av bistavens läge i r. 44 blir runföljden 41–47 **butaipu**. Därmed är alla fem personnamnen lätt igenkännliga. *Olaf*r och *Botviðr* med vardera ett 20-tal runskrivna belägg samt *Bot(h)aiðr* med mer än tio hör till de vanligaste gotländska medeltidsnamnen. Se om namnen på *Bot*- O. v. Friesen, *Personal Names of the Type Bótolf*r (i *Studia Neophilologica* XIV, 1942), s. 357 f.; vidare om *Botviðr* G 64 och om *Bot(h)aiðr* G 12 och G 173. *Gal(g)nviðr* förekommer runskrivet i G 166 och S 18 Hangvars k:a, dessutom i den latinska bokstavsinskriften på en gravsten från 1400-talet vid Valls kyrka (Lindström 201), ävensom i andra medeltida gotländska källor samt i några

belägg från Östergötland. *Roð(h)aiðr* förekommer också i G 199, se detta nummer. Både mansnamnen och kvinnonamnen är exempel på variationsprincipen i namngivningen. Anmärkningsvärd är växlingen i en och samma inskrift av vokalerna *o* och *u* i förlederna *Bot-*, *But-*, *Ruð-*; se om växlingen Herbert Gustavson, *Gutamålet 1* (1940), s. 193 f.

Till ett ortnamn med runföljden **himunafi** har jag inte funnit någon motsvarighet, vare sig i Vall, där Olavs gård rimligen har legat, eller annorstädes. 12–14 **afi** är väl snarast ett *-arfa* med utelämnad **r**-runa och måhända **a**-bistav i sista runan (jfr G 166 och G 201). Skrivaren kan ha haft svårigheter att utan skriftbild analysera fram *r*-ljuden. Övriga utelämnade *r* kan dock lättare förklaras: i *ifti(r)* i svag-tonig ställning, i *ba(r)n* assimilation på samma sätt som exempelvis *paternoster* i G 67 har ristats **pate nostu** och på liknande sätt i G 115, 168. Förleden i ortnamnet är icke uppenbar. Den kan knappast vara ljudenligt återgiven, ett eller flera tecken förefaller utelämnade (knappast något **Hamundr*; *Hegmundr?*, *Aimundr?*). Både av grafiska skäl och eftersom donatorn bör ha hört hemma i Vall, är en gissning Simonarve (i Eskelhem, SÖ om kyrkan; Tiberg) osannolik; något Simonarve finns i varje fall inte nu bevarat i Vall. G. Lindström, *Gotlands medeltid 1* (1892), s. 51, anför utifrån Vall-inskriften ett *Himvanfi* (sic!) som försvunnet gårdsnamn, men ett sådant kan inte heller förklaras. Bomärket, donatorns eller snickarens, har icke kunnat identifieras.

Skåpet har stilmässigt daterats till tiden omkring 1300 (Monica Rydbeck), och inskriften meddelar, att kyrkan då fått det i gåva av bonden Olav i **himunafi**, som därmed har velat hedra minnet av inte mindre än fyra barn som döden drabbat. Det förefaller inte orimligt att donationen omfattat inte bara skåpet utan också innehållet, nattvardstyget. Den tanken har först uttalats av Johnny Roosval enligt en anteckning 1936 av O. v. Friesen. Varken Roosval (i Sveriges kyrkor) eller v. Friesen har dock utvecklat den vidare. Med en uppfattning av **hit** som pronomenet med grundbetydelsen 'det där' i motsats till 'det här' styrkes tanken. Formellt kan runföljden också vara adv. *hit*. Jag har prioriterat det första alternativet. Det kan nämnas, att något medeltida nattvardssilver inte nu finns bevarat i Vall.